

SYSTEM
Prawa Karnego Procesowego

Redaktor Naczelny
Piotr Hofmański

STRONY
I INNI UCZESTNICY
POSTĘPOWANIA
KARNEGO

Redakcja naukowa
Cezary Kulesza

VI

Wolters Kluwer

SYSTEM

Prawa Karnego Procesowego

Redaktor Naczelny
Piotr Hofmański

Członkowie Rady Programowej

prof. dr hab. Andrzej Bulsiewicz
dr hab. Wojciech Cieślak

prof. dr hab. Wiesław Daszkiewicz

prof. dr hab. Tomasz Grzegorzczuk

prof. dr hab. Jerzy Kasprzak

dr hab. Monika Klejnowska

prof. dr hab. Piotr Kruszyński

prof. dr hab. Cezary Kulesza

dr hab. Zbigniew Kwiatkowski

prof. dr hab. Kazimierz Marszał

dr hab. Ireneusz Nowikowski

prof. dr hab. Lech Paprzycki

prof. dr hab. Feliks Prusak

prof. dr hab. Jerzy Skorupka

prof. dr hab. Stanisław Stachowiak

prof. dr hab. Ryszard A. Stefański

prof. dr hab. Janusz Tylman

prof. dr hab. Stanisław Waltoś

prof. dr hab. Paweł Wiliński

sędzia SN Stanisław Zabłocki

prof. dr hab. Kazimierz Zgryzek

Tom I.	ZAGADNIENIA OGÓLNE Piotr Hofmański
Tom II.	PROCES KARNY – ROZWIĄZANIA MODELOWE W UJĘCIU PRAWNOPORÓWNAWCZYM Piotr Kruszyński
Tom III.	ZASADY PROCESU KARNEGO Paweł Wiliński
Tom IV.	DOPUSZCZALNOŚĆ PROCESU Maria Jeż-Ludwichowska Arkadiusz Lach
Tom V.	SĄDY I INNE ORGANY POSTĘPOWANIA KARNEGO Zbigniew Kwiatkowski
Tom VI.	STRONY I INNI UCZESTNICY POSTĘPOWANIA KARNEGO Cezary Kulesza
Tom VII.	CZYNNOŚCI PROCESOWE Ireneusz Nowikowski
Tom VIII.	DOWODY Jerzy Skorupka
Tom IX.	ŚRODKI PRZYMUSU Tomasz Grzegorzczak
Tom X.	POSTĘPOWANIE PRZYGOTOWAWCZE Ryszard A. Stefański

**Tom XI. POSTĘPOWANIE PRZED SĄDEM
PIERWSZEJ INSTANCJI**

Kazimierz Zgryzek

Tom XII. POSTĘPOWANIE ODWOŁAWCZE

Sławomir Steinborn
Krzysztof Woźniewski

**Tom XIII. NADZWYCZAJNE ŚRODKI
ZASKARŻENIA I ŚRODKI
POZAPROCESOWE**

Stanisław Zabłocki

Tom XIV. TRYBY SZCZEGÓLNE

Feliks Prusak

**Tom XV. POZAKODEKSOWE
POSTĘPOWANIA SZCZEGÓLNE**

Tomasz Grzegorzczak

**Tom XVI. POSTĘPOWANIA
PO UPRAWOMOCNIENIU SIĘ
ORZECZENIA**

Andrzej Światłowski

**Tom XVII. OBRÓT PRAWNY Z ZAGRANICĄ
I POSTĘPOWANIA
PRZED TRYBUNAŁAMI
MIĘDZYNARODOWYMI**

Lech Paprzycki

**Tom XVIII. KOSZTY PROCESU I OPŁATY
W SPRAWACH KARNYCH**

Monika Klejnowska

STRONY I INNI UCZESTNICY POSTĘPOWANIA KARNEGO

Redakcja naukowa
Cezary Kulesza

Autorzy:

Ewa Bieńkowska, Katarzyna T. Boratyńska
Rossana Broniecka, Łukasz Chojniak
Katarzyna Dudka, Ewa Kowalewska-Borys
Cezary Kulesza, Dariusz Kuźelewski
Lidia Mazowiecka, Ireneusz Nowikowski
Andrzej Sakowicz, Piotr Starzyński
Ryszard A. Stefański, Sławomir Steinborn
Andrzej Światłowski, Izabela Urbaniak-Mastalerz
Marcin Warchoń, Małgorzata Wąsek-Wiaderek
Paweł Wiliński, Krzysztof Woźniewski

VI

Poszczególne rozdziały tomu VI napisali:

Ewa Bienkowska	rozdział 3 pkt 3.1
Katarzyna T. Boratyńska	rozdział 7 pkt 7.2.2
Rossana Broniecka	rozdział 6 pkt 6.1–6.3
Łukasz Chojniak	rozdział 6 pkt 6.4–6.7
Katarzyna Dudka	rozdział 4
Ewa Kowalewska-Borys	rozdział 5, rozdział 7 pkt 7.2.1
Cezary Kulesza	rozdział 10
Dariusz Kuźelewski	rozdział 3 pkt 3.2
Lidia Mazowiecka	rozdział 12 pkt 12.3
Ireneusz Nowikowski	rozdział 1
Andrzej Sakowicz	rozdział 7 pkt 7.2.3.1–7.2.3.3, 7.2.3.5
Piotr Starzyński	rozdział 7 pkt 7.1.2, 7.2.3.4, rozdział 11 pkt 11.1
Ryszard A. Stefański	rozdział 2 pkt 2.1, rozdział 12 pkt 12.4
Sławomir Steinborn	rozdział 2 pkt 2.2
Andrzej Światłowski	rozdział 8, rozdział 9, rozdział 11 pkt 11.2
Izabela Urbaniak-Mastalerz	rozdział 12 pkt 12.2, rozdział 13
Marcin Warchoń	rozdział 12 pkt 12.1
Małgorzata Wąsek-Wiaderek	rozdział 7 pkt 7.1.1
Paweł Wiliński	rozdział 7 pkt 7.1.3
Krzysztof Woźniewski	rozdział 12 pkt 12.5–12.7

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	19
Wykaz podstawowej literatury podawanej wyłącznie w zapisie skróconym	25
Wprowadzenie	35
ROZDZIAŁ 1. Zagadnienia ogólne	41
1.1. Pojęcie strony	49
1.1.1. Uwagi o pojęciu uczestnika postępowania	49
1.1.2. Kwestia pojęcia strony	53
1.2. Rodzaje stron	67
1.2.1. Pojęcie quasi-strony	67
1.2.2. Strony zasadnicze i szczególne	74
1.2.3. Kwestia strony zbiorowej	78
1.2.4. Strony czynne i bierne	83
1.2.5. Strony zastępcze i strony nowe	85
1.3. Zdolność procesowa	119
1.3.1. Pojęcie zdolności procesowej	119
1.3.2. Zdolność procesowa a legitymacja do procesu	126
1.4. Zdolność do czynności procesowych	128
ROZDZIAŁ 2. Oskarżyciel publiczny	146
2.1. Prokurator	146
2.1.1. Uwagi wstępne	150
2.1.2. Pojęcie oskarżyciela publicznego	151
2.1.3. Prokurator jako organ procesowy	154
2.1.4. Zadania prokuratury a zadania oskarżyciela publicznego	165
2.1.5. Pozycja prokuratora wśród innych oskarżycieli publicznych	167
2.1.6. Prokurator występujący w charakterze oskarżyciela publicznego jako strona	174
2.1.7. Uprawnienia prokuratora jako oskarżyciela publicznego w postępowaniu sądowym	178
2.1.7.1. Udział w rozprawie	178
2.1.7.2. Udział w posiedzeniu	184
2.1.8. Cofnięcie aktu oskarżenia	187
2.1.9. Wyłączenie prokuratora	197
2.1.9.1. Wyłączenie prokuratora z mocy prawa	198
2.1.9.2. Wyłączenie prokuratora na mocy orzeczenia	199

Spis treści

2.1.9.3.	Postępowanie w przedmiocie wyłączenia prokuratora	203
2.1.9.3.1.	Organy uprawnione do orzekania o wyłączeniu prokuratora	203
2.1.9.3.2.	Postępowanie w przedmiocie wyłączenia prokuratora z mocy prawa	205
2.1.9.3.3.	Postępowanie w przedmiocie wyłączenia na mocy orzeczenia prokuratora	207
2.1.9.4.	Skutki w zakresie czynności dokonanej przez prokuratora podlegającego wyłączeniu	210
2.2.	Nieprokuratorskie organy oskarżycielskie.	211
2.2.1.	Uwagi wstępne	213
2.2.2.	Uprawnione organy.	218
2.2.2.1.	Nieprokuratorscy oskarżyciele publiczni w sprawach o przestępstwa	218
2.2.2.1.1.	Strażnicy Straży Leśnej i inni pracownicy Służby Leśnej	218
2.2.2.1.2.	Strażnicy Państwowej Straży Łowieckiej.	221
2.2.2.1.3.	Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych i gminne komisje rozwiązywania problemów alkoholowych	223
2.2.2.1.4.	Organy Inspekcji Handlowej	226
2.2.2.1.5.	Organy Państwowej Inspekcji Sanitarnej	227
2.2.2.1.6.	Urzędy skarbowe i inspektorzy kontroli skarbowej.	230
2.2.2.1.7.	Prezes Urzędu Komunikacji Elektronicznej	230
2.2.2.1.8.	Organy Straży Granicznej.	231
2.2.2.2.	Nieprokuratorscy oskarżyciele publiczni w sprawach o przestępstwa i wykroczenia skarbowe	233
2.2.3.	Reprezentacja	237
2.2.4.	Zakres praw i obowiązków procesowych.	243
2.2.5.	Relacja między nieprokuratorskim organem oskarżycielskim a prokuratorem	248
ROZDZIAŁ 3. Pokrzywdzony	254
3.1.	Standardy ochrony praw pokrzywdzonego w świetle dokumentów europejskich i ustaw zasadniczych	254
3.1.1.	Wprowadzenie: o genezie praw ofiar przestępstw	261
3.1.2.	Przełom – deklaracja Narodów Zjednoczonych o podstawowych zasadach sprawiedliwości dla ofiar	264
3.1.3.	Ofiary w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym	269
3.1.4.	Ofiary ciężkich pogwałceń międzynarodowego prawa praw człowieka i poważnych naruszeń międzynarodowego prawa humanitarnego	272
3.1.5.	W kierunku konwencji Narodów Zjednoczonych o sprawiedliwości oraz wsparciu dla ofiar	274
3.1.6.	Prawa ofiar przestępstw w dokumentach Rady Europy.	277
3.1.6.1.	Konwencja o kompensacji dla ofiar przestępstw popełnionych z użyciem przemocy.	277
3.1.6.2.	Rekomendacje Komitetu Ministrów	280

3.1.7.	Pierwszy dokument unijny – decyzja ramowa Rady w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu karnym 2001/220/WSiSW	285
3.1.8.	Dyrektywa 2012/29/UE ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw ofiar przestępstw	289
3.1.9.	Szczególne środki ochrony i wsparcia niektórych grup ofiar w innych unijnych aktach prawnych i w dokumentach Rady Europy.	306
3.1.9.1.	Uwagi wstępne.	306
3.1.9.2.	Ofiary handlu ludźmi	307
3.1.9.3.	Dzieci-ofiary wykorzystywania seksualnego	309
3.1.9.4.	Ofiary przemocy	310
3.1.9.5.	Ofiary terroryzmu	317
3.1.9.6.	Ofiary przestępstw z nienawiści.	318
3.1.10.	Dyrektywa odnosząca się do kompensaty dla ofiar przestępstw	320
3.1.11.	W kierunku zrównania sytuacji ofiar i sprawców przestępstw w postępowaniu karnym	322
3.1.11.1.	O potrzebie uwzględnienia praw ofiar przestępstw w konwencji Rady Europy o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności.	322
3.1.11.2.	Prawa ofiar przestępstw w ustawach zasadniczych – dziś i jutro	325
3.1.12.	Podsumowanie i konkluzja	328
3.2.	Pokrzywdzony w polskim procesie karnym	331
3.2.1.	Uwagi wprowadzające.	333
3.2.2.	Definicja pokrzywdzonego i jej elementy	334
3.2.2.1.	Zakres podmiotowy.	338
3.2.2.1.1.	Osoba fizyczna	338
3.2.2.1.2.	Osoba prawna	339
3.2.2.1.3.	Instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna.	342
3.2.2.2.	Dobro prawne naruszone lub zagrożone	344
3.2.2.3.	Bezpośredniość naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego.	349
3.2.3.	Podmioty uważane przez ustawę za pokrzywdzonego.	352
3.2.4.	Podmioty wykonujące prawa pokrzywdzonego.	353
3.2.4.1.	Osoby najbliższe (strona zastępcza i nowa) oraz pozostające na utrzymaniu pokrzywdzonego	354
3.2.4.2.	Przedstawiciel ustawowy oraz osoba sprawująca pieczę	354
3.2.4.3.	Prokurator	358
3.2.4.4.	Organy kontroli państwowej	359
3.2.4.5.	Organy Państwowej Inspekcji Pracy	361
3.2.4.6.	Inne podmioty wskazane w przepisach szczególnych.	363
3.2.5.	Uprawnienia pokrzywdzonego	365
3.2.5.1.	Uprawnienia przysługujące przed wszczęciem postępowania karnego	365
3.2.5.2.	Uprawnienia w postępowaniu przygotowawczym	367
3.2.5.3.	Uprawnienia w postępowaniu jurysdykcyjnym	376
3.2.5.4.	Uprawnienia niezależne od etapu postępowania karnego	381

3.2.6. Obowiązki pokrzywdzonego	386
3.2.7. Kumulacja roli procesowej pokrzywdzonego z rolą świadka	387
ROZDZIAŁ 4. Oskarżyciel posiłkowy	390
4.1. Zagadnienia ogólne	391
4.2. Oskarżyciel posiłkowy uboczny	397
4.3. Oskarżyciel posiłkowy substydniarny	412
4.4. Odstąpienie oskarżyciela posiłkowego od oskarżenia	429
ROZDZIAŁ 5. Oskarżyciel prywatny	432
5.1. Rys historyczny	434
5.2. Oskarżyciel prywatny w prawie niemieckim (<i>Privatkläger</i>)	439
5.3. Definicja oskarżyciela prywatnego	443
5.4. Uzyskanie statusu oskarżyciela prywatnego	446
5.5. Zakres przedmiotowy oskarżenia prywatnego	447
5.6. Ograniczenia uprawnień oskarżyciela prywatnego	447
5.7. Uprawnienia oskarżyciela w postępowaniu sądowym	449
5.7.1. Prawo dysponowania skargą prywatną	449
5.7.2. Prawo do zawarcia pojednania lub ugody (art. 489 § 1 k.p.k.)	450
5.7.3. Prawo do mediacji (art. 489 § 2 k.p.k.)	452
5.7.4. Prawo do pełnomocnika (art. 59 § 1, art. 87 § 1 k.p.k.)	453
5.7.5. Prawo ubogich do zastępstwa procesowego (art. 88 k.p.k. w zw. z art. 78 § 1 k.p.k.)	454
5.7.6. Prawo inicjatywy dowodowej	454
5.7.7. Prawo zadawania pytań oskarżonemu, świadkom, biegłym (art. 171 § 2 k.p.k. w zw. z art. 485 k.p.k.)	455
5.7.8. Prawo wypowiadania się co do każdej kwestii poruszanej podczas postępowania	455
5.7.9. Prawo do wygłoszenia przemówienia końcowego	456
5.7.10. Prawo wnoszenia środków odwoławczych oraz środków zaskarżenia	456
5.8. Kumulacje ról procesowych w trybie prywatnoskargowym	457
5.9. Udział prokuratora w postępowaniu z oskarżenia prywatnego	458
5.10. Pojęcie interesu społecznego	458
5.11. Zmiana kwalifikacji prawnej czynu w trakcie postępowania karnego prowadzonego w trybie publicznoskargowym	463
5.12. Konsensualizm procesowy w trybie prywatnoskargowym	464
ROZDZIAŁ 6. Powód cywilny	466
6.1. Uwagi wprowadzające	468
6.2. Zarys historii instytucji powództwa cywilnego	470
6.3. Powództwo cywilne a inne formy kompensacji	476
6.4. Wzajemne relacje powództwa cywilnego i procesu karnego	489
6.5. Uczestnicy procesu	492
6.5.1. Powód cywilny	492
6.5.2. Oskarżony	495
6.5.3. Pełnomocnik i obrońca	497
6.5.4. Prokurator	499

6.6.	Przebieg procesu adhezyjnego.	501
6.6.1.	Wytoczenie powództwa	502
6.6.2.	Kontrola formalna powództwa	505
6.6.3.	Zabezpieczenie roszczenia.	511
6.6.4.	Przekazanie powództwa sądowi cywilnemu	513
6.6.5.	Przebieg postępowania przed sądem I instancji.	514
6.6.6.	Rozstrzygnięcie sądu I instancji	517
6.6.7.	Apelacja i kasacja.	518
6.6.8.	Egzekucja prawomocnego wyroku	521
6.7.	Podsumowanie	522
ROZDZIAŁ 7. Bierna strona procesowa.		524
7.1.	Standardy ochrony biernej strony procesowej w świetle dokumentów europejskich oraz Konstytucji RP	524
7.1.1.	Standard ochrony praw oskarżonego w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.	524
7.1.1.1.	Uwagi wprowadzające – katalog praw oskarżonego zagwarantowanych w EKPC	528
7.1.1.2.	Autonomiczne rozumienie pojęcia „oskarżenie” jako wyznacznik zakresu konwencyjnej ochrony biernej strony procesowej.	532
7.1.1.3.	Koncepcja zrzeczenia się praw przysługujących biernej stronie procesowej	537
7.1.1.4.	Prawo oskarżonego do dostępu do sądu w świetle EKPC	539
7.1.1.4.1.	Dostęp do sądu niezawisłego, bezstronnego, ustanowionego ustawą.	540
7.1.1.4.2.	Prawo oskarżonego do dostępu do sądu a zawieranie porozumień karnoprosesowych i orzekanie o odpowiedzialności karnej w sposób uproszczony	550
7.1.1.4.3.	Dostęp oskarżonego do sądu (etapu postępowania sądowego) a wymogi formalne dokonania czynności procesowej.	553
7.1.1.5.	Czy oskarżony samodzielnie dysponuje prawem do publicznego rozpoznania jego sprawy przez sąd?.	557
7.1.1.6.	Prawo oskarżonego do obrony	563
7.1.1.6.1.	Prawo do bronięcia się osobiście	563
7.1.1.6.2.	Prawo do realizowania obrony za pomocą obrońcy z wyboru lub z urzędu.	578
7.1.1.7.	Ochrona oskarżonego wynikająca z domniemania niewinności	593
7.1.1.7.1.	Uwagi wprowadzające.	593
7.1.1.7.2.	Ochrona oskarżonego w toku postępowania karnego	593
7.1.1.7.3.	Ochrona wynikająca z wydania prawomocnego wyroku uniewinniającego	597

7.1.1.8.	Prawo strony bierniej postępowania do uruchomienia kontroli instancyjnej orzeczenia	603
7.1.1.9.	Prawo do odszkodowania za niesłuszne skazanie	608
7.1.1.10.	Podsumowanie	611
7.1.2.	Ochrona praw oskarżonego na podstawie przepisów prawa unijnego	613
7.1.2.1.	Wstęp	614
7.1.2.2.	Od ścigania oskarżonego do jego ochrony	615
7.1.2.3.	Autonomiczny charakter standardu ochrony praw oskarżonego w UE?	623
7.1.2.4.	Akty prawa wtórnego i zalecenia Komisji Europejskiej	637
7.1.2.5.	Podsumowanie	661
7.1.3.	Standard ochrony praw oskarżonego w świetle przepisów Konstytucji	662
7.1.3.1.	Potrzeba ochrony konstytucyjnej oskarżonego	665
7.1.3.2.	Pojęcie konstytucyjnego standardu ochrony oskarżonego	666
7.1.3.3.	Zakres podmiotowy standardu ochrony praw oskarżonego	667
7.1.3.4.	Trzy stopnie gwarancji konstytucyjnych oskarżonego	669
7.1.3.5.	Pierwszy stopień – gwarancje konstytucyjne ogólne	671
7.1.3.5.1.	Podstawowe zasady prawa	671
7.1.3.5.2.	Zasada proporcjonalności stosowania środków i dolegliwości wobec oskarżonego	673
7.1.3.5.3.	Prawo do prywatności, ochrona własności, nietykalności osobistej i inne ogólne gwarancje	675
7.1.3.6.	Drugi stopień – gwarancje konstytucyjne wspólne uczestników postępowania karnego	679
7.1.3.6.1.	Istota gwarancji drugiego stopnia	679
7.1.3.6.2.	Sprawiedliwość proceduralna	680
7.1.3.6.3.	Prawo do sądu – prawo do rozpoznania sprawy	681
7.1.3.6.4.	Prawo do sądu – niezależnego, właściwego	682
7.1.3.6.5.	Prawo do sędziego – bezstronnego i niezawisłego	684
7.1.3.6.6.	Prawo do rozpoznania sprawy bez zbędnej zwłoki	685
7.1.3.6.7.	Prawo do jawnego rozpoznania sprawy	686
7.1.3.6.8.	Prawo do kontroli sądowej	688
7.1.3.6.9.	Prawo do dwuinstancyjnego postępowania	689
7.1.3.7.	Trzeci stopień – gwarancje konstytucyjne ze względu na status oskarżonego	692
7.1.3.7.1.	Uwagi ogólne	692
7.1.3.7.2.	Prawo do obrony	693
7.1.3.7.3.	Domniemanie niewinności	695
7.1.3.7.4.	Szczególny, podwyższony standard ochrony oskarżonego	697
7.1.3.7.5.	Prawo do wolności osobistej. Tymczasowe aresztowanie i obserwacja psychiatryczna	699
7.1.3.8.	Tendencje rozwojowe w zakresie standardu ochrony oskarżonego	704
7.2.	Bierna strona procesowa w polskim procesie karnym	705
7.2.1.	Osoba podejrzana	711
7.2.2.	Podejrzany	722

Spis treści

7.2.2.1.	Zagadnienia wprowadzające	722
7.2.2.1.1.	Definicja podejrzanego	722
7.2.2.1.2.	Instytucja przedstawienia zarzutów.	727
7.2.2.2.	Uprawnienia podejrzanego.	730
7.2.2.2.1.	Prawo do informacji o przysługujących mu uprawnieniach i ciężących na nim obowiązkach.	730
7.2.2.2.2.	Prawo podejrzanego do milczenia oraz wolność od zmuszania do samooskarżenia	732
7.2.2.2.3.	Prawo podejrzanego do niekaralności za fałszywe wyjaśnienia	734
7.2.2.2.4.	Prawo podejrzanego do wyjaśnień na piśmie	737
7.2.2.2.5.	Prawo podejrzanego składania wniosków o dokonanie czynności dochodzenia lub śledztwa.	738
7.2.2.2.6.	Prawo podejrzanego do korzystania z pomocy obrońcy i do przesłuchania z jego udziałem	741
7.2.2.2.7.	Prawo podejrzanego do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie władza w wystarczającym stopniu językiem polskim	744
7.2.2.2.8.	Prawo podejrzanego do końcowego zapoznania się z materiałami postępowania przygotowawczego.	745
7.2.2.2.9.	Końcowe zaznajomienie podejrzanego z aktami postępowania przygotowawczego przed 1 lipca 2015 r.	748
7.2.2.2.10.	Końcowe zaznajamianie podejrzanego z materiałami postępowania przygotowawczego od 1 lipca 2015 r.	749
7.2.2.2.11.	Prawo podejrzanego do końcowego zapoznawania się z aktami postępowania przygotowawczego po 15 kwietnia 2016 r.	750
7.2.2.2.12.	Udostępnianie podejrzanemu akt postępowania przygotowawczego w związku z zastosowaniem tymczasowego aresztowania	752
7.2.2.2.13.	Prawo podejrzanego do składania zażalenia. Stosowanie zakazu <i>reformationis in petus</i>	755
7.2.3.	Oskarżony.	757
7.2.3.1.	Uwagi ogólne	757
7.2.3.2.	Pojęcie oskarżonego	758
7.2.3.3.	Gwarancje i prawa oskarżonego w świetle kodeksu postępowania karnego	761
7.2.3.3.1.	Prawo do obrony jako podstawowe uprawnienie oskarżonego	761
7.2.3.3.2.	Prawo oskarżonego do informacji procesowej.	779
7.2.3.3.3.	Prawo do tłumacza	783
7.2.3.4.	Obowiązki oskarżonego.	786
7.2.3.4.1.	Uwagi wstępne	786

7.2.3.4.2.	Obowiązek stawiennictwa na każde wezwanie organów procesowych w przypadku, gdy oskarżony pozostaje na wolności	787
7.2.3.4.3.	Obowiązek zawiadomienia organu, który prowadzi postępowanie o każdej zmianie miejsca swojego zamieszkania lub pobytu	789
7.2.3.4.4.	Obowiązek wskazania adresu dla doręczeń w kraju w przypadku, gdy oskarżony przebywa za granicą	792
7.2.3.4.5.	Obowiązek poddania się czynnościom dowodowym określonym w art. 74 § 2 k.p.k.	796
7.2.3.4.6.	Podsumowanie	801
7.2.3.5.	Dopuszczalność kumulacji roli procesowej oskarżonego z innymi rolami procesowymi	802
ROZDZIAŁ 8. Strony szczególne		806
8.1.	Podmiot zbiorowy	808
8.2.	Interwениent	815
8.2.1.	Istota interwencji	815
8.2.2.	Początki instytucji interwениента	823
8.2.3.	Pozycja interwениента w postępowaniu	825
8.2.4.	Zgłoszenie interwencji	826
8.2.5.	Wpływ interwencji na możliwości skróconego zakończenia postępowania	828
8.2.6.	Kumulacja ról procesowych	829
8.2.7.	Poszczególne uprawnienia interwениента	831
8.3.	Podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej	832
8.3.1.	Istota odpowiedzialności posiłkowej	832
8.3.2.	Pozycja podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej w kolejnych regulacjach prawa karnego skarbowego	836
8.3.3.	Pociągnięcie do odpowiedzialności posiłkowej	837
8.3.4.	Kumulacja i zmiana roli procesowej	839
8.3.5.	Pozycja podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej w postępowaniu karnym skarbowym – zagadnienia ogólne	841
8.3.6.	Udział podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej w czynnościach procesowych	844
8.4.	Rodzice i opiekun nieletniego	847
ROZDZIAŁ 9. Przedstawiciel ustawowy		852
9.1.	Przedstawiciel ustawy pokrzywdzonego małoletniego, ubezwłasnowolnionego lub nieporadnego	853
9.2.	Przedstawiciel ustawy oskarżonego nieletniego lub ubezwłasnowolnionego	859
ROZDZIAŁ 10. Obrońca		862
10.1.	Rys historyczny	867
10.2.	Rozważania prawnoporównawcze	882
10.2.1.	Belgia	883
10.2.2.	Francja	885

10.2.3. Włochy	888
10.2.4. Niemcy	890
10.2.5. Austria	897
10.2.6. Anglia i Walia	899
10.3. Tryby powołania obrońcy w polskim w procesie karnym	902
10.3.1. Obrona obligatoryjna	902
10.3.2. Obrońca z wyboru i obrońca z urzędu	909
10.4. Stanowisko prawne obrońcy	917
10.5. Efektywność obrońcy w procesie karnym i jej kodeksowe uwarunkowania	927
10.5.1. Próba zdefiniowania efektywności udziału obrońcy w procesie karnym	927
10.5.2. Wybrane przepisy k.p.k. z 1997 r. warunkujące efektywny udział obrońcy w procesie	929
10.5.2.1. Nakaz działania na korzyść oskarżonego (art. 86 § 1 k.p.k.)	929
10.5.2.2. Sprzeczność interesów oskarżonych reprezentowanych przez jednego obrońcę (art. 85 § 1 k.p.k.)	933
10.5.2.3. Tajemnica obrończa	935
10.6. Znaczenie udziału i uprawnień obrońcy w postępowaniu sądowym	939
10.6.1. Rola obrońcy w porozumieniach procesowych	939
10.6.2. Rola obrońcy na rozprawie sądowej	952
10.6.2.1. Przygotowanie do rozprawy	952
10.6.2.2. Rola obrońcy w przeprowadzaniu postępowania dowodowego na rozprawie głównej po 1 lipca 2015 r.	957
10.7. Kilka refleksji o wpływie nowelizacji z 11 marca 2016 r. na rolę obrońcy w postępowaniu sądowym	969
ROZDZIAŁ 11. Pełnomocnik	976
11.1. Pełnomocnik w kodeksie postępowania karnego	976
11.1.1. Uwagi wstępne	980
11.1.2. Prawo do pełnomocnika w świetle dokumentów europejskich oraz Konstytucji RP	985
11.1.3. Charakter prawny udzielenia pełnomocnictwa	997
11.1.4. Udzielenie pełnomocnictwa	999
11.1.5. Ustanie pełnomocnictwa	1011
11.1.6. Zakres pełnomocnictwa	1019
11.1.7. Pełnomocnictwo z urzędu	1030
11.1.8. Pełnomocnictwo obligatoryjne, przymus adwokacki	1039
11.1.9. Rola pełnomocnika strony w postępowaniu karnym	1049
11.1.10. Pełnomocnik osoby niebędącej stroną	1058
11.2. Pełnomocnik w postępowaniach pozakodeksowych	1064
11.2.1. Uwagi wstępne	1064
11.2.2. Pełnomocnik w postępowaniu karnym skarbowym	1065
11.2.3. Pełnomocnik w postępowaniu w sprawach o wykroczenia	1074
11.2.4. Pełnomocnik w postępowaniu w sprawach nieletnich	1076
11.2.5. Pełnomocnik w postępowaniu przeciwko podmiotowi zbiorowemu	1079

ROZDZIAŁ 12. Rzecznicy interesu społecznego	1080
12.1. Rzecznik Praw Obywatelskich	1080
12.1.1. Charakterystyka instytucji ombudsmana	1081
12.1.2. Rola Rzecznika Praw Obywatelskich w postępowaniu karnym	1084
12.1.2.1. Środki procesowe	1084
12.1.2.1.1. Żądanie wszczęcia postępowania przygotowawczego w sprawie o przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego (art. 14 pkt 5 ustawy o RPO)	1084
12.1.2.1.2. Kasacja (art. 14 pkt 8 ustawy o RPO)	1092
12.1.2.1.3. Pytanie prawne (art. 16 ust. 2 pkt 4 ustawy o RPO)	1092
12.1.2.1.4. Żądanie wszczęcia postępowania w sprawie cywilnej i udział w każdym toczącym się już w tej kwestii postępowaniu – na prawach przysługujących prokuratorowi (art. 14 pkt 4 ustawy o RPO)	1101
12.1.2.2. Środki w sprawach indywidualnych o charakterze postulatywnym	1103
12.1.2.2.1. Skierowanie wystąpienia do organu, organizacji lub instytucji, w których działalności Rzecznik stwierdził naruszenie wolności i praw człowieka i obywatela (art. 14 pkt 2 ustawy o RPO)	1103
12.1.2.2.2. Zwrotanie się do organu nadrzędnego nad jednostką (organem, organizacją lub instytucją), w której działalności Rzecznik stwierdził naruszenie wolności i praw człowieka i obywatela z wnioskiem o zastosowanie środków przewidzianych w przepisach prawa (art. 14 pkt 3 ustawy o RPO)	1109
12.1.2.3. Wnioski do Trybunału Konstytucyjnego i do właściwych organów o podjęcie inicjatywy ustawodawczej	1117
12.2. Rzecznik Praw Dziecka	1119
12.2.1. Wstęp	1120
12.2.2. Kompetencje Rzecznika Praw Dziecka	1124
12.2.3. Rola Rzecznika Praw Dziecka w procesie karnym	1126
12.2.4. Konkluzje	1134
12.3. Prokurator Generalny jako rzecznik interesu społecznego	1141
12.3.1. Wprowadzenie	1143
12.3.2. Prokurator Generalny w II Rzeczypospolitej (1918–1989)	1144
12.3.2.1. Do 1950 r.	1144
12.3.2.2. Lata 1950–1985	1150
12.3.2.3. Lata 1985–1989	1154
12.3.3. Prokurator Generalny w III Rzeczypospolitej	1157
12.3.3.1. Do 2009 r.	1157
12.3.3.2. Do wejścia w życie ustawy Prawo o prokuraturze	1159
12.3.3.3. Aktualny stan prawny	1161
12.3.4. Pojęcie działania w interesie społecznym	1163

12.3.4.1. Dobro wspólne.	1163
12.3.4.2. Pojęcie „interes” i jego rodzaje	1171
12.3.5. Kiedy Prokurator Generalny jest rzecznikiem interesu społecznego.	1176
12.3.6. Podsumowanie	1186
12.4. Prokurator jako rzecznik interesu społecznego	1189
12.4.1. Wprowadzenie	1194
12.4.2. Pojęcie „interes społeczny”	1197
12.4.3. Przejawy działalności prokuratora jako rzecznika interesu społecznego.	1200
12.4.3.1. Uwagi wstępne.	1200
12.4.3.2. Prokurator jako rzecznik interesu społecznego w poglądach doktryny	1201
12.4.3.3. Prokurator niebędący rzecznikiem interesu społecznego	1204
12.4.3.3.1. Prokurator cofający akt oskarżenia	1204
12.4.3.3.2. Prokurator składający wnioski dowodowe.	1206
12.4.3.3.3. Prokurator zaskarżający orzeczenie na korzyść oskarżonego.	1207
12.4.3.3.4. Prokurator uczestniczący w rozprawie wytoczonej przez oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego	1208
12.4.3.3.5. Prokurator uczestniczący w postępowaniu o odszkodowanie i zadośćuczynienie za niesłuszne skazanie lub niesłuszne stosowanie środków przymusu	1214
12.4.3.3.6. Prokurator Generalny wnoszący kasację nadzwyczajną	1216
12.4.3.4. Prokurator jako rzecznik interesu społecznego.	1217
12.4.3.4.1. Prokurator w postępowaniu sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego.	1217
12.4.3.4.2. Prokurator składający wniosek o orzeczenie środka kompensacyjnego obowiązku naprawienia szkody	1239
12.4.3.4.3. Prokurator wykonujący prawa zmarłego pokrzywdzonego	1242
12.4.3.4.4. Prokurator w postępowaniu o wydanie wyroku łącznego	1247
12.4.4. Prokurator w postępowaniu adhezyjnym	1247
12.5. Przedstawiciel społeczny.	1254
12.5.1. Rys historyczny.	1255
12.5.2. Charakter prawny przedstawiciela społecznego	1260
12.5.3. Status przedstawiciela społecznego w postępowaniu sądowym.	1263
12.5.3.1. Przesłanki materialne dopuszczenia do udziału w postępowaniu sądowym przedstawiciela społecznego	1264
12.5.3.2. Przesłanki formalne dopuszczenia do udziału w postępowaniu sądowym przedstawiciela społecznego.	1265
12.5.3.2.1. Zdolność procesowa organizacji społecznych	1265
12.5.3.2.2. Prawidłowa delegacja.	1267
12.5.3.2.3. Treść uchwały	1268
12.5.3.2.4. Osoba przedstawiciela społecznego.	1269

12.5.3.2.5. Termin. Orzeczenie o dopuszczeniu	1272
12.5.3.2.6. Cofnięcie zgłoszenia przedstawiciela społecznego oraz odwołanie decyzji o dopuszczeniu organizacji społecznej	1274
12.5.3.2.7. Problem wielości przedstawicieli społecznych	1277
12.5.4. Uprawnienia przedstawiciela społecznego w postępowaniu sądowym	1280
12.5.4.1. Uwagi wstępne	1280
12.5.4.2. Prawo do uczestniczenia w rozprawie	1280
12.5.4.3. Prawo do znajomości materiałów postępowania	1282
12.5.4.4. Uczestnictwo w posiedzeniu	1283
12.5.4.5. Prawo do wypowiedzania się i składania oświadczeń na piśmie	1284
12.5.4.6. Zagadnienie prawa do składania wniosków dowodowych	1286
12.6. <i>Amicus curiae</i>	1291
12.7. Instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna jako rzecznik interesu społecznego	1293
12.7.1. Minister Sprawiedliwości	1294
12.7.2. Organy kontroli państwowej	1296
12.7.2.1. Państwowa Inspekcja Pracy	1297
12.7.2.2. Przewodniczący Komisji Nadzoru Finansowego	1298
12.7.2.3. Podmioty państwowe zobowiązane do zawiadomienia o przestępstwie	1298
12.7.3. Wnioski końcowe	1299
ROZDZIAŁ 13. Inni uczestnicy postępowania karnego	1302
13.1. Świadek, biegły	1302
13.1.1. Wstęp	1307
13.1.2. Świadek	1308
13.1.3. Biegły	1326
13.1.4. Podsumowanie	1349
13.2. Tłumacz, stenograf, ekspert, osoba przybrana do czynności, protokolant	1352
13.2.1. Wstęp	1354
13.2.2. Tłumacz	1355
13.2.3. Stenograf	1360
13.2.4. Ekspert	1365
13.2.5. Osoba przybrana do czynności	1369
13.2.6. Protokolant	1371
13.2.7. Podsumowanie	1378
Autorzy	1381
Skorowidz przedmiotowy	1385

WYKAZ SKRÓTÓW

1. AKTY PRAWNE

- CIC – Code d’Instruction Criminelle (kodeks postępowania karnego Francji z 1811 r.)
- CPP – Code de procédure pénale (kodeks postępowania karnego Francji)
- CPP – codice di procedura penale (kodeks postępowania karnego Włoch)
- dyrektywa 2012/29/UE – dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz.Urz. UE L 315 z 14.11.2012, s. 57)
- EKPC – Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
- k.c. – ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 380 ze zm.)
- k.k. – ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 1137)
- k.k. z 1932 r. – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 60, poz. 571 ze zm.)
- k.k. z 1969 r. – ustawa z 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 13, poz. 94 ze zm.)
- k.k.s. – ustawa z 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r., poz. 186 ze zm.)
- k.k.w. – ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 90, poz. 557 ze zm.)
- Konstytucja RP – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
- k.p.c. – ustawa z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 101 ze zm.)
- k.p.k. – ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555 ze zm.)
- k.p.k. z 1928 r. – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 19 marca 1928 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst pierwotny Dz.U. Nr 33, poz. 313 ze zm.)
- k.p.k. z 1969 r. – ustawa z 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 13, poz. 96 ze zm.)

Wykaz skrótów

- k.p.w. – ustawa z 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r., poz. 395 ze zm.)
- k.r.o. – ustawa z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 2082 ze zm.)
- k.s.h. – ustawa z 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r., poz. 1030 ze zm.)
- k.w. – ustawa z 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 1094 ze zm.)
- Karta – Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 202 z 7.06.2016, s. 389)
- MPPOiP – Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167, zał.)
- PACE – Police and Criminal Evidence Act (ustawa w sprawie policji i dowodów w sprawach karnych)
- pr.adw. – ustawa z 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 615 ze zm.)
- pr.aut. – ustawa z 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 666 ze zm.)
- pr.łow. – ustawa z 13 października 1995 r. – Prawo łowieckie (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 2168 ze zm.)
- pr.pras. – ustawa z 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe (Dz.U. Nr 5, poz. 24 ze zm.)
- pr.prok. – ustawa z 28 stycznia 2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. poz. 177)
- pr.tel. – ustawa z 16 lipca 2004 r. – Prawo telekomunikacyjne (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 1489)
- reg.prok. – rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7 kwietnia 2016 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz.U. poz. 508)
- reg.sąd. – rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 23 grudnia 2015 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. poz. 2316 ze zm.)
- StGB – Strafgesetzbuch (kodeks karny Niemiec)
- StPO – Strafprozessordnung (kodeks postępowania karnego Austrii, Niemiec)
- TFUE – Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE C 202 z 7.06.2016, s. 47)
- TUE – Traktat o Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE C 202 z 7.06.2016, s. 13)
- u.k.s. – ustawa karna skarbową z 26 października 1971 r. (tekst jedn. Dz.U. z 1984 r. Nr 22, poz. 103 ze zm.)
- u.k.s. z 1926 r. – ustawa karna skarbową z 2 sierpnia 1926 r. (Dz.U. RP Nr 105, poz. 609)
- u.kon.skarb. – ustawa z 28 września 1991 r. o kontroli skarbowej (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 720 ze zm.)
- u.l. – ustawa z 28 września 1991 r. o lasach (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 2100 ze zm.)

Wykaz skrótów

- u.o.p.p.ś. – ustawa z 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz.U. z 2015 r., poz. 21)
- u.o.p.z. – ustawa z 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 1212 ze zm.)
- u.p.n. – ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 382 ze zm.)
- u.prok. – ustawa z 20 czerwca 1985 r. o prokuraturze (tekst jedn. Dz.U. z 2011 r. Nr 270, poz. 1599 ze zm.)
- u.r. – ustawa z 29 września 1994 r. o rachunkowości (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 1047)
- u.r.pr. – ustawa z 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 233)
- u.ś.k. – ustawa z 25 czerwca 1997 r. o świadku koronnym (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 1197)
- u.w.t.p.a. – ustawa z 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 487)
- ustawa o IH – ustawa z 15 grudnia 2000 r. o Inspekcji Handlowej (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 1059)
- ustawa o kompensacie – ustawa z 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 325)
- ustawa o PIS – ustawa z 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 1412 ze zm.)
- ustawa o RPD – ustawa z 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (Dz.U. z 2015 r., poz. 2086)
- ustawa o RPO – ustawa z 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 1648 ze zm.)
- ustawa o SG – ustawa z 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 1402 ze zm.)
- ustawa o SN – ustawa z 23 listopada 2002 r. o Sądzie Najwyższym (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r., poz. 499 ze zm.)
- ustawa o TK – ustawa z 25 czerwca 2015 r. o Trybunale Konstytucyjnym (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 293)

2. CZASOPISMA I PUBLIKATORY

- Annales UMCS – „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”
- AUW – „Acta Universitatis Wratislaviensis”
- Biul. PG – „Biuletyn Informacyjny Prokuratury Generalnej”
- Biul. PK – „Biuletyn Prawa Karnego”
- Biul. Prok. Apel. w Łodzi – „Biuletyn Prokuratury Apelacyjnej w Łodzi”
- Biul. SAKa – „Biuletyn Sądu Apelacyjnego w Katowicach”
- Biul. SASz – „Biuletyn Informacyjny Sądu Apelacyjnego w Szczecinie”
- Biul. SN – „Biuletyn Informacyjny Sądu Najwyższego”
- BGBL – Bundesgesetzblatt
- BGHSt – Entscheidungen des Bundesgerichtshofs in Strafsachen
- CMLRev. – „Common Market Law Review”

Wykaz skrótów

CzPKiNP	– „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”
Dz.U.	– Dziennik Ustaw
Dz.Urz. UE	– Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
Dz.Urz. WE	– Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich
ECR	– European Court Reports
Eur.Prz.Sąd.	– Europejski Przegląd Sądowy
GSP	– „Gdańskie Studia Prawnicze”
GSP-Prz.Orz.	– „Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa”
KPP	– „Kwartalnik Prawa Prywatnego”
KZS	– „Krakowskie Zeszyty Sądowe”
MoP	– „Monitor Prawniczy”
NJW	– „Neue Juristische Wochenschrift“
NP	– „Nowe Prawo”
ÖJZ	– „Österreichische Juristenzeitung”
OSA	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSN	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSN(K)	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego (Izba Karna)
OSNCK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej i Izby Karnej
OSNKW	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSNPG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSNwSK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSNP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Pracy
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPiKA	– Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
OTK	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
OTK-A	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; zbiór urzędowy, Seria A
Pal.	– „Palestra”
PiM	– „Prawo i Medycyna”
PiP	– „Państwo i Prawo”
PPH	– „Przegląd Prawa Handlowego”
Probl.Pr.K.UŚ	– „Problemy Prawa Karnego Uniwersytetu Śląskiego”
Prok. i Pr.	– „Prokuratura i Prawo”
Prok. i Pr.-wkł.	– „Prokuratura i Prawo – wkładka”
Prz. Orz. PA w Lublinie	– „Przegląd Orzecznictwa Prokuratury Apelacyjnej w Lublinie”
Prz. Polic.	– „Przegląd Policyjny”
PS	– „Przegląd Sądowy”
RPEiS	– „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”
R.Pr.	– „Radca Prawny”
Rec.	– Recueil de jurisprudence
SI	– „Studia Iuridica”
St.Pr.-Ek.	– „Studia Prawno-Ekonomiczne”
St. Praw.	– „Studia Prawnicze”
StV	– „Strafverteidiger”
WPP	– „Wojskowy Przegląd Prawniczy”
Zb. Orz.	– Zbiór Orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości i Sądu Pierwszej Instancji
ZJS	– „Zeitschrift für das Juristische Studium“

Wykaz skrótów

- ZNUJ – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”
ZPUKSW – „Zeszyty Prawnicze Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego”

3. INNE

- BGH – Bundesgerichtshof
ENO – europejski nakaz ochrony
ETPC – Europejski Trybunał Praw Człowieka
ETS – Europejski Trybunał Sprawiedliwości
KNF – Komisja Nadzoru Finansowego
MTK – Międzynarodowy Trybunał Karny
PARPA – Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych
PŚŁ – Państwowa Straż Łowiecka
RPD – Rzecznik Praw Dziecka
RPO – Rzecznik Praw Obywatelskich
SA – sąd apelacyjny
SN – Sąd Najwyższy
TK – Trybunał Konstytucyjny
WSA – Wojewódzki Sąd Administracyjny

WYKAZ PODSTAWOWEJ LITERATURY PODAWANEJ WYŁĄCZNIE W ZAPISIE SKRÓCONYM

1. PODRĘCZNIKI

- Artymiak, Rogalski, *Proces. Część ogólna* G. Artymiak, M. Klejnowska, Cz.P. Kłak, M. Rogalski, Z. Sobolewski, K. Sowiński, *Proces karny. Część ogólna*, red. G. Artymiak, M. Rogalski, Z. Sobolewski, Warszawa 2007; red. G. Artymiak, M. Rogalski, Warszawa 2012
- Artymiak, Rogalski, *Proces. Część szczególna* G. Artymiak, M. Klejnowska, Cz.P. Kłak, M. Rogalski, Z. Sobolewski, A. Masłowska, *Proces karny. Część szczególna*, red. G. Artymiak, M. Rogalski, Z. Sobolewski, Warszawa 2007; red. G. Artymiak, M. Rogalski, Warszawa 2012
- Bulsiewicz i inni, *Przebieg* A. Bulsiewicz, M. Jeż-Ludwichowska, D. Kala, D. Osowska, A. Lach, *Przebieg procesu karnego*, Toruń 1996, 2003
- Cieślak, *Podstawowe założenia* M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1971, 1973, 1984
- Cieślak, *Podstawowe założenia. Dzieła wybrane* M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, w: *Dzieła wybrane*, t. II, red. S. Waltoś, Kraków 2011
- Cieślak, *Zarys* M. Cieślak, *Postępowanie karne. Zarys instytucji*, Warszawa 1982
- Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. I W. Daszkiewicz, *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, t. I, Poznań 1999, Bydgoszcz 2000
- Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. II W. Daszkiewicz, *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, t. II, Bydgoszcz 2001
- Daszkiewicz, Nowak, Stachowiak, *Proces* W. Daszkiewicz, T. Nowak, S. Stachowiak, *Proces karny. Część szczególna*, Poznań 1996
- Gardocka, *Podręcznik* T. Gardocka, *Postępowanie karne. Podręcznik akademicki*
- Glaser, *Polski proces* S. Glaser, *Polski proces karny w zarysie wraz z prawem o ustroju sądów powszechnych*, Kraków 1934

Wykaz podstawowej literatury podawanej wyłącznie w zapisie skróconym

- Grajewski, *Przebieg procesu* J. Grajewski, *Przebieg procesu karnego*, Warszawa 2001, 2008, 2012
- Grajewski i inni, *Prawo* K. Papke-Olszauskas, S. Steinborn, K. Woźniewski, *Prawo karne procesowe – część ogólna*, red. J. Grajewski, Warszawa 2009, 2000, 2011
- Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie* T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 1998, 1999, 2001, 2003, 2005, 2007, 2009, 2011, 2014
- Hofmański, Zabłocki, *Elementy metodyki* P. Hofmański, S. Zabłocki, *Elementy metodyki pracy sędziego w sprawach karnych*, Warszawa 2006, 2011
- Kalinowski, *Polski proces* S. Kalinowski, *Polski proces karny*, Warszawa 1970, 1971
- Kalinowski, *Postępowanie. Zarys części ogólnej* S. Kalinowski, *Postępowanie karne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1963
- Kalinowski, *Postępowanie. Zarys części szczególnej* S. Kalinowski, *Postępowanie karne. Zarys części szczególnej*, Warszawa 1964
- Kmieciak, Skrętowicz, *Proces* R. Kmiecik, E. Skrętowicz, *Proces karny. Część ogólna*, Kraków 1999, Warszawa 2002, 2004, 2006, 2009
- Kruszyński i inni, *Wykład* B. Bieńkowska, P. Kruszyński, C. Kulesza, P. Piszczek, Sz. Pawelec, *Wykład prawa karnego procesowego*, red. P. Kruszyński, Białystok 1998, 2003, 2012
- Lipczyńska, *Proces, cz. 1* M. Lipczyńska, *Polski proces karny. Zagadnienia ogólne, część 1*, Warszawa 1971, 1986
- Lipczyńska, *Proces, cz. 2* M. Lipczyńska, *Polski proces karny. Zagadnienia szczególne, część 2*, Warszawa 1986
- Marszał, *Proces* K. Marszał, *Proces karny*, Katowice 1992, 1995, 1997, 1998, 2008, 2013
- Marszał i inni, *Proces* K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek, *Proces karny*, red. K. Marszał, Katowice 2003, 2005, 2008
- Marszał i inni, *Przebieg* K. Marszał, S. Stachowiak, K. Sychta, J. Zagrodnik, K. Zgryzek, *Proces karny. Przebieg postępowania*, red. K. Marszał, Katowice 2008, 2012
- Marszał, *Zagadnienia* K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 1984, 2008, 2013
- Prusak, *Postępowanie* F. Prusak, *Postępowanie karne*, Warszawa 2001
- Schaff, *Proces* L. Schaff, *Proces karny Polski Ludowej. Wykład zasad ogólnych*, Warszawa 1953
- Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie* M. Siewierski, J. Tylman, M. Olszewski, *Postępowanie karne w zarysie*, Warszawa 1971, 1974

Wykaz podstawowej literatury podawanej wyłącznie w zapisie skróconym

- Śliwiński, *Polski proces* S. Śliwiński, *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1948, 1959, 1961
- Śliwiński, *Proces. Przebieg* S. Śliwiński, *Proces karny. Przebieg procesu i postępowanie wykonawcze*, Warszawa 1948
- Świda, *Postępowanie* Z. Świda, J. Skorupka, R. Ponikowski, W. Posnow, *Postępowanie karne. Część szczególna*, red. Z. Świda, Warszawa 2011, 2013
- Świda, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie* Z. Świda, R. Ponikowski, W. Posnow, *Postępowanie karne. Część ogólna*, Wrocław 2008
- Świda, Skorupka, *Postępowanie. Część ogólna* Z. Świda, R. Ponikowski, W. Posnow, *Postępowanie karne. Część ogólna*, red. J. Skorupka, Warszawa 2012
- Waltoś, *Proces* S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 1985, 1995, 1996, 2002, 2003, 2005, 2009
- Waltoś, Hofmański, *Proces* S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2013, 2015, 2016

2. KOMENTARZE

- Angerman, Nowotny, Przeworski, *Komentarz* K. Angerman, J. Nowotny, J. Przeworski, *Komentarz do kodeksu postępowania karnego wraz z dotyczącymi ustawami i rozporządzeniami*, Warszawa 1930
- Boratyńska, Górski, Sakowicz, Ważny, *Kodeks* K.T. Boratyńska, A. Górski, A. Sakowicz, A. Ważny, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2005, 2008, 2012, 2013, 2014
- Boratyńska, Górski, Królikowski, Sakowicz, Warchoł, Ważny, *Kodeks* K.T. Boratyńska, A. Górski, M. Królikowski, A. Sakowicz, M. Warchoł, A. Ważny, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2015
- Gostyński i inni, *Kodeks*, t. I J. Bratoszewski, Z. Gostyński, L. Gardocki, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Z. Gostyński, t. I, Warszawa 1998, 2000, 2003
- Gostyński i inni, *Kodeks*, t. II J. Bratoszewski, Z. Gostyński, L. Gardocki, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Z. Gostyński, t. II, Warszawa 1998, 2000, 2004
- Gostyński i inni, *Kodeks*, t. III J. Bratoszewski, Z. Gostyński, L. Gardocki, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Z. Gostyński, t. III, Warszawa 2004
- Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. I J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, *Komentarz do art. 1-424 K.P.K.*, red. J. Grajewski, Kraków 2006, Warszawa 2010; red. L.K. Paprzycki, Warszawa 2013
- Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. II J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. II, red. J. Grajewski, Warszawa 2010; red. L.K. Paprzycki, Warszawa 2013

Wykaz podstawowej literatury podawanej wyłącznie w zapisie skróconym

- Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, 2012 J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, *Komentarz aktualizowany do Kodeksu postępowania karnego*, LEX/el. 2012
- Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, 2014 J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, *Komentarz aktualizowany do art. 1–424 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego*, red. L.K. Paprzycki, LEX/el. 2014
- Grajewski, Skrętowicz, *Kodeks* J. Grajewski, E. Skrętowicz, *Kodeks postępowania karnego z komentarzem*, Gdańsk 1995, 1996
- Grzegorzczak, *Kodeks* T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego wraz z komentarzem do ustawy o świadku koronnym*, Kraków 2001, 2003, 2005, 2008, 2014
- Grzegorzczak, *Kodeks*, t. I T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego*, t. I, *Komentarz do art. 1–467*, Warszawa 2014
- Grzeszczyk, *Kodeks* W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa, 2003, 2005, 2007, 2010, 2011, 2012, 2014, LEX/el. 2015
- Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. I P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego*, t. I, *Komentarz do artykułów 1–296*, red. P. Hofmański, Warszawa 1999, 2004, 2007, 2011
- Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. II P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego*, t. II, *Komentarz do artykułów 297–467*, red. P. Hofmański, Warszawa 1999, 2004, 2007, 2011
- Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. III P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego*, t. III, *Komentarz do artykułów 468–682*, red. P. Hofmański, Warszawa 2007
- Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. IV P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego*, t. IV, *Aktualizacje*, red. P. Hofmański, Warszawa 2008
- Kalinowski, Siewierski, *Kodeks* S. Kalinowski, M. Siewierski, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 1960, 1966
- Lipczyńska, Ponikowski, *Mały komentarz* M. Lipczyńska, R. Ponikowski, *Mały komentarz do kodeksu postępowania karnego*, Warszawa 1986
- Mazur, *Kodeks* *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. M. Mazur, Warszawa 1971, 1976
- Peiper, *Komentarz* L. Peiper, *Komentarz do kodeksu postępowania karnego i przepisów wprowadzających tenże kodeks*, Kraków 1929, 1933
- Prusak, *Komentarz* F. Prusak, *Komentarz do kodeksu postępowania karnego*, t. I, i II, Warszawa 1999
- Świecki, *Kodeks* B. Augustyniak, K. Eichstaedt, M. Kurowski, D. Świecki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, i II, red. D. Świecki, Warszawa 2013, 2014, 2015
- Zabłocki, *Postępowanie* S. Zabłocki, *Postępowanie kasacyjne w nowym kodeksie postępowania karnego. Komentarz praktyczny*, Warszawa 1998

3. KOMENTARZE DO INNYCH USTAW

- Bojarski, Skrętowicz, T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*
- Dyrektywa 2012/29/UE. Komentarz* E. Bieńkowska, K. Dudka, C. Kulesza, L. Mazowiecka, P. Starzyński, W. Zalewski, E. Zielińska, *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw. Komentarz*, red. E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, Warszawa 2014
- Garlicki, *Konwencja*, t. I L. Garlicki, P. Hofmański, A. Wróbel, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Komentarz. Tom I. Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010
- Garlicki, *Konwencja*, t. II L. Garlicki, P. Hofmański, A. Wróbel, R. Degener, M. Krzyżanowska-Mierzevska, I. Kondak, K. Ryngielewicz, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Komentarz, Tom II. Komentarz do artykułów 19–59 oraz Protokołów dodatkowych*, red. L. Garlicki, Warszawa 2011
- Grzegorzczak, *K.k.s.* T. Grzegorzczak, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2000, 2006, 2009
- Grzegorzczak, *K.p.w.* T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. Komentarz*, Warszawa 2002, 2003, 2008
- Kardas, Łabuda, Razowski, *K.k.s.* P. Kardas, G. Łabuda, T. Razowski, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2010, 2012
- Prusak, *K.k.s.* F. Prusak, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, t. I, (art. 1–53), t. II (art. 54–191), Warszawa 2006
- Skowron, *K.p.w.* A. Skowron, *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. Komentarz*, Warszawa 2010

4. MATERIAŁY POKONFERENCYJNE

- Bojarski, *Rozwój nauk* *Rozwój nauk penalnych w sześćdziesięciolecie Wydziału Prawa i Administracji UMCS. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez pracowników Katedry Prawa Karnego i Kryminologii UMCS w Lublinie w dn. 23–24 kwietnia 2009 r.*, red. T. Bojarski, Lublin 2009
- Bojarski, Skrętowicz, *Problemy* *Problemy reformy prawa karnego: materiały z sesji naukowej, Lublin–Kazimierz Dolny, 20–22 września 1993 r.*, red. T. Bojarski, E. Skrętowicz, Lublin 1993
- Ćwiąkański, *Artymiak, Karnomaterialne* *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody w świetle kodyfikacji karnych z 1997 r. i propozycji ich zmian*, red. Z. Ćwiąkański, G. Artymiak, Warszawa 2010

Wykaz podstawowej literatury podawanej wyłącznie w zapisie skróconym

- Ćwiąkałski, Artymiak, *Współzależność* *Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego: w świetle kodyfikacji karnych z 1997 r. i propozycji ich zmian. Materiały z konferencji naukowej odbytej w dniach 11–13 października 2007 r. w Czarnej, poświęconej pamięci Profesora Zbigniewa Sobolewskiego*, red. Z. Ćwiąkałski, G. Artymiak, Warszawa 2009
- Dynia, Kłak, *Europejskie standardy* *Europejskie standardy ochrony praw człowieka a ustawodawstwo polskie*, red. E. Dynia, Cz.P. Kłak, Rzeszów 2005
- Hofmański, *Węzłowe problemy* *Węzłowe problemy procesu karnego*, red. P. Hofmański, Warszawa 2010
- Kasprzak, Młodziejowski, *Wybrane problemy* *Wybrane problemy procesu karnego i kryminalistyki*, red. J. Kasprzak, B. Młodziejowski, Olsztyn 2010
- Kruszyński, *Postępowanie karne w XXI wieku* *Postępowanie karne w XXI wieku: materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Popowo 26–28 października 2001 r.*, red. P. Kruszyński, Warszawa 2002
- Kulesza, *Ocena funkcjonowania* *Ocena funkcjonowania porozumień procesowych w praktyce wymiaru sprawiedliwości*, red. C. Kulesza, Warszawa 2009
- Kulesza, *System* *System wymiaru sprawiedliwości a media*, red. C. Kulesza, Białystok 2009
- Mozgawa, Dudka, *Kodeks: ocena i perspektywy zmian* *Kodeks karny i kodeks postępowania karnego po dziesięciu latach obowiązywania: ocena i perspektywy zmian*, red. M. Mozgawa, K. Dudka, Warszawa 2009
- Skorupka, *Jawność procesu* *Jawność procesu karnego*, red. J. Skorupka, Warszawa 2012
- Skorupka, Hayduk-Hawrylak, *Współczesne tendencje* *Współczesne tendencje w rozwoju procesu karnego z perspektywy dogmatyki oraz teorii i filozofii prawa*, red. J. Skorupka, I. Hayduk-Hawrylak, Warszawa 2011
- Skrętowicz, *Nowy kodeks* *Nowy kodeks postępowania karnego. Zagadnienia węzłowe. Materiały z konferencji naukowej „Kodeks postępowania karnego” zorganizowanej w dniach 8–10 września 1997 r.*, red. E. Skrętowicz, Kraków 1998
- Sobolewski, Artymiak, Kłak, *Problemy* *Problemy znowelizowanej procedury karnej. Materiały konferencji naukowej, Rzeszów–Czarna, 17–18 października 2003 r.*, red. Z. Sobolewski, G. Artymiak, Cz.P. Kłak, Kraków 2004
- Szwarc, *Porozumiewanie się* *Porozumiewanie się i uzgadnianie rozstrzygnięć przez uczestników postępowania karnego*, red. A. Szwarc, Warszawa–Poznań 1993
- Szwarc, *Przestępczość przygraniczna* *Przestępczość przygraniczna. Postępowanie karne przeciwko cudzoziemcom w Polsce. Konferencja międzynarodowa (niemiecko-polska), Poznań, 24–27 czerwca 1999 roku*, red. A. Szwarc, Poznań 2000

5. KSIĘGI JUBILEUSZOWE (PAMIĄTKOWE)

- Księga Bojarskiego* *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Bojarskiemu*, red. A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, J. Piórkowska-Flieger, Lublin 2011
- Księga Buchały* *Problemy odpowiedzialności karnej. Księga pamiątkowa ku czci Prof. Kazimierza Buchały*, red. Z. Cwiakalski, M. Szewczyk, S. Waltoś, A. Zoll, Kraków 1994
- Księga Bulsiewicza* *Współczesne problemy procesu karnego i jego efektywności. Księga pamiątkowa Profesora Andrzeja Bulsiewicza*, red. A. Marek, Toruń 2004
- Księga Cieślaka* *Problemy kodyfikacji prawa karnego. Księga ku czci Profesora Mariana Cieślaka*, red. S. Waltoś, Kraków 1993
- Księga Daszkiewicza* *Nowe prawo karne procesowe. Zagadnienia wybrane. Księga ku czci Profesora Wiesława Daszkiewicza*, red. T. Nowak, Poznań 1999
- Księga Dody* *Środki zaskarżenia w procesie karnym. Księga pamiątkowa ku czci Prof. Zbigniewa Dody*, red. A. Gaberle, S. Waltoś, Kraków 2000
- Księga Filara* *Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara*, red. A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak, Toruń 2012
- Księga Gaberle* *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, red. K. Krajewski, Warszawa 2007
- Księga Gostyńskiego* *Kompensacyjna funkcja prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Gostyńskiego*, red. S. Waltoś, B. Nita, P. Trzaska, M. Żurek, CzPKiNP 2002, nr 2
- Księga Górniok* *Problemy nauk penalnych. Prace ofiarowane Profesor Oktawii Górniok*, red. L. Tyszkiewicz, Katowice 1996
- Księga Grajewskiego* *Aktualne problemy prawa i procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Janowi Grajewskiemu*, red. M. Płachta, GSP 2003, nr 11
- Księga Hołdy* *Problemy penologii i praw człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Hołdy*, red. B. Stańdo-Kawecka, K. Krajewski, Warszawa 2011
- Księga Kaftala* *Problemy prawa i procesu karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Alfreda Kaftala*, red. G. Rejman, B.T. Bieńkowska, Z. Jędrzejewski, P. Mierzejewski, Warszawa 2008
- Księga Kalinowskiego* *Rozprawa główna. Problemy podstawowe. Praca zbiorowa ku czci Profesora Stanisława Kalinowskiego*, red. A. Murzynowski, „*Studia Iuridica*” 1985, t. XIII
- Księga Kmiecika* *Iudicium et Scientia. Księga jubileuszowa Profesora Romualda Kmiecika*, red. A. Przyborowska-Klimczak, A. Taracha, Warszawa 2011

Wykaz podstawowej literatury podawanej wyłącznie w zapisie skróconym

- Księga Korcyl-Wolskiej* *W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korcyl-Wolskiej*, red. P. Hofmański, S. Waltoś, Warszawa 2009
- Księga Kruszyńskiego* *Wokół gwarancji współczesnego procesu. Księga Jubileuszowa Profesora Piotra Kruszyńskiego*, red. M. Rogacka-Rzewnicka, H. Gajewska-Kraczkowska, B.T. Bieńkowska, Warszawa 2015
- Księga Kulickiego* *Doctrina multiplex veritas una. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Mariuszowi Kulickiemu twórcy Katedry Kryminalistyki z okazji 35-lecia powołania Katedry na Wydziale Prawa i Administracji UMK*, red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul, Toruń 2004
- Księga Kunickiej-Michalskiej* *Reforma prawa karnego. Propozycje i komentarze. Księga pamiątkowa Profesor Barbary Kunickiej-Michalskiej*, red. J. Jakubowska-Hara, C. Nowak, J. Skupiński, Warszawa 2008
- Księga Lelentala* *Aktualne problemy prawa karnego, kryminologii i penitencjarystyki. Księga ofiarowana Profesorowi Stefanowi Lelentalowi w 45 roku pracy naukowej i dydaktycznej*, red. K. Indeck, Łódź 2004
- Księga Marka* *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, red. V. Konarska-Wrzosek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz, Warszawa 2010
- Księga Marszała* *Współczesne problemy procesu karnego i wymiaru sprawiedliwości. Księga ku czci Profesora Kazimierza Marszała*, red. P. Hofmański, K. Zgryzek, Katowice 2003
- Księga Murzynowskiego* *Węzłowe zagadnienia procedury karnej. Księga ku czci Profesora Andrzeja Murzynowskiego*, red. P. Kruszyński, „Studia Iuridica” 1997, t. XXXIII
- Księga Nowaka* *Współczesny polski proces karny. Księga ofiarowana Profesorowi Tadeuszowi Nowakowi*, red. S. Stachowiak, Poznań 2002
- Księga Rejman* *Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman z okazji osiemdziesiątych urodzin*, red. L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska, Warszawa 2005
- Księga Skrętowicza* *Problemy stosowania prawa sądowego. Księga ofiarowana Profesorowi Edwardowi Skrętowiczowi*, red. I. Nowikowski, Lublin 2007
- Księga Skupińskiego* *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, red. A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska, Warszawa 2013
- Księga Stachowiaka* *Skargowy model procesu karnego. Księga ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Stachowiakowi*, red. A. Gerecka-Żołyńska, P. Górecki, H. Paluszkiwicz, P. Wiliński, Warszawa 2008
- Księga Szwarca* *Aktualne problemy prawa karnego. Księga pamiątkowa z okazji Jubileuszu 70. urodzin Profesora Andrzeja J. Szwarca*, red. Ł. Pohl, Poznań 2009

Wykaz podstawowej literatury podawanej wyłącznie w zapisie skróconym

- Księga Świdy* Rzetelny proces karny. Księga jubileuszowa Profesor Zofii Świdy, red. J. Skorupka, Warszawa 2009
- Księga Tylmana*, 2011 Funkcje procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tylmana, red. T. Grzegorzczak, Warszawa 2011
- Księga Tylmana*, 2014 Polski proces karny i materialne prawo karne w świetle nowelizacji z 2013 roku. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Januszowi Tylmanowi z okazji Jego 90. urodzin, red. T. Grzegorzczak, J. Izydorczyk, R. Olaszewski, D. Świecki, M. Zbrojewska, Warszawa 2014
- Księga Tyszkiewiczza* U progu nowych kodyfikacji karnych. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Leonowi Tyszkiewiczowi, red. O. Górniok, Katowice 1999
- Księga Waltosia* Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci Profesora Stanisława Waltosia, red. J. Czapska, A. Gaberle, A. Światłowski, A. Zoll, Warszawa 2000
- Księga Wąska* W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska, red. L. Leszczyński, E. Skrętowicz, Z. Hołda, Lublin 2005
- Księga Weigend* Księga dedykowana dr Ewie Weigend, red. S. Waltoś, CzPKiNP 2011, t. XV
- Księga Zabłockiego* Fiat iustitia pereat mundus. Księga jubileuszowa poświęcona Sędziemu Sądu Najwyższego Stanisławowi Zabłockiemu z okazji 40-lecia pracy zawodowej, red. P. Hofmański przy współpracy P. Kardasa i P. Wilińskiego, Warszawa 2014
- Księga Zolla* Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, t. I i II, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012

6. SYSTEMY PRAWA KARNEGO PROCESOWEGO

- System*, t. I, cz. 1 *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. I, *Zagadnienia ogólne*, cz. 1, red. P. Hofmański, Warszawa 2013
- System*, t. I, cz. 2 *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. I, *Zagadnienia ogólne*, cz. 2, red. P. Hofmański, Warszawa 2013
- System*, t. II *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. II, *Proces karny – rozwiązania modelowe w ujęciu prawnoporównawczym*, red. P. Kruszyński, Warszawa 2014
- System*, t. III, cz. 1 *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. III, *Zasady procesu karnego*, cz. 1, red. P. Wiliński, Warszawa 2014
- System*, t. III, cz. 2 *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. III, *Zasady procesu karnego*, cz. 2, red. P. Wiliński, Warszawa 2014
- System*, t. IV *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. IV, *Dopuszczalność procesu*, red. M. Jeż-Ludwichowska, A. Lach, Warszawa 2015

Wykaz podstawowej literatury podawanej wyłącznie w zapisie skróconym

- System, t. V* *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. V, *Sądy i inne organy postępowania karnego*, red. Z. Kwiatkowski, Warszawa 2015
- System, t. X* *System Prawa Karnego Procesowego*, red. nac. P. Hofmański, t. X, *Postępowanie przygotowawcze*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2016
- System, t. XIV* *System Prawa Karnego Procesowego*, red. naczelny P. Hofmański, t. XIV, *Tryby szczególne*, red. F. Prusak, Warszawa 2015

WPROWADZENIE

Przekazywany do rąk Czytelników VI tom *Systemu Prawa Karnego Procesowego* poświęcony jest problematyce stron i innych uczestników postępowania karnego. Wydawałoby się, że tematyka ta, będąca na przestrzeni wieków przedmiotem wielu monografii, podręczników i innych opracowań, nie może być obecnie ani przedmiotem zainteresowania, ani źródłem inspiracji dla przedstawicieli doktryny polskiego procesu karnego. Jednakże lektura zebranych w niniejszym tomie opracowań sprawiła, przynajmniej jego redaktorowi, miłe zaskoczenie. Mam nadzieję, że podobne wrażenie odniosą także Czytelnicy niniejszej publikacji. Jeśli tak się stanie, będzie to niewątpliwie zasługą zespołu zarówno luminarzy polskiej nauki procesu karnego, jak i jej młodszych przedstawicieli. Wydaje się, że połączenie w tomie VI doświadczenia naukowego Autorów z entuzjazmem młodości dało interesujący efekt.

Założeniem, jakie przyświecało redaktorowi niniejszego tomu, było pogodzenie wymogów programowych i edytorskich całego *Systemu Prawa Karnego Procesowego* z poszanowaniem samodzielności i inwencji twórczej poszczególnych Autorów. Główną ideą *Systemu*, zgodnie z charakterem tego wielotomowego cyklu publikacji, jest zebranie dotychczasowego dorobku literatury i po części orzecznictwa dotyczącego polskiego procesu karnego. Z drugiej jednak strony, Autorzy musieli zaprezentować własne poglądy w opisywanej materii. Tę część rozważań zawartych w niniejszym tomie określiłbym jako podsumowującą, statyczną.

Pewien wkład we wzbogacenie opisanej tu problematyki wniósł także niestrudzony ustawodawca, dokonując w ostatnich latach licznych nowelizacji polskiej procedury karnej, w tym „wielkiej reformy”, która weszła w życie z dniem 1 lipca 2015 r.¹, i „kontrreformy” wprowadzonej zasadniczo z dniem 15 kwietnia 2016 r.² Obie nowelizacje wpłynęły także, w większym lub mniej-

¹ Wprowadzonej ustawą z 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 r., poz. 1247) oraz ustawą z 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 396).

² Ustawa z 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2016 r., poz. 437).

szym stopniu, na status prawny stron i innych uczestników postępowania karnego. W związku z powyższym należało także w niniejszej publikacji odnieść się do często sprzecznych zmian, wprowadzonych na przestrzeni zaledwie dwóch lat, co nadało poświęconym im rozważaniom charakter dynamiczny. Moim zdaniem Współautorzy tomu VI tak trudnemu zadaniu podołali.

Redaktor tomu, starając się zachować jego jednolitość, zaproponował pewne ramy konstrukcyjne i objętość poszczególnych rozdziałów, jednakże sposób ich wypełnienia konkretną treścią pozostawił Autorom. W związku z powyższym zasadniczo od ich uznania i przewidywanej objętości rozdziału zależało uwzględnienie płaszczyzny historycznej, czy rzadziej prawnoporównawczej, opisywanej problematyki.

Warto wskazać, że nawet pojęcie uczestnika postępowania budzi wątpliwości nie tylko w literaturze, ale i aktualnym orzecznictwie Sądu Najwyższego (zob. np. uchwałę SN z 1 października 2013 r., I KZP 6/13, OSNKW 2013, nr 11, poz. 93).

Równie wiele kontrowersji budzi także tradycyjne pojęcie strony procesowej, rodzaje stron, pojęcia zdolności procesowej i zdolności do czynności procesowych. Problematyka ta, stanowiąca swoisty wstęp do zagadnień opisywanych w niniejszym tomie, została obszernie opisana w rozdziale 1.

W rozdziale 2 opisano instytucję oskarżyciela publicznego w odniesieniu do prokuratora, jak i nieprokuratorskich organów oskarżycielskich. W przypadku prokuratora sięgnięto nie tylko do regulacji kodeksu postępowania karnego, ale i ustawy z 28 stycznia 2016 r. – Prawo o prokuraturze³ oraz wydanego na jej podstawie rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 7 kwietnia 2016 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury⁴. W pierwszej części rozdziału opisano pojęcie oskarżyciela publicznego i status prokuratora jako organu procesowego, dokonano swoistej konfrontacji zadań prokuratury z zadaniami oskarżyciela publicznego, przeprowadzono analizę pozycji prokuratora wśród innych oskarżycieli publicznych. Odniesiono się także do zagadnienia występowania oskarżyciela publicznego w procesie karnym jako strony, zajęto się jego uprawnieniami procesowymi i instytucją wyłączenia prokuratora. Druga część rozdziału zawiera rozważania dotyczące uprawnień procesowych poszczególnych nieprokuratorskich oskarżycieli publicznych oraz ich statusu prawnego wynikającego z poszczególnych ustaw regulujących ich ustrój i zasady działania.

Rozdział 3 zawiera szerokie rozważania dotyczące pokrzywdzonego. Przeprowadzona w nim analiza standardów ochrony praw pokrzywdzonego w świet-

³ Dz.U. z 2016 r., poz. 177.

⁴ Dz.U. z 2016 r., poz. 508.

le dokumentów europejskich oraz Konstytucji RP i obowiązującego kodeksu postępowania karnego przekonuje, że nie jest on już w polskim procesie karnym postacią zapomnianą. Jednocześnie wykazuje, jak istotną rolę w ukształtowaniu tych wzorców odegrało szeroko rozumiane ustawodawstwo europejskie.

Rozdział 4 opisuje ewolucję uprawnień i obecny status prawny oskarżyciela posiłkowego występującego w procesie karnym zarówno jako oskarżyciel posiłkowy uboczny, jak i oskarżyciel posiłkowy subsydiarny. Rozważaniami objęto zarówno obowiązujące ustawodawstwo, jak i k.p.k. z 1928 r. oraz k.p.k. z 1969 r. Problematyka ta jest interesująca także z tego względu, że we współczesnej literaturze karnoprocesowej podnoszone są niekiedy wątpliwości co do zasadności utrzymywania tej instytucji w procesie karnym.

Problematyka oskarżyciela prywatnego jest przedmiotem rozważań rozdziału 5 niniejszego tomu. W jego wstępnej części dokonano analizy historycznej tej instytucji w polskim procesie karnym, a następnie opisano stosowne regulacje niemieckiego kodeksu postępowania karnego (Strafprozessordnung – StPO). Godne uwagi są także rozważania dotyczące pojęcia i statusu prawnego oskarżyciela prywatnego w obowiązującym ustawodawstwie. Obejmują one w szczególności analizę jego praw do dysponowania skargą i pojednania (w tym w trybie mediacji) oraz uprawnień jako strony procesu. Opisano również instytucję ingerencji prokuratora w postępowanie prywatnoskargowe.

Zgodnie z ogólnymi założeniami *Systemu*, jako pierwszego w historii polskiego prawa kompleksowego opracowania odnoszącego się do procesu karnego, uznano za konieczne opisanie w rozdziale 6 niniejszego tomu instytucji powoda cywilnego, która z dniem 1 lipca 2015 r. stała się w polskim procesie karnym instytucją historyczną. W tym kontekście jako interesujące dla Czytelników, szczególnie młodszego pokolenia, jawić się mogą rozważania historyczne zamieszczone we wstępnej części rozdziału. W dalszych partiach rozdziału zajęto się stosunkiem powództwa cywilnego do innych form kompensacji, wzajemnymi relacjami powództwa cywilnego i procesu karnego, uczestnikami postępowania adhezyjnego i jego przebiegiem. W podsumowaniu rozdziału zawarto krótką refleksję co do zniesienia z dniem 1 lipca 2015 r. w polskim procesie karnym instytucji powództwa cywilnego, czemu towarzyszyło jednak wprowadzenie w art. 59a k.k. instytucji tzw. umorzenia restytucyjnego oraz likwidacji tegoż w dacie 15 kwietnia 2016 r.

Najobszerniejszy, 7 rozdział tomu VI poświęcono biernej stronie procesowej, czyli oskarżonemu *sensu largo*. Było to założenie świadome, uzasadnione faktem, że to właśnie oskarżony (podejrzany) był na przestrzeni wieków i jest obecnie centralną postacią procesu karnego. Taki zabieg konstrukcyjny zrodził konieczność pewnego rozdrobnienia rozdziału i powierzenia napisania

jego poszczególnych części różnym Autorom, którzy w swoich wcześniejszych pracach zajmowali się różnymi aspektami problematyki oskarżonego, których pominięcie czyniłoby opracowanie niepełnym. Rozdział ten został podzielony na dwie części tematyczne:

- 1) standardy ochrony biernej strony procesowej w świetle dokumentów europejskich oraz Konstytucji RP;
- 2) status biernej strony procesowej w polskim procesie karnym, analizowany na tle ustawodawstwa karnoprosesowego.

Rozdrobnienie poruszanej w tym rozdziale problematyki może czasami rodzić wrażenie pewnych powtórzeń, których jednak redaktor, szanując inwencję Autorów i prawa autorskie, być może nie zniwelował w wystarczającej mierze. Wyszedł bowiem z założenia, że każde opracowanie złożone do niniejszego tomu stanowi oddzielne dzieło autorskie. Jednakże nie uchyła się on od odpowiedzialności za ewentualne błędy wynikające z realizacji swojego założenia.

Rozdział 8 obejmuje problematykę szczególnych stron procesowych i analizę innych niż kodeks postępowania karnego ustaw. Zawarte w nim rozważania dotyczą podmiotu zbiorowego (opisanego na podstawie ustawy z 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary⁵), instytucji interwenienta i podmiotu pociągniętego do odpowiedzialności posiłkowej (przewidzianych przez ustawę z 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy⁶) oraz rodziców nieletniego (w świetle ustawy z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich⁷). Rozważania te stanowią rozwinięcie i uszczegółowienie zagadnień sygnalizowanych w rozdziale 1.

W stosunkowo krótkim, 9 rozdziale tomu zawarto rozważania dotyczące przedstawiciela ustawowego pokrzywdzonego małoletniego, ubezwłasnowolnionego lub nieporadnego, a także przedstawiciela ustawowego oskarżonego nieletniego lub ubezwłasnowolnionego. Wydaje się, że wąski zakres tej tematyki uzasadnia skrótowość rozważań.

Zwykła przyzwoitość wymaga jedynie skrótowego odniesienia się do rozdziału 10, autorstwa piszącego te słowa, a dotyczącego obrońcy. Stosunkowo obszernie rozważania, obejmujące zarówno uwagi natury historycznej i prawnoporównawczej, jak i dotyczące ewolucji polskiego ustawodawstwa, składają się do wniosku, że od czasów Bolesława Chrobrego do dzisiaj rola obrońcy w polskim procesie karnym zmieniła się. Oprócz roli powiernika i pomocnika oskarżonego przypadła mu bowiem rola „Kasandry państwa prawa”.

⁵ Tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 1541.

⁶ Tekst jedn. Dz.U. z 2013 r., poz. 186 ze zm.

⁷ Tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 1654.

Równie istotną rolę w procesie karnym pełni pełnomocnik, którego rola jest przedmiotem rozważań rozdziału 11 niniejszego tomu. Instytucja ta została poddana analizie na tle kodeksu postępowania karnego oraz przepisów pozakodeksowych.

Kolejny, 12 rozdział VI tomu *Systemu* dotyczy występujących w procesie karnym rzeczników interesu społecznego, a mianowicie: Rzecznika Praw Obywatelskich, Rzecznika Praw Dziecka, Prokuratora Generalnego, prokuratora, przedstawiciela społecznego, *amicus curiae* i instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej. Podmioty te, być może niezbyt eksponowane w orzecznictwie sądowym i literaturze przedmiotu, zasługują niewątpliwie na uwagę. Należy wyrazić zasadną nadzieję, że zainteresowanie nimi wzrośnie chociażby ze względu na interesujące rozważania autorytetów nauki polskiej doktryny postępowania karnego zamieszczone w niniejszym tomie.

Szósty tom *Systemu* wieńczą rozważania rozdziału 13 poświęcone innym niż wskazane powyżej uczestnikom procesu karnego: świadkom, biegłym, tłumaczom, stenografom, ekspertom, osobom przybranym do czynności i protokolantom. Ich służebna rola w procesie karnym jest rzadko dostrzegana, a tym bardziej doceniana, ale niewątpliwie niezbędna.

Podsumowując powyższe rozważania, piszący te słowa chciałby się niejako wytłumaczyć z ich skrótowości i wynikającej z niej powierzchowności. Takie podejście wynika nie tylko z presji czasowej wywieranej przez Wydawnictwo, lecz także świadomego założenia, że dobry tekst broni się sam, a za takie ośmielam się uważać teksty zamieszczone w tym tomie. Ponadto wszelkie zbyt obszerne komentarze do opracowań poszczególnych autorów stanowiłyby wyraz cenzorskiej oceny ich treści, którą być może należałoby konformistycznie dostosować do pozycji naukowej ich Autorów.

Przystępując do opracowania VI tomu *Systemu Prawa Karnego Procesowego*, skierowałem wiele zaproszeń do moich Koleżanek i Kolegów zajmujących się trudną problematyką postępowania karnego i czuję się zaszczycony, że takie zaproszenie przyjęli. Chciałbym serdecznie i gorąco podziękować przede wszystkim tym Autorom (bez względu na posiadane tytuły i stopnie naukowe), którzy terminowo (bądź nawet z pewnym opóźnieniem) wywiązali się z podjętych wobec mnie i Wydawnictwa zobowiązań. Pozostałym Autorom również dziękuję, gdyż bez ich poświęcenia prace nad VI tomem *Systemu* nie mogłyby być ukończone.

Białystok, 18 października 2016 r.

Cezary Kulesza

ROZDZIAŁ 1

ZAGADNIENIA OGÓLNE

1.1. Pojęcie strony	49
1.1.1. Uwagi o pojęciu uczestnika postępowania	49
1.1.2. Kwestia pojęcia strony	53
1.2. Rodzaje stron	67
1.2.1. Pojęcie quasi-strony	67
1.2.2. Strony zasadnicze i szczególne	74
1.2.3. Kwestia strony zbiorowej	78
1.2.4. Strony czynne i biernie	83
1.2.5. Strony zastępcze i strony nowe	85
1.3. Zdolność procesowa	119
1.3.1. Pojęcie zdolności procesowej	119
1.3.2. Zdolność procesowa a legitymacja do procesu	126
1.4. Zdolność do czynności procesowych	128

Literatura: I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973; M. Andrzejewski, H. Dolecki, J. Hajerko, A. Lutkiewicz-Rucińska, A. Olejniczak, T. Sokołowski, A. Sylwestrzak, A. Zielonacki, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, LEX/el. 2013; G. Artymiak, *Glosa do postanowienia SN z 29 kwietnia 1993 r.*, WZ 87/93, OSPiKA 1994, z. 7–8; G. Artymiak, M. Klejnowska, Cz.P. Kłak, Z. Sobolewski, P.K. Sowiński, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2007; J. Bafia, J. Bednarzak, M. Flemming, S. Kalinowski, H. Kempisty, M. Siewierski, *Kodeks postępowania karnego Komentarz*, Warszawa 1971; J. Bafia, J. Bednarzak, M. Flemming, S. Kalinowski, H. Kempisty, M. Siewierski, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 1976; J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1971; J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1987; K.T. Banasik, *Uwagi do art. 66 § 3 kodeksu karnego*, Prok. i Pr. 2008, nr 7–8; B.T. Bieńkowska, *Miejsce kontradyktoryjności w systemie zasad polskiego procesu karnego*, w: *Księga Kaftala*; B.T. Bieńkowska, *Nowy kodeks postępowania karnego przez pryzmat wybranych zasad procesowych*, w: *Nowe uregulowania prawne w kodeksie postępowania karnego z 1997 roku*, red. P. Kruszyński, 1999; E. Bieńkowska, *Nowe środki ochrony i pomocy dla pokrzywdzonych i świadków*, Prok. i Pr. 2015, nr 10; E. Bieńkowska, *Ofiary przestępstw w postępowaniu karnym – nowe standardy Unii Europejskiej*, PiP 2014, z. 4; E. Bieńkowska, *Uprawnienia pokrzywdzonego w ujęciu nowych projektów nowelizacji*

prawa karnego, Prok. i Pr. 2014, nr 11–12; E. Bieńkowska, *Wokół projektu utworzenia systemu ochrony pokrzywdzonego i świadka*, Prok. i Pr. 2015, nr 3; **A. Błachnio-Parzych, M. Hudzik, J. Pomykała**, *Przegląd glos krytycznych do orzeczeń Izby karnej i Izby Woj-skowej Sądu Najwyższego w zakresie praw karnego materialnego opublikowanych od kwiet-nia 2004 roku do marca 2005 roku*, Pal. 2005, nr 7–8; **T. Bojarski, A. Michalska-Wa-rias, J. Piórkowska-Flieger, M. Szwarczyk**, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2013; **T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz**, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2014; **J. Bojke, M. Wantoła**, *Uprawnienia procesowe podmiotu z art. 52 k.k. i art. 24 § 5 k.k.s. w kontekście prawa do obrony w postępowaniu karnym*, CzPKiNP 2014, nr 4; **A.D. Bojkow, I.I. Karpiec**, *Kurs sowieckiego ugodownego prociessa. Obszcaja czast*, Moskwa 1989; **K. Buchała, Z. Ćwiąkalski, M. Szewczyk, A. Zoll**, *Komentarz do ko-deksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 1990; **M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa**, *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Kraków 2006; M. Bu-dyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2014; **A. Cader**, *Strony zastępcze i strony nowe w kodeksie postępowania karne-go z 1997 r.*, w: *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, t. XI, Wrocław 2002; **J. Cieplowski**, *Glosa do wyroku SN z 30 września 2008 r.*, WK 22/08, WPP 2009, nr 2; **M. Cieślak**, *O pojęciu przedmiotu procesu karnego i w sprawie tzw. „podstawy procesu”*, PiP 1959, z. 8–9; M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984; **M. Cieślak, Z. Doda**, *Kierunki orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie postępowania karnego (lata 1980–1083)*, Pal. 1984, nr 10; M. Cieślak, Z. Doda, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie postępowania karnego za drugie półrocze 1971 roku*, WPP 1972, nr 2; M. Cieślak, Z. Doda, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie postępo-wania karnego za rok 1973*, Pal. 1974, nr 12; M. Cieślak, Z. Doda, *Przegląd orzecznictwa Sadu Najwyższego w zakresie postępowania karnego (I półrocze 1975 r.)*, Pal. 1976, nr 12; M. Cieślak, Z. Doda, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie postępowania karnego (I półrocze 1977 roku)*, Pal. 1978, nr 1; **M. Cieślak, K. Spett, A. Szymusik, W. Wolter**, *Psychiatria w procesie karnym*, Warszawa 1991; **J. Ciszewski, K. Jędrej, G. Karaszewski, J. Knabe, P. Nazaruk, B. Ruszkiewicz, G. Sikorski, A. Stępień-Sporek**, *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2014; **Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz**, red. P. Majer, Kraków 2011; **Z. Czeszejko**, *Kilka uwag na temat pojęcia „faktycznego wspólnego pożycia” w prawie karnym*, Pal. 1972, nr 2; **P. Daniluk**, *W sprawie uznawania partnerów homoseksualnych za osoby najbliższe w ro-zumieniu art. 115 § 11 k.k. (głos w dyskusji)*, w: *Orientacja seksualna i tożsamość płciowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. R. Wieruszewski M. Wyrzykowski, Warszawa 2009; **W. Daszkiewicz**, *Glosa do wyroku SN z 5 stycznia 1973 r.*, III KR 192/72, PiP 1973, z. 8–9; W. Daszkiewicz, *Instytucje publiczne niemające osobowości prawnej jako podmioty pokrzywdzone przestępstwem (art. 49 § 2 k.p.k.)*, w: *Nauka wobec współczesnych zagadnień prawa karnego w Polsce. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Aleksandrowi Tobiso-wi*, red. B. Janiszewski, Poznań 2004; W. Daszkiewicz, *Oskarżyciel w polskim procesie karnym*, Warszawa 1960; W. Daszkiewicz, *Pokrzywdzony przestępstwem*, w: *Nowa kody-fikacja karna. Kodeks postępowania karnego. Krótkie komentarze*, Warszawa 1998, z. 14;

W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, t. I, Toruń 1985; W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa–Poznań 1994; W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1996; W. Daszkiewicz, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013; W. Daszkiewicz, *Przedstawiciel społeczny w procesie karnym*, Warszawa 1976; W. Daszkiewicz, *Sukcesja procesowych praw pokrzywdzonego w postępowaniu karnym*, w: *Księga Bulsiewicza*; W. Daszkiewicz, *Zobowiązanie do zwrotu korzyści majątkowej uzyskanej wskutek przestępstwa popełnionego przez inną osobę*, w: *Nowa Kodyfikacja Karna. Kodeks postępowania karnego. Krótkie komentarze*, Warszawa 1998, z. 16; **T. Demendecki**, *Dopuszczalność udziału spółki osobowej prawa handlowego na przykładzie spółki jawnej w charakterze pokrzywdzonego w postępowaniu karnym*, *Glosa* 2012, nr 3; **Z. Doda, A. Gaberle**, *Dowody w procesie karnym. Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Komentarz*, t. I, Warszawa 1995; **Z. Doda, J. Grajewski**, *Węzłowe problemy postępowania karnego w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego za lata 1991–1994. Część I*, *PS* 1996 nr 5; **Z. Doda, J. Grajewski**, *Węzłowe problemy postępowania karnego w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego za lata 1991–1994. Część II*, *PS* 1996, nr 6; **K. Dudka**, *Glosa do uchwały SN z 25 lutego 2005 r., I KZP 35/04*, *PiP* 2005, z. 7; **K. Dudka**, *Ograniczenie liczby oskarżycieli posiłkowych w polskim procesie karnym*, *Prok. i Praw.* 2004, nr 7–8; **K. Dudka**, *Podmioty uprawnione do złożenia wniosku o ściganie przestępstwa popełnionego na szkodę małoletniego*, *Prok. i Pr.* 2006, nr 9; **K. Dudka**, *Skuteczność instrumentów ochrony praw pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym w świetle badań empirycznych*, Lublin 2006; **K. Dudka**, *Udział podmiotu odpowiedzialnego posiłkowo w procesie karnym*, w: *Księga Stachowicka*; **K. Dudka, H. Paluszkiewicz**, *Postępowanie karne*, Warszawa 2015; **B. Dudzik**, *Interes społeczny jako kryterium ingerencji prokuratora w ściganie przestępstw prywatnoskargowych*, w: *Pojęcie interesu w naukach prawnych, prawie stanowionym i orzecznictwie sądowym Polski i Ukrainy*, red. A. Korybski, M.W. Kostyckij, L. Leszczyński, Lublin 2006; **S. Durczak-Żochowska**, *Glosa do postanowienia SN z 21 lipca 2011 r., I KZP 7/11*, *PiP* 2012, z. 9; **K. Eichstaedt**, *Glosa do uchwały SN z 25 lutego 2005 r., I KZP 35/04*, *Pal.* 2007, nr 3–4, s. 306–311; **T. Erciński, J. Gudowski, M. Jędrzejewska, K. Weitz**, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Część pierwsza. Postępowanie rozpoznawcze*, t. I, Warszawa 2009; **M. Filar, Z. Kwaśniewski, D. Kala**, *Komentarz do ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, Toruń 2006; **T. Filipiak, A.J. Mojak, M. Nazar, E. Niezbecka**, *Zarys prawa cywilnego i rodzinnego*, Lublin 1996; **K.O. Furtek**, *Spółka jawna jako pokrzywdzony w postępowaniu karnym*, *MoP* 2011, nr 21 (dodatek); **A. Gaberle**, *Dowody w sądowym procesie karnym. Teoria i praktyka*, Warszawa 2010; **A. Gaberle**, *Leksykon polskiej procedury karnej*, Gdańsk 2004; **A. Gaberle**, *O wykładni i stosowaniu art. 16 u.p.n., czyli jak nie należy konstruować przepisów prawnych*, w: *Księga Korcyl-Wolskiej*; **J. Gajek**, *O pojęciu „faktycznego wspólnego pożycia” w prawie karnym*, *Pal.* 1972, nr 3; **A. Gerecka-Żołyńska**, *Ochrona praw autorskich i praw pokrewnych w polskim procesie karnym*, Toruń 2002, s. 94; **J. Giezek, N. Kłaczynska, G. Labuda**, *Kodeks karny. Część ogólna*, Warszawa 2012; **S. Glaser**, *Zarys polskiego procesu karnego wraz z prawem o ustroju sądów powszechnych*, Warszawa 1929; **Z. Gostyński**, *Obowiązek naprawienia szkody w nowym ustawodawstwie karnym*, Kraków

1999; **R. Góral**, *Kodeks karny*, Warszawa 2007; **P. Górecki**, *Postępowanie poprawcze w sprawach nieletnich*, Sopot 1997; P. Górecki, *Rola i zadania obrońcy nieletniego w świetle znowelizowanej ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Prok. i Pr. 2014, nr 10; **O. Górniok, S. Hoc, S.M. Przyjemski**, *Kodeks karny. Komentarz*, t. III, Gdańsk 1999; **J. Grajewski**, *Ściganie na wniosek w polskim procesie karnym*, Gdańsk 1982; J. Grajewski, *Ściganie na wniosek pokrzywdzonego w świetle przepisów nowego kodeksu postępowania karnego*, w: *Księga Daszkiewiczza*; **J. Grajewski, L.K. Paprzycki**, *Kodeks postępowania karnego z komentarzem*, Sopot 2000; **H. Groszyk, A. Korybski**, *O pojęciu interesu w naukach prawnych (przegląd wybranej problematyki z perspektywy teoretycznoprawnej)*, w: *Pojęcie interesu w naukach prawnych prawie stanowionym i orzecznictwie sądowym Polski i Ukrainy*, red. A. Korybski, M.W. Kostyckij, L. Leszczyński, Lublin 2006; **D. Gruszcza**, *Interes pokrzywdzonego jako uzasadnienie współczesnego oportunistu. Uwagi na tle art. 59a k.k.*, w: *Zasada legalizmu w procesie karnym*, t. 2, red. B. Dudzik, J. Kosowski, E. Kruk, I. Nowikowski, Lublin 2015; **T. Grzegorzczak**, *Dowody w procesie karnym*, Warszawa 1998; T. Grzegorzczak, *Podmiot zbiorowy jako quasi-strona postępowania karnego i karnego skarbowego*, PS 2007, nr 2; T. Grzegorzczak, *Strony, ich procesowi przedstawiciele i inni uczestnicy postępowania karnego*, Warszawa 1998; T. Grzegorzczak, *Sytuacja prawna podmiotu odpowiedzialnego za zwrot korzyści uzyskanej z przestępstwa innej osoby w procesie karnym*, w: *Nowa Kodyfikacja Karno. Kodeks postępowania karnego. Krótkie komentarze*, Warszawa 1997, z. 1; T. Grzegorzczak, *Sytuacja prawna rodziców nieletniego na gruncie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, NP 1987, nr 2; T. Grzegorzczak, *Wniosek o zobowiązanie sprawcy przestępstwa do naprawienia szkody (art. 46 k.k.) w orzecznictwie Sądu najwyższego oraz w znowelizowanej procedurze karnej*, w: *Księga Bulsiewiczza*; T. Grzegorzczak, *Wnioskowy tryb ścigania czynów karalnych*, Acta Universitatis Lodzianensis 1986; T. Grzegorzczak, *Zobowiązanie sprawcy przestępstwa do naprawienia szkody lub uiszczenia nawiązki w trybie art. 46 k.k.*, PS 2009, nr 1; **K.F. Gucienko**, *Ugotowany proces*, 2005; **P. Hadrych**, *Warunki dopuszczenia przedstawiciela społecznego do udziału w postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2002, nr 2; **R. Hauser, E. Schweri, K. Hartmann**, *Schweizerisches Strafprozessrecht*, Basel–Genf–München 2005; **P. Hofmański, S. Zabłocki**, *Elementy metodyki pracy sędziego w sprawach karnych*, Warszawa 2011; **J. Ignatowicz, M. Nazar**, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2012; **J. Iwanniec**, *Glosa do uchwały SN z 30 września 2003 r.*, (I KZP 19/03), PS 2005, nr 2; **M. Jachimowicz**, *Prawo do odmowy zeznań przez osobę najbliższą*, Prokurator 2007, nr 1; **M. Jakubowski**, *Glosa do wyroku SN z 1 października 2010 r.* (IV KK 46/10), CzPKiNP 2011, nr 1; **W. Jasiński**, *Kumulacja ról oskarżonego i pokrzywdzonego w polskim procesie karnym*, PiP 2008, z. 1; **G. Jędrejek**, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. pokrewieństwo i powinowactwo. Komentarz do art. 61⁷–144⁴*, LEX 2014; **G. Kachel**, *Glosa do uchwały SN z 19 lutego 2003 r.*, I KZP 46/02, GSP-Prz.Orz. 2007, nr 2; **T. Kacperski, H. Kmieciak**, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego materialnego i procesowego za I półrocze 1981 r.*, WPP 1981, nr 4; **P. Kacmarek**, *Zdolność sądowa jako problem teorii prawa*, Kraków 2006; **D. Kaczorkiewicz**, *Pozycja podmiotu zobowiązanego do zwrotu korzyści majątkowej w polskim procesie karnym (art. 52 kodeksu karnego)*, Toruń 2005; **A. Kafar-**

ski, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie postępowania karnego (za I półrocze 1977)*, NP 1978, nr 9; **A. Kaftal**, *Pojęcie i rodzaje nieważności wyroków sądowych*, RPEiS 1962, z. 1; A. Kaftal, *Niektóre zagadnienia ścigania na wniosek w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, Prob. Praw. 1972, nr 2; **D. Kala**, *Tryby szczególne w kodeksie postępowania karnego w świetle poglądów reprezentowanych w doktrynie i judykaturze*, Toruń 2005; **S. Kalinowski**, *Polski proces karny w zarysie*, Warszawa 1979; S. Kalinowski, *Polski proces karny w zarysie*, Warszawa 1981; **M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek**, *Kodeks karny. Komentarz*, t. II i III, Gdańsk 1999; **J. Karaźniewicz**, *Uprawnienia osób najbliższych w razie śmierci pokrzywdzonego*, Prok. i Pr. 2014, nr 3; **D. Karczmarska**, *Glosa do uchwały SN z 25 lutego 2005 r.*, I KZP 35/04, PS 2006, nr 1; D. Karczmarska, *Instytucja umorzenia postępowania na wniosek pokrzywdzonego (art. 59a k.k.)*, w: *Zasada legalizmu w procesie karnym*, t. 2, red. B. Dudzik, J. Kosowski, E. Kruk, I. Nowikowski, Lublin 2015; **A. Kaznowski**, *Udział pokrzywdzonego małoletniego w procesie karnym*, Prok. i Pr. 2007, nr 5; **A. Kidyba, Z. Gawlik, A. Janiak, A. Jedliński, K. Kopaczyńska-Pieczniak, E. Niezbecka, T. Sokołowski**, *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. I, Warszawa 2012; **T. Kleinknecht, K. Meyer**, *Strafprozessordnung, Gerichtsverfassungsgesetz, Nebengesetze und ergänzende Bestimmungen*, München 1985; **R. Kmieciak**, *Glosa do postanowienia SN z 29 kwietnia 1993 r.*, ZW 87/93, WPP 1994, nr 2; R. Kmieciak, *Glosa do postanowienia SN z 25 stycznia 2005 r.*, WZ 70/04, WPP 2005, nr 2; R. Kmieciak, *Glosa do postanowieniu SN z 26 października 2006 r.*, I KZP 24/06, OSP 2007, z. 9; R. Kmieciak, *Oskarżyciel posiłkowy w procesie karnym*, Warszawa 1977; R. Kmieciak, *O wyrokowaniu bez rozprawy i innych instytucjach karnoprosesowych (w świetle Projektu zmian k.p.k.)*, Prokurator 2000, nr 3; R. Kmieciak, *W kwestii prawa prokuratora do przystąpienia do oskarżenia (art. 57 § 2 k.p.k.) w wypadku śmierci oskarżyciela posiłkowego (w związku z artykułem S. Steinborna)*, Prok. i Pr. 2002, nr 5; **Z.R. Kmieciak**, *Strona jako podmiot oświadczeń procesowych w postępowaniu administracyjnym*, Warszawa 2008; **S. Knecht**, *Willensmängel bei Prozesshandlungen des Beschuldigten*, Zürich 1980; **K. Kopaczyńska-Pieczniak**, *Pozycja prawna współnika spółki jawnej*, Warszawa 2013; **Kodeks cywilny. Komentarz**, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2014; **Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do artykułów 32–116**, t. II, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2011; **Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz**, t. I, red. A. Zoll, Kraków 2004; **Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz**, t. I, red. A. Zoll, Warszawa 2012; **Kodeks karny. Komentarz**, red. M. Filar, Warszawa 2014; **Kodeks karny. Komentarz**, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2012; **Kodeks karny. Komentarz**, red. R.A. Stefański, Warszawa 2015; **Kodeks postępowania karnego. Komentarz**, red. J. Skorupka, Warszawa 2015; **R. Koper**, *Warunki umorzenia postępowania karnego w trybie art. 59a k.k.*, „Ius Novum” 2014, nr 3; R. Koper, *Wniosek pokrzywdzonego o umorzenie postępowania karnego w trybie art. 59a k.k.*, MoP 2014, nr 10; **M. Kornak**, *Glosa do postanowienia SN z 26 marca 2009 r.*, I KZP 2/09, LEX/el. 2009; M. Kornak, *Glosa do postanowienia SN z 26 października 2011 r.*, I KZP 11/11, LEX/el. 2012; M. Kornak, *Glosa do wyroku SN z 26 kwietnia 2012 r.*, II KK 268/11, LEX/el. 2012; M. Kornak, *Małoletni jako świadek w procesie karnym*, Warszawa 2009; **J. Kosonoga**,

System środków dyscyplinujących uczestników postępowania karnego, Warszawa 2014; **T. Koziół**, *Glosa do uchwały SN z 30 września 2003 r.*, I KZP 19/03, PiP 2004, z. 7; T. Koziół, *Warunkowe umorzenie postępowania karnego*, Warszawa 2009; **R. Krajewski**, *Osoba najbliższa w prawie karnym*, PS 2009, nr 3; **A.Z. Krawiec**, *Podmioty uprawnione do wykonywania praw małoletniego pokrzywdzonego w procesie karnym*, WPP 2008, z. 2; **P. Kruszyński**, *Z problematyki wszczęcia postępowania w sprawach o przestępstwa ścigane z urzędu*, Prob. Praw. 1987, nr 12; **A. Kryże**, **P. Niedzielski**, **K. Petryna**, **T.E. Wirzman**, *Kodeks postępowania karnego. Praktyczny komentarz z orzecznictwem*, Warszawa 2001; **C. Kulesza**, *Projekt Europejskiej Dyrektywy z dnia 18 maja 2011 r. w sprawie wsparcia i ochrony ofiar w świetle prawa polskiego*, Prok. i Pr. 2011, nr 12; **M. Kurowski**, *Umorzenie postępowania na podstawie art. 59a k.k.*, w: *Księga Tylmana*; **D. Kuźelewski**, **K. Szczęsny**, *Konsensualizm a kontradiktoryjność procesu karnego. Uwagi na temat mediacji w świetle projektu nowelizacji k.p.k.*, w: *Kontradiktoryjność w polskim procesie karnym*, red. P. Wiliński, Warszawa 2013; **Z. Kwiatkowski**, *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Katowice 2001; **A. Lach**, *Umorzenie postępowania karnego na podstawie art. 59a kodeksu karnego*, Prok. i Pr. 2015, nr 1–2; **L. Leszczyński**, *Stosowanie generalnych klauzul odsyłających*, Kraków 2001; **M. Lipczyńska**, *Przedstawiciel społeczny w procesie karnym*, NP 1972, nr 4; **M. Lipczyńska**, **A. Kordik**, **Z. Kegel**, **Z. Świda-Łągiewska**, *Polski proces karny*, Warszawa–Wrocław 1975; **S. Ładoś**, *Pozycja prawna oskarżonego z zaburzeniami psychicznymi*, Warszawa 2013; **E. Łętowska**, **J. Woleński**, *Instytucjonalizacja związków partnerskich a Konstytucja RP z 1997 r.*, PiP 2013, z. 6; **K. Łojewski**, *Instytucja odmowy zeznań w polskim procesie karnym*, Warszawa 1970; **M. Łukaszewicz**, **A. Ostapa**, *Obowiązek naprawienia szkody*, Prok. i Pr. 2001, nr 9; **J. Majewski**, *Kodeks karny. Komentarz do zmian 2015*, Warszawa 2015; **A.T. Majowska**, *Konstrukcja odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, w aspekcie fundamentalnej zasady porządku prawnego – prawa do obrony*, w: *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, t. XXIX, Wrocław 2013; **W. Marcinkowski**, *Glosa do uchwały SN z 25 lutego 2005 r.*, I KZP 35/04, WPP 2005, nr 2; **A. Marek**, **T. Oczkowski**, *System prawa karnego. Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie*, t. VI, red. M. Melezini, Warszawa 2010; **K. Marzał**, *Prawo karne procesowe*, Warszawa 1988; **J. Meyer**, *Dialektik im Strafprozeß*, Tübingen 1965; **J. Mętel**, *Prawo do odmowy zeznań w kodeksie postępowania karnego z 1997 r.*, w: *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, t. VIII, Wrocław 2001; **J. Misztal-Konecka**, *Roszczenia majątkowe osób najbliższych dla pokrzywdzonego*, Warszawa 2008; **K. Mitoraj**, *Podmioty uprawnione do złożenia wniosku o orzeczenie środka karnego naprawienia szkody (art. 46 § 1 k.k.)*, w: *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, t. XXIV, Wrocław 2009; **Z. Młynarczyk**, *Glosa do uchwały SN z 20 grudnia 1985 r.*, VI KZP 28/85, Prob. Praw. 1987, nr 1; **A. Murzynowski**, *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1994; **A. Muszyńska**, *Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem*, Warszawa 2010; **M. Nazar**, *Rozliczenia majątkowe konkubentów*, Lublin 1993; **I. Nowikowski**, *Gravamen w procesie karnym – kwestie wybrane (uwagi na tle pojęcia interesu w procesie karnym)*, w: *Pojęcie interesu w naukach prawnych prawie stanowionym i orzecznictwie sądowym Polski i Ukrainy*, red. A. Korybski, M.W. Kostyckij, L. Leszczyński, Lublin 2006; I. Nowikowski, *Odwrotność*

czynności procesowych stron w polskim procesie karnym, Lublin 2001; I. Nowikowski, *Postępowanie w przedmiocie wniosku o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających (art. 324 k.p.k.) – kwestie wybrane*, w: *Księga Stachowiaka*; I. Nowikowski, *Uczestnicy procesu karnego według nowego k.p.k. (zagadnienia wybrane)*, w: E. Skrętowicz, I. Nowikowski, K. Dudka, E. Kruk, *Nowy kodeks postępowania karnego. Zagadnienia węzłowe*, Kraków 1998; **Nowy słownik języka polskiego**, red. E. Sobol, Warszawa 2002; **R. Olszewski**, *Kumulacja procesowych ról uczestników polskiego postępowania karnego*, Łódź 2013; **K. Papke**, *Status pokrzywdzonego w fazie przygotowania do rozprawy głównej*, Pal. 1995, nr 11–12; **K. Papke-Olszauskas, K. Woźniewski**, *Przedstawiciel społeczny w polskim procesie karnym – wybrane zagadnienia*, w: *Księga Grajewskiego*; **K. Paszek, K. Pawelec**, *Prawo małoletniego do odmowy złożenia zeznań*, Prok. i Pr. 2008, nr 12; **S. Pawelec**, *Spółka kapitałowa jako pokrzywdzony w procesie karnym*, Warszawa 2011; **M. Pawełek, R. Rychliński**, *Glosa do wyroku SN z 6 kwietnia 2006 r., IV KK 12/06*, WPP 2007, nr 4; **K. Peters**, *Strafprozess. Ein Lehrbuch*, Karlsruhe 1952; **D. Pezowicz**, *Sytuacja procesowa podmiotu określonego w art. 416 kodeksu postępowania karnego – po nowelizacji*, Prok. i Pr. 2003, nr 6; **A. Pilch**, *Umorzenie kompensacyjne (art. 59a k.k.)*, w: *Nowelizacja karnego 2015. Komentarz*, red. W. Wróbel, Kraków 2015; A. Pilch, *Umorzenie postępowania w trybie projektowanego art. 59a k.k.*, PiP 2013, z. 4; **M. Płachta**, *O prawie odmowy zeznań osoby najbliższej*, PiP 1988, z. 10; **M. Płatek**, *Sytuacja osób homoseksualnych w prawie karnym*, w: *Orientacja seksualna i tożsamość płciowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, Warszawa 2009; **W. Posnow**, *Niektóre zagadnienia dotyczące sytuacji pokrzywdzonego w świetle kodeksu postępowania karnego z 1997 r.*, w: *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, Wrocław 1997; **J. Potulski**, *Glosa do postanowienia SN z 26 marca 2009 r., I KZP 2/09*, GSP-Prz.Orz. 2009, nr 4; **F. Prusak**, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego za rok 1986*, NP 1988, nr 1; **H. Rajzman**, *Ściganie karne na wniosek*, PiP 1948, z. 9–10; **B. Rodak**, *Glosa do wyroku ETPC z 3 kwietnia 2012 r., 42857/05*, LEX/el. 2012; **M. Rusinek**, *Glosa do postanowienia SN z 21 stycznia 2014 r., V KK 247/13*, OSP 2015, z. 1; **A. Sakowicz**, *Umorzenie postępowania karnego na podstawie art. 59a k.k. jako wyjątek od zasady legalizmu*, w: *Zasada legalizmu w procesie karnym*, t. 2, red. B. Dudzik, J. Kosowski, E. Kruk, I. Nowikowski, Lublin 2015; **W.M. Sawickij**, *Język prociessualnego zakona. Woprosy terminologii*, Moskwa 1987; **K. Schäfer**, *Strafprozessrecht. Eine Einführung*, Berlin–New York 1976; **M. Siewierski**, *Przedstawiciel społeczny według nowego k.p.k.*, Pal. 1969, nr 9; **A. Siostrzonek-Sergiel**, *Nasciturus jako pokrzywdzony w polskim procesie karnym*, PS 2010, nr 10; A. Siostrzonek-Sergiel, *Niektóre zagadnienia udziału pokrzywdzonego z zaburzeniami psychicznymi w postępowaniu karnym*, Pal. 2005, nr 1–2; A. Siostrzonek-Sergiel, *Partnerzy w związkach homoseksualnych a „osoby najbliższe” w prawie karnym*, PiP 2011, z. 4; **H. Skwarczyński**, *Glosa do postanowienia SN z 25 stycznia 2005 r., WZ 70/04*, WPP 2005, nr 2; H. Skwarczyński, *Podmiot zobowiązany do zwrotu korzyści majątkowej z przestępstwa innej osoby w procesie karnym skarbowym*, MoP 2008, nr 15; **P.K. Sowiński**, *Prawo świadka do odmowy zeznań*, Warszawa 2004; **J. Stańda**, *Stanowisko świadka w polskim procesie karnym*, Warszawa 1976; **R.A. Stefański**, *Kompensacyjna rola środka*

karnego obowiązku naprawienia szkody, w: *Księga Gostyńskiego*; R.A. Stefański, *Podmioty uprawnione do złożenia wniosku o orzeczenie środka karnego w postaci obowiązku naprawienia szkody*, Prok. i Pr. 2003, nr 9; R.A. Stefański, *Prawo do odmowy zeznań w nowym kodeksie postępowania karnego*, Prok. i Pr. 1998, nr 7–8; R.A. Stefański, *Przegląd uchwał Izby Karnej Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego za 2003 r.*, WPP 2004, nr 2; R.A. Stefański, *Przegląd uchwał Izby Karnej Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego za 2007 r.*, WPP 2008, nr 2; R.A. Stefański, *Przegląd uchwał Izby karnej Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego za rok 2011 r.*, NP 2012, nr 3; R.A. Stefański, *Umorzenie restytucyjne – odstępstwem od zasady legalizmu*, w: *Zasada legalizmu w procesie karnym*, t. 1, red. B. Dudzik, J. Kosowski, I. Nowikowski, Lublin 2015; R.A. Stefański, *Wniosek prokuratora o zwrot korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa*, Prok. i Pr. 1998, nr 3; R.A. Stefański, *Zwrot korzyści majątkowej uzyskanej w przestępstwa skarbowego innej osoby w kodeksie karnym skarbowym*, Prok. i Pr. 2001, nr 1; **W. Sych**, *Glosa do uchwały SN z 25 lutego 2005 r.*, I KZP 35/04, PS 2006, nr 3; **W. Sych**, *Wpływ pokrzywdzonego na tok postępowania przygotowawczego w polskim procesie karnym*, Kraków 2006; **A. Sylwestrzak**, *Skutki prawne separacji małżonków*, Warszawa 2007; **System prawa karnego**, t. VI, *Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie*, red. M. Melezini, Warszawa 2010; **System prawa prywatnego**, t. XI, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2009; **System prawa rodzinnego i opiekuńczego**, red. J.S. Piątkowski, cz. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985; **A. Szlęzak**, *Glosa do wyroku SN z 31 marca 1988 r.*, I KR 50/88, OSPiKA 1989, z. 4; **M. Szymczak**, *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1978; **A. Światłowski**, *Jedna czy wiele procedur karnych. Z zagadnień wewnętrznego różnicowania form postępowania karnego rozpoznawczego*, Sopot 2008; **M. Świerk**, *Glosa do wyroku SN z 6 kwietnia 2006 r.*, IV KK 12/06, Pal. 2007, nr 5–6; **T. Taras, E. Skrętowicz, R. Kmiecik**, *Proces karny. Część ogólna*, Lublin 1971; **T. Taras, E. Skrętowicz, R. Kmiecik**, *Proces karny. Część ogólna*, Lublin 1975; **D. Tarnowska**, *Udział osoby najbliższej w postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2008, nr 12; **E. Trybuchowska**, *Pojęcie strony procesowej i jej rodzaje w postępowaniu sądowym*, w: *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, t. XVI, Wrocław 2004; **S. Waltoś**, *Naczelné zasady procesu karnego*, Warszawa 1999; **S. Waltoś**, *Postępowania szczególne w procesie karnym*, Warszawa 1973; **S. Waltoś**, *Przedstawiciel społeczny w nowym kodeksie postępowania karnego*, Prob. Praw. 1969, nr 9; **W. Wassermann**, *Zakaz kumulacji ról pokrzywdzonego i oskarżonego w postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2014, nr 1; **M. Wąsek-Wiaderek**, *Zasada równości stron w polskim procesie karnym w perspektywie porównawczej*, Kraków 2003; **A. Wielgolewska, A. Piaseczny**, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2012; **A. Wierciński**, *Przedstawiciel społeczny w polskim procesie karnym*, Poznań 1978; **P. Wiliński**, *Zasada prawa do obrony w polskim procesie karnym*, Kraków 2006; **L. Wilk, J. Zagrodnik**, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2014; **L. Wilk, J. Zagrodnik**, *Prawo i proces karny skarbowy*, Warszawa 2015; **J. Wojciechowski**, *Kodeks karny. Komentarz. Orzecznictwo*, Warszawa 2002; **K. Woźniewski**, *Prawidłowość czynności procesowych w polskim procesie karnym*, Gdańsk 2010; **K. Woźniewski**, *Prawo karne procesowe. Zarys instytucji*, Gdańsk 2013; **Z. Wrona**, *Glosa do wyroku SN*

z 13 sierpnia 1987 r., II KR 187/87, OSPiKA 1988, z. 10; Z. Wrona, *Glosa do uchwały SN z 20 grudnia 1985 r.*, VI KZP 28/85, OSPiKA 1986, z. 11–12; **J. Wróblewski**, *Rozumienie prawa i jego wykładnia*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990; **J. Zagrodnik**, *Glosa do postanowienia SN z 26 października 2006 r.*, I KZP 24/06, PiP 2007, z. 9; **Z. Zawadzka**, *Wolność prasy a ochrona prywatności osób wykonujących działalność publiczną. Problemy rozstrzygnięcia konfliktu zasad*, Warszawa 2013; **I. Zgoliński**, *Zniesławienie w polskim prawie karnym. Zagadnienia teorii i praktyki*, Warszawa 2013; **A. Zieliński, K. Flaga-Gieruszyńska**, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2012; **S. Zimoch**, *Osoba najbliższa w prawie karnym*, NP 1971, nr 9; S. Zimoch, *Glosa do postanowienia SN z 29 kwietnia 1993 r.*, WZ 87/93 i postanowienia z 17 czerwca 1993 r., II KRN 91/93, OSP 1995, z. 1.

1.1. POJĘCIE STRONY

1.1.1. UWAGI O POJĘCIU UCZESTNIKA POSTĘPOWANIA

Kwestie związane z uczestnikami procesu karnego należą do głównych zagadnień prawa karnego procesowego. Niezależnie od modelu procesu usytuowanie uczestników postępowania było ważne ze względów teoretycznych i praktycznych. Należy odnotować, że w zakresie wyodrębnienia pojęcia „uczestnika procesu” („uczestnika postępowania”) przyjmowano w piśmiennictwie różne rozwiązania.

Pierwsze sprowadza się do tego, że w ramach omawiania zagadnień dotyczących pojęć z zakresu prawa karnego procesowego są przedstawiane poszczególne kategorie uczestników procesu (organy, strony, inni uczestnicy procesu) w odrębnych jednostkach redakcyjnych, bez tworzenia ogólnego pojęcia uczestnika procesu. Z takim rozwiązaniem mamy do czynienia w podręczniku S. Glasera¹, który kwestie dotyczące problematyki sądów omówił w księdze pierwszej², zaś zagadnienia odnoszące się do pozostałych uczestników postępowania, w tym stron, zostały zamieszczone w księdze drugiej zatytułowanej „Stosunek prawno-procesowy”³. Podobne ujęcie problematyki uczestników procesu znajdujemy w opracowaniu W. Daszkiewicz⁴, który przedstawił poszczególne kategorie uczestników procesu bez posługiwania

¹ S. Glaser, *Zarys polskiego procesu karnego...*, s. 3–51, 55–86.

² Tamże, s. 3–51.

³ Tamże, s. 55–86.

⁴ Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. I, 1999, s. 165–294. Zob. też W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, t. I, Toruń 1985, s. 194–283.

się tym pojęciem. Takie też rozwiązanie przyjął S. Kalinowski⁵. Nieco odmienne ujęcie tej kwestii znajdujemy w podręczniku L. Schaffa⁶. Wprawdzie Autor przy omawianiu poszczególnych podmiotów działających w procesie nie wyodrębnił pojęcia uczestnika procesu, lecz przy rozważaniach dotyczących czynności procesowych stwierdził, że podmiotem czynności procesowej jest strona, jej pomocnik procesowy, sąd w zakresie swej działalności oraz inni uczestnicy postępowania karnego (np. świadek, biegły i inni)⁷. Taki też pogląd przyjął C. Kulesza⁸.

Drugie rozwiązanie charakteryzuje się tym, że poszczególni autorzy wprost tworzą ogólne pojęcie „podmiotów procesu karnego”, „uczestników procesu” lub „uczestników postępowania”, w ramach którego wyodrębniają poszczególne kategorie, wśród których wyróżniają „stronę”. W pracach S. Śliwińskiego znajdujemy przedstawienie kwestii związanych z uczestnikami procesu w jednej części zatytułowanej „Podmioty procesu karnego, ich ustawowi przedstawiciele i pomocnicy”⁹. W rozdziałach zamieszczonych w tej części pracy zawarto rozważania odnoszące się do sądów, stron, organów jako strony oskarżającej, oskarżyciela publicznego, prywatnego, powoda cywilnego i pozwanego cywilnie, pokrzywdzonego, oskarżonego, szczególnych stron procesowych oraz pomocników procesowych (władz i stron).

W opracowaniach innych autorów jest mowa wprost o pojęciu „uczestnika procesu”¹⁰ lub uczestnika postępowania¹¹. Należy zaznaczyć, że pojęcie „uczestnika postępowania” funkcjonuje nie tylko w języku prawniczym, ale też używane jest w języku prawnym. Artykuł 16 § 1 i § 2 k.p.k. reguluje kwestię obowiązku pouczenia uczestników postępowania o przysługujących im uprawnieniach i ciążących na nich obowiązkach¹². Również art. 100 § 6 k.p.k. (w wersji obowiązującej od 1 lipca 2015 r. – art. 100 § 8 k.p.k.) odwołuje się

⁵ Kalinowski, *Postępowanie. Zarys części ogólnej*, s. 155–273.

⁶ Schaff, *Proces*, s. 245–328.

⁷ Tamże, s. 329.

⁸ C. Kulesza, w: Kruszyński i inni, *Wykład*, 2003, s. 135–214, 216.

⁹ Zob. Śliwiński, *Polski proces*, 1948, s. 227–418; tenże, *Polski proces*, 1959, s. 131–212.

¹⁰ Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984, s. 33; E. Skrętowicz, w: Kmiecik, Skrętowicz, *Proces*, 2006, s. 148; Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 172; K. Papke-Olszauskas, w: Grajewski i inni, *Prawo*, s. 194; Waltoś, *Proces*, 2009, s. 157.

¹¹ Tak S. Kalinowski, *Polski proces karny w zarysie...*, 1981, s. 33; R. Olszewski, *Kumulacja procesowych ról...*, s. 23; M. Siewierski, w: Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie*, 1971, s. 81; Z. Świda, w: Świda, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 25; J. Tylman, w: Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie*, 1971, s. 10; J. Tylman, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2009, s. 45; K. Woźniewski, *Prawo karne procesowe...*, s. 58.

¹² Określenia „uczestnika procesu” używał też k.p.k. z 1969 r. w art. 10, będący odpowiednikiem art. 16 k.p.k.

do pojęcia uczestnika postępowania¹³. Przyjmuje się, że uczestnikiem procesu (postępowania) jest bądź podmiot, który występuje w roli przewidzianej przez prawo karne procesowe¹⁴, bądź osoba, która spełnia funkcję w procesie wyznaczoną jej przez prawo procesowe¹⁵. Tak zdefiniowane pojęcie odznacza się dużym stopniem ogólności. To sprawia, że definicja ta obejmuje podmioty o bardzo zróżnicowanych prawach i obowiązkach w toku procesu karnego. Tak więc jest to pojęcie mało przydatne przy bardziej szczegółowej analizie. Pojawia się zatem potrzeba dokonania bardziej szczegółowej klasyfikacji podmiotów określonych tych mianem.

Do uczestników procesu (postępowania) zalicza się organy procesowe (np. sąd, organy prowadzące postępowanie przygotowawcze), strony, reprezentantów albo przedstawicieli stron (obrońca, pełnomocnik), rzeczników interesu społecznego, osobowe źródła dowodowe, pomocników organów procesowych¹⁶. W niektórych opracowaniach występują pewne odstępstwa od zaprezentowanej systematyki. Niekiedy kategoria stron jest wzbogacona przez pojęcie quasi-strony¹⁷, osobę zawiadamiającą o przestępstwie oraz udzielającą poręczenia¹⁸ i innych uczestników¹⁹. Należy również odnotować, że w niektórych opracowaniach przedstawiona systematyka uczestników procesu jest zubożona przez włączenie do zakresu „innych uczestników” osobowych źródeł dowodowych, Skarbu Państwa i innych uczestników²⁰, bądź przez objęcie tą kategorią uczestników postępowania dowodowego (źródła dowodowe i pomocnicy dowodowi) oraz brak wyodrębnienia kategorii rzeczników interesu społecznego²¹. Na marginesie niniejszych uwag można dodać, że w celu ujednolicenia języka prawnego i prawniczego należy opowiedzieć się za posługiwaniem się nazwą „uczestnik postępowania”.

Trzeba również stwierdzić, że niekiedy oprócz definicji uczestnika postępowania funkcjonuje pojęcie „podmiotów procesu karnego”, przez które

¹³ O uczestnikach postępowania mówią również art. 117 § 2a k.p.k., art. 128 § 2 k.p.k., art. 349 § 8 k.p.k.

¹⁴ Tak Cieślak, *Podstawowe założenia...*, s. 33.

¹⁵ Tak Waltoś, *Proces*, 2009, s. 157.

¹⁶ Zob. Cieślak, *Podstawowe założenia*, s. 33; K. Papke-Olszauskas, w: Grajewski i inni, *Prawo*, s. 194; Waltoś, *Proces*, 2009, s. 157. Zob. S. Kalinowski, *Polski proces karny w zarysie...*, 1979, s. 33.

¹⁷ Tak Cieślak, *Podstawowe założenia*, s. 33; T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 272–273; R. Olszewski, *Kumulacja procesowych ról...*, s. 23.

¹⁸ Tak R. Olszewski, *Kumulacja...*, s. 23–24.

¹⁹ Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 172, 284.

²⁰ Zob. R. Kmieciak, w: Kmieciak, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 177.

²¹ Zob. M. Lipczyńska, w: M. Lipczyńska, A. Kordik, Z. Kegel, Z. Świda-Łagiewska, *Polski proces karny...*, s. 110. Należy dodać, że Autorka wspomina o przedstawicielach społecznych.

rozumie się organy prowadzące postępowanie karne oraz strony procesowe²² albo organy procesowe, strony oraz podmiot, który był określony w art. 416 k.p.k.²³ Tak więc w obrębie szerszej kategorii, jakim jest pojęcie „uczestnika procesu (postępowania)”, wyodrębnia się kategorię węższą. Za takim rozwiązaniem może przemawiać rola tych uczestników w toku procesu karnego. Jest ona zasadniczo różna od roli pozostałych uczestników, co może uzasadniać posługiwanie się pojęciem „podmiotów procesu karnego”. Ponadto w wyodrębnieniu tej kategorii uczestników można się doszukać odwołania do koncepcji, która sprowadzała proces do szczególnego stosunku o charakterze publiczno-prawnym – tzw. stosunku prawno-procesowego²⁴. Zdaniem S. Glasera ów stosunek istnieje między osobami, które uczestniczą w procesie. Według Autora treść stosunku zależy od najróżnorodniejszych czynników: w szczególności także od stanowiska prawnego jednostki w państwie i podlega na ustawicznej ewolucji w ramach poszczególnych czynności procesowych. Zdaniem S. Glasera „Ulega ona ustawicznej ewolucji, jakkolwiek ostateczny cel poszczególnych czynności procesowych jako całości jest zawsze ten sam. Polega bowiem na ustaleniu stosunku prawnego materialnego (w oryginale «materjalnego»), mianowicie prawa karnego (względnie prawa karania: *ius puniendi*) przysługującego państwu w stosunku do jednostki”²⁵. Wskazano, że stosunek prawnoprocesowy jest niezależny od istnienia materialnego stosunku prawnokarnego. Stosunek prawnoprocesowy służy do ustalenia stosunku materialnego. Według S. Glasera materialny stosunek powstaje z chwilą popełnienia czynu przestępnego, co powoduje powstanie dla państwa prawa ukarania przestępcy, a gaśnie z chwilą odcierpienia kary, ułaskawienia lub przedawnienia. Autor podniósł, że formalny stosunek prawny jest niezależny od istnienia stosunku materialnoprawnego. Stosunek prawnoprocesowy powstanie swe zawdzięcza czynności prawnoprocesowej sądu, a kończy się z prawomocnością wyroku, względnie wydaniem uchwały umarzającej postępowanie²⁶. Należy podkreślić, że stosunek ten był rozumiany niejednolicie, ponieważ występowało zróżnicowanie poglądów co do podmiotów tego stosunku. Tak więc uważano, że proces jest stosunkiem między stronami albo między stronami a sądem, albo między obiema stronami łącznie

²² S. Kalinowski, *Polski proces karny w zarysie...*, 1979, s. 32; Schaff, *Proces*, s. 278–279.

²³ Z. Świda, w: Świda, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 24. Artykuł 416 k.p.k. został uchylony z dniem 1 lipca 2015 r. przez art. 1 pkt 138 ustawy z 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 r., poz. 1247).

²⁴ Zob. S. Glaser, *Zarys polskiego procesu karnego...*, s. 55.

²⁵ Tamże, s. 55–56.

²⁶ Tamże, s. 56.

a sądem, uznawano też proces za trójpodmiotowy stosunek prawny między sądem i dwoma stronami²⁷.

Wyodrębnienie stosunków materialnoprawnego i prawnoprocesowego dało asumpt konstrukcji pojęcia strony w znaczeniu materialnoprawnym lub prawnoprocesowym jako podmiotu tego stosunku²⁸. Spojrzenie na proces karny przez pryzmat możliwych stosunków zachowało aktualność, czego dowodem jest koncepcja M. Cieślaka, który spośród możliwych stosunków, jakie zachodzą w procesie karnym, wyróżnił tzw. zasadniczy stosunek procesowy, sprowadzając go do postaci trójczłonowego stosunku, jaki zachodzi między przeciwnymi stronami procesowymi a kierowniczym organem procesowym²⁹. Również K. Marszał, Z. Świda i S. Waltoś dostrzegli potrzebę wyodrębnienia stosunków procesowych w celu opisanía relacji zachodzących między uczestnikami procesu³⁰. Nie negując zasadności wyodrębnienia pewnych relacji, jakie zachodzą między poszczególnymi uczestnikami, zwłaszcza organami i stronami, wydaje się, że nie ma realnej potrzeby operowania pojęciem „podmiotu procesowego”, zaś precyzyjna definicja strony oraz organu procesowego stanowi wystarczający wyróżnik dla tych kategorii uczestników postępowania.

1.1.2. KWESTIA POJĘCIA STRONY

Pojęcie strony funkcjonuje w polskim języku prawnym i prawniczym. W kodeksie postępowania karnego są nie tylko rozdziały zatytułowane „Strony, obrońcy, pełnomocnicy, przedstawiciel społeczny” i „Głosy stron”, ale w wielu przepisach jest wprost mowa o stronach³¹. Pojęcie to jest powszechnie

²⁷ Zob. Cieślak, *Podstawowe założenia*, s. 455; W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1985, s. 34; S. Glaser, *Zarys polskiego procesu karnego...*, s. 56; Schaff, *Proces*, s. 9.

²⁸ Zob. Waltoś, *Proces*, 2009, s. 185.

²⁹ Cieślak, *Podstawowe założenia*, s. 463.

³⁰ Zob. Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 215; Z. Świda, w: Świda, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 225–226; Waltoś, *Proces*, 2009, s. 23–24.

³¹ Zob. art. 9 § 2, art. 40 § 1 pkt 2, art. 40a § 1 i 2, art. 41 § 2, art. 42 § 1, art. 53, art. 87 § 1, 2 i 3, art. 87a § 1, 2 i 3, art. 96 § 1, art. 100 § 4 i 5, art. 117 § 3, art. 117a § 1, art. 126 § 1, art. 127a § 1, art. 138, art. 139 § 1, art. 140, art. 147 § 4 i 5, art. 155 § 1, art. 152, art. 156 § 1, 2 i 5, art. 157 § 1 (od 1 lipca 2015 r.), art. 159, art. 162, art. 164, art. 167, art. 168, art. 171 § 2, art. 287 § 4, art. 299 § 1 i 3, art. 302 § 1 i 2, art. 306 § 1a pkt 1, art. 315 § 2, art. 321 § 3 (w wersji przewidzianej przez art. 1 pkt 93 ustawy z 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2013 r., poz. 1247, do 15 kwietnia 2016 r.), art. 321 § 5 (do 15 kwietnia 2016 r.), art. 334 § 2 (w wersji do 15 kwietnia 2016 r.), art. 335 § 3, art. 339 § 5, art. 344a § 3, art. 345 § 3 (do 1 lipca 2015 r.), art. 350 § 1 pkt 3 w wersji do 1 lipca 2015 r., art. 350 § 2 pkt 2 (od 1 lipca 2015 r.), art. 352, art. 358, art. 367 § 1 i 2, art. 367a § 1 (w wersji po 1 lipca 2015 r. do 15 kwietnia 2016 r.), art. 368, art. 370 § 2, art. 381 § 2 (do 15 lipca 2015 r.), art. 385 § 2 (do 1 lipca 2015 r.), art. 388, art. 392 § 1 i 2, art. 394 § 2, art. 395, art. 396

używane w piśmiennictwie. Nadto, niektóre zasady procesu karnego wprost odnoszą się do tej kategorii uczestników procesu. Należy tu wymienić zasadę kontradiktoryjności, której istota tkwi w sporze prowadzonym między stronami, a mówiąc ściślej w uprawnieniu do jego prowadzenia za pomocą instrumentów określonych prawem³². Jednym z warunków obowiązywania tej zasady jest wyodrębnienie przeciwstawnych stron³³, niezależnie czy teza o równości stron zostanie potraktowana jako jeden z warunków zasady kontradiktoryjności³⁴, czy też jako odrębna zasada procesowa³⁵. Sformułowano tezę, że pojęcie strony jest nierozłącznie związane z konstrukcją opartą na zasadzie kontradiktoryjności³⁶.

Warto również odnotować, że pojęcie strony w procesie karnym nie jest uniwersalne. Tak np. omawiając proces radziecki, wyodrębniano pojęcie uczestników procesu karnego (участники уголовного процесса), w ramach którego wyróżniano poszczególne kategorie: organy procesowe, obywatele mający osobisty karnoprawny lub cywilnoprawny interes w sprawie karnej (podejrzany, obwiniony, pokrzywdzony powód cywilny), przedstawiciele organizacji społecznych i kolektywów pracowniczych oraz inne podmioty (osoby – лица), np. eksperci³⁷. Zdaniem W.M. Sawickiego w radzieckim procesie karnym nie było stron³⁸. Pojęcie uczestników procesu obejmujące podmioty występujące w procesie karnym funkcjonuje również na gruncie kodeksu

§ 1 i 3, art. 398 § 1, art. 399 § 1, art. 405, art. 406 § 1, art. 408, art. 409, art. 419 § 1, art. 420 § 3, art. 422 § 1, art. 423 § 2 (do 1 lipca 2015 r.), art. 425 § 1, art. 427 § 4 (w wersji do 15 kwietnia 2016 r.), art. 428 § 2, art. 436, art. 444 § 1 (w okresie od 1 lipca 2015 r. do 15 kwietnia 2016 r.), art. 446 § 2, art. 448 § 1 i 2, art. 453 § 2 i 3, art. 459 § 3, art. 464 § 1, art. 489 § 2, art. 490 § 1 i 2, art. 492 § 1, art. 494 § 1, art. 495 § 2, art. 500 § 4, art. 520 § 1, art. 524 § 1, art. 525 § 1, art. 527 § 1, art. 530 § 3, 4 i 5, art. 531 § 1, art. 532 § 3, art. 535 § 1 i 2, art. 539a § 1, art. 539c § 1 i 2, art. 539e § 1, art. 539f w zw. z art. 436, art. 525 § 1, art. 527 § 1, art. 530 § 3, art. 542 § 1, art. 546, art. 611fx § 2, art. 611fy § 2, art. 620, art. 622.

³² Zob. B.T. Bieńkowska, *Nowy kodeks postępowania karnego...*, s. 29–30; P. Hofmański, w: *System*, t. III, cz. 1, s. 640; Cieślak, *Podstawowe założenia*, s. 34–35.

³³ S. Waltoś, *Naczelné zasady...*, s. 94; Waltoś, *Proces*, 2009, s. 283.

³⁴ Tak B. Bieńkowska, w: Kruszyński i inni, *Wykład*, 2003, s. 72; B.T. Bieńkowska, *Miejsce kontradiktoryjności...*, s. 45 i wskazana tam literatura; P. Hofmański, w: *System*, t. III, cz. 1, s. 641; Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 116; A. Murzynowski, *Istota i zasady...*, s. 171–173; Waltoś, *Proces*, 2009, s. 283–284.

³⁵ Zob. Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984, s. 264–266; Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. I, 1999, s. 95; J. Tylman, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 118–119; M. Wąsek-Wiaderek, *Zasada równości stron w polskim procesie karnym...*, s. 63–82.

³⁶ Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984, s. 34–35. Zdaniem Autora „Gdzie nie ma kontradiktoryjności, nie może być mowy o stronach procesowych i odwrotnie”.

³⁷ Zob. A.D. Bojkow, I.I. Karpic, *Kurs sowieckiego ugodownego procesu...*, s. 440–450 oraz wskazaną tam literaturę.

³⁸ W.M. Sawickij, *Język procesualnego zakona...*, s. 252.

postępowania karnego Federacji Rosyjskiej z 18 grudnia 2001 r. i odnosi się do sądów, uczestników po stronie oskarżenia (np. prokuratorzy, śledczy, pokrzywdzeni, powód cywilny, przedstawiciele pokrzywdzonych), oraz obrony (np. podejrzany, obwiniony, obrońca) i innych uczestników³⁹.

Podobne poglądy spotykamy w piśmiennictwie niemieckim, szwajcarskim, w którym wyodrębnia się kategorię uczestników procesu, obejmującą poszczególne podmioty działające w procesie karnym⁴⁰. Oprócz uczestników wyróżniono podmioty procesu (*Prozeßsubjekte*)⁴¹. Są to ci uczestnicy procesu, którzy przez własne czynności doprowadzają do stopniowego rozwoju procesu i którzy uczestniczą w prowadzeniu i kształtowaniu (tworzeniu) postępowania⁴². Do tej kategorii uczestników zaliczono sąd, oskarżycieli, obwinionego. Jednocześnie wskazano, że z powodu występującego naturalnego „napięcia” między oskarżycielem publicznym a obwinionym, nie można wywodzić pojęcia procesu stron (*Parteiprozess*)⁴³. Z tego względu, że w pewnym zakresie pozycja oskarżyciela i obwinionego jest porównywalna, to nie daje to podstawy, z uwagi na działanie z urzędu, żeby w procesie karnym oskarżyciela publicznego i obwinionego przeciwstawiać jako strony⁴⁴. Zdaniem K. Petersa występujące w procesie karnym główne stosunki między państwem a obwinionym oraz między obwinionym a państwem sprawiają, że pojęcie „procesu stron” jest nieodpowiednie⁴⁵. Dobitnie wyraził to S. Knecht, stwierdzając, że w procesie karnym brakuje pojęcia strony⁴⁶. Według S. Waltoś, skoro rozszczenie karnomaterialne o ukaranie przysługuje tylko państwu, to wówczas nie byłoby strony czynnej, a strony czynnej i państwa nie można ustawić na tej samej płaszczyźnie⁴⁷. W procesie karnym nie występuje strona w znaczeniu materialnym tak jak w procesie cywilnym. Wypływa stąd postulat, że lepszym rozwiązaniem jest przyjęcie pojęć uczestnika postępowania lub podmiotu procesu, zaś pojęcie strony nie powinno w postępowaniu karnym używane⁴⁸.

³⁹ *Ugołownyj prociess*, red. K.F. Gucienko, 2005, s. 130–192.

⁴⁰ Zob. K. Peters, *Strafprozess...*, s. 82–83; K. Schäfer, *Strafprozeßrecht...*, s. 125–128; R. Hauser, E. Schweri, K. Hartmann, *Schweizerisches Strafprozessrecht...*, s. 139.

⁴¹ K. Peters, *Strafprozess...*, s. 82–83; K. Schäfer, *Strafprozeßrecht...*, s. 126.

⁴² K. Peters, *Strafprozess...*, s. 82.

⁴³ J. Meyer, *Dialektik...*, s. 46.

⁴⁴ K. Schäfer, *Strafprozeßrecht...*, s. 127.

⁴⁵ Zob. K. Peters, *Strafprozess...*, s. 81 oraz wskazaną tam literaturę.

⁴⁶ Zdaniem S. Knechta „Während im Zivilprozess zwei Parteien einander gleichberechtigt gegenüberstehen, ist ein solcher Parteibegriff im Strafprozess felhl am Platz” – zob. *Willensmängel bei Prozesshandlungen des Beschuldigten*, Zürich 1980, s. 14.

⁴⁷ Waltoś, *Proces*, 2009, s. 185.

⁴⁸ R. Hauser, E. Schweri, K. Hartmann, *Schweizerisches Strafprozessrecht...*, s. 139. Zob. Waltoś, *Proces*, 2009, s. 185. Mimo odrzucenia pojęcia strony pojawia się wyodrębnienie wśród

Przechodząc do polskiego postępowania karnego, można stwierdzić, że choć pojęcie strony występuje w wielu przepisach kodeksu postępowania karnego, to jednak nie ma w kodeksie definicji legalnej tego uczestnika postępowania⁴⁹. Tak jak wcześniej podniesiono, w piśmiennictwie definicję strony wiąże się ze stosunkiem prawnym powstałym w toku procesu lub pojęciem przedmiotu procesu. Szczególnie odwoływanie się do pojęcia przedmiotu procesu przy definiowaniu strony zasługuje na aprobatę. Pozwala ono na wprowadzenie wyraźnego wyróżnienia tej kategorii uczestników postępowania spośród innych, którzy mogą działać w procesie karnym przez dokonywanie czynności procesowych. Kryterium wyodrębnienia, sprowadzające się do możliwości dokonywania czynności przez konkretnego uczestnika postępowania, nie jest w tym wypadku właściwe. Zgodnie z powszechnie przyjmowaną w piśmiennictwie definicją, czynność procesowa jest określana jako jakiegokolwiek zachowanie uczestnika procesu, z którym prawo łączy skutki procesowe⁵⁰. Tak więc sama potencjalna albo faktyczna aktywność uczestnika procesu przejawiająca się w dokonywaniu czynności nie może być podstawą, która pozwala na zdefiniowanie pojęcia strony w sposób zapewniający wyodrębnienie tego uczestnika procesu spośród pozostałych.

Przechodząc do pojęcia strony, należy stwierdzić, że stronę ujmowano w aspekcie materialnym i formalnym. Pojęciem strony w znaczeniu materialnym posługiwano się przy sprowadzaniu procesu do stosunku prawnego, wyznaczonego przez prawo materialne. Za strony uważano podmioty tego stosunku, a więc podmiot któremu przysługuje roszczenie i podmiot, który jest zobowiązany⁵¹. Zgodnie z tą koncepcją zdolność stania się stroną przysługuje tylko temu, dla kogo z przestępstwa wypływają roszczenia prawnokarne, względnie temu, kto uczynił się karnie odpowiedzialnym⁵². Wskazywano, że

czynności procesowych kategorii czynności procesowych stron (*Partei-handlungen*); zob. R. Hauser, E. Scherri, K. Hartmann, *Schweizerisches Strafprozessrecht...*, s. 180–184.

⁴⁹ Odmienne rozwiązanie przyjęto w kodeksie postępowania administracyjnego. Zgodnie z art. 28 k.p.a. stroną jest każdy, czyjego interesu prawnego lub obowiązku dotyczy postępowanie, albo kto żąda czynności organu ze względu na swój interes prawny lub obowiązek – zob. szerzej w tej kwestii Z.R. Kmiecik, *Strona jako podmiot oświadczeń procesowych...*, s. 21 i nast.

⁵⁰ Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984. s. 49.

⁵¹ Zob. W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1985, s. 215; W. Daszkiewicz, *Oskarżyciel w polskim...*, s. 25–26 i przytoczona tam literatura; W. Daszkiewicz, *Przedstawiciel społeczny...*, s. 75–76; T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 270–271 i przytoczona tam literatura; J. Skorupka, w: *System*, t. IV, s. 225–226. Wyraził to dobitnie A. von Kries, stwierdzając, że stronami są podmioty, których prawa i obowiązki stanowią przedmiot postępowania (A. von Kries, *Lehrbuch des deutschen Strafprozessrechts*, 1892, s. 2, przytaczam za W. Daszkiewiczem, *Oskarżyciel...*, s. 26).

⁵² Tak J. Skorupka, w: *System*, t. IV, s. 226 i przytoczony tam pogląd A. von Kiesa.

roszczenia prawnokarne przysługują tylko państwu, ponieważ istnieją tylko kary publiczne⁵³.

Wydaje się, że to założenie legło u podstaw definicji strony sformułowanej przez S. Śliwińskiego⁵⁴. Zdaniem tego Autora stroną czynną w procesie karnym jest osoba: fizyczna, prawna lub zbiorowa, w której imieniu dochodzone jest roszczenie będące przedmiotem postępowania (*cuius res in iudicium deducitur*). Z kolei stroną bierną jest ten, komu postępowanie wytoczono, ten przeciwko komu ma być urzeczywistnione roszczenie dochodzone w procesie (*is, contra quem res in iudicium deducitur*)⁵⁵. To stwierdzenie zostało uzupełnione uwagą, że stronami są w szczególności osoby, „których” jest proces; to jest „ich” proces⁵⁶. Jednocześnie Autor dodał, że strona może czasem w swym imieniu dochodzić roszczenia, które nie jest jej roszczeniem, np. oskarżyciel prywatny lub pokrzywdzony, który jako oskarżyciel w sprawach o przestępstwa ścigane z urzędu, należące do właściwości sądu grodzkiego miał prawa strony i mógł wnosić i popierać oskarżenie zamiast lub obok oskarżyciela publicznego. Zdaniem S. Śliwińskiego strona może czasem w swym imieniu dochodzić roszczenia karnego, które służy państwu, bowiem tylko państwo posiada *ius punendi*, lecz dochodzi tego roszczenia w imieniu własnym i we własnym bezpośrednio interesie⁵⁷. Do poglądów S. Śliwińskiego dotyczących pojęcia strony nawiązał L. Schaff, przyjmując, że stroną procesową są te podmioty postępowania, dla których toczące się postępowanie karne jest – wyrażając się obrazowo – „ich” procesem⁵⁸. L. Schaff stwierdził, że w odróżnieniu od uczestnika postępowania, pojmowanego jako osoba, która w jakimkolwiek charakterze bierze w tym postępowaniu udział, stroną w rozumieniu procesowym jest osoba fizyczna lub prawna, na żądanie której wszczęto postępowanie karne lub w imieniu której dochodzi się roszczenia będącego przedmiotem postępowania (np. na podstawie powództwa cywilnego w procesie karnym), albo też ta osoba fizyczna (nigdy prawna), przeciw której postępowanie się toczy. Autor zaliczył do stron oskarżonego, osobę przeciwko której toczy się postępowanie oraz – w zależności od trybu ścigania – oskarżyciela prywatnego, pokrzywdzonego domagającego się ścigania przestępstwa przez organ władzy

⁵³ Tamże, s. 226 i przytoczona tam literatura.

⁵⁴ Tamże, s. 224; E. Trybuchowska, *Pojęcie strony procesowej...*, s. 180. Odmienne stanowisko w tej kwestii wyraził W. Daszkiewicz (*Proces karny...*, 1985, s. 217), który stwierdził, że S. Śliwiński podjął próbę oderwania pojęcia strony procesowej od jej związku z elementem materialnoprawnym.

⁵⁵ Śliwiński, *Polski proces*, 1948, s. 281.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Schaff, *Proces*, s. 279.

państwowej i powoda cywilnego w procesie adhezyjnym. Zdaniem L. Schaffa oskarżyciel publiczny spełnia jedynie funkcje strony, sam jednak stroną nie jest⁵⁹. W podobny sposób określił stronę E. Skrętowicz, nawiązując w istocie do definicji materialnej. Według tegoż Autora strona to podmiot występujący w procesie karnym z określonym żądaniem, opartym na prawie materialnym, a skierowanym przeciwko innemu podmiotowi, względnie podmiot, przeciwko któremu takie żądanie jest skierowane⁶⁰.

W piśmiennictwie koncepcja strony w ujęciu materialnym została skrytykowana. Wskazano, że stosunek materialnoprawny powstały na gruncie prawa karnego materialnego nie musi mieć rozstrzygającego znaczenia dla konstrukcji strony w procedurze karnej⁶¹. Zakwestionowano przypisywanie państwu jednostronnego (niejako prywatnego) interesu strony⁶². Ponadto wskazano, że proces karny może się toczyć, gdy w rzeczywistości stosunek materialny może nie zaistnieć⁶³. Ponadto odwoływanie się do pojęcia roszczenia można uznać za nie w pełni adekwatne w prawie karnym materialnym i procesowym, ponieważ występuje ono przede wszystkim w prawie cywilnym.

W związku z krytyką karnomaterialnego ujęcia strony podjęto próbę określenia strony w aspekcie czysto procesowym. W myśl tej koncepcji stroną jest osoba, która w procesie karnym dąży do osiągnięcia przeciwko innej osobie sędziowskiego orzeczenia o roszczeniu zaprzeczonym przez przeciwnika i która mocą własnej decyzji, ale pod kierunkiem sędziego decyduje o formach i środkach procesowych⁶⁴. Wskazano, że w znaczeniu materialnym staje się ona stroną, jeśli dochodzi dodatkowy element, a mianowicie, gdy prowadzi

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ E. Skrętowicz, w: Kmiecik, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 125. Należy jednak zaznaczyć, że w innym miejscu Autor jako strony w postępowaniu karnym określił tych uczestników procesu, którzy działają we własnym imieniu, mając interes prawny w określonym, korzystnym dla nich rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu – zob. *Proces*, s. 125.

⁶¹ W. Daszkiewicz, *Oskarżyciel w polskim...*, s. 33–34; tenże, *Przedstawiciel społeczny...*, s. 76; T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 270–271; J. Skorupka, w: *System*, t. IV, s. 226. Warto przywołać w tym miejscu stwierdzenie E. Belinga (*Deutsches Reichsstrafprozessrecht*, Berlin–Leipzig 1928, s. 122 i nast.; przytaczam za: W. Daszkiewiczem, *Oskarżyciel w polskim...*, s. 27), że istnieją wprawdzie strony materialne i mówi się o nich również w procesie karnym, ale stosunki materialnoprawne nie nadają nikomu roli procesowej, a o to przecież chodzi przy określaniu strony procesowej. Zdaniem E. Belinga materialne pojęcie strony określa nie stronę procesową, ale raczej legitymację rzeczową do wystąpienia w roli strony procesowej.

⁶² T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 271.

⁶³ Zob. W. Daszkiewicz, *Oskarżyciel w polskim...*, s. 34; tenże, *Przedstawiciel społeczny...*, s. 76; T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 270–271; Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 215; Waltoś, *Proces*, 2008, s. 182.

⁶⁴ Tak K. Birkmeyer, *Deutsches Strafprozessrecht*, Berlin 1898, s. 292 i nast. – przytaczam za W. Daszkiewiczem, *Oskarżyciel...*, s. 27–28; J. Skorupka, *System*, t. IV, s. 231.

spór o swoje własne prawo⁶⁵. Konsekwencją owych założeń było sformułowanie tezy, że oskarżony jest zawsze stroną w materialnym i formalnym znaczeniu, zaś oskarżyciel jest zawsze tylko stroną w znaczeniu formalnym, ponieważ dochodzi nie własnego roszczenia, ale roszczenia (karnego) państwa⁶⁶.

Rozróżnienia na stronę w znaczeniu materialnoprawnym i formalnym dokonał Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały z 14 lutego 1931 r., II Pr 195/30, stwierdzając, że w procesie karnym stroną materialną jest zawsze państwo, zaś stroną w znaczeniu formalnym, czyli podmiotem stosunku procesowego, jest osoba fizyczna lub prawna, przy czym osobowość prawna może wynikać bądź z przepisów prawa prywatnego, albo publicznego⁶⁷. Zdaniem Sądu Najwyższego państwo jest materialną i formalną stroną, a oskarżyciel publiczny tylko organem strony. W sprawach z oskarżenia prywatnego Sąd Najwyższy przyjął, że formalną stroną jest oskarżyciel prywatny, który nie występuje w charakterze organu władzy i z przywilejami takiego organu, lecz z mocy własnego prawa procesowego⁶⁸.

Procesową definicję strony przyjął M. Siewierski, stwierdzając, że stronami są osoby, które we własnym imieniu wnoszą i popierają przed sądem oskarżenie (oskarżyciel publiczny, posiłkowy i prywatny) lub dochodzą roszczenia cywilnego (powód cywilny) oraz osoby, przeciw którym toczy się postępowanie (oskarżony)⁶⁹.

Pewnym rozwiązaniem kompromisowym w definiowaniu pojęcia strony była koncepcja M. Cieślaka. Według Autora jest to podmiot występujący w procesie z określonym żądaniem, opartym na prawie materialnym, a kierowanym przeciwko innemu podmiotowi, względnie podmiot, przeciwko któremu takie żądanie jest skierowane⁷⁰. Wydaje się, że takie określenie nawiązywało do materialnoprawnej definicji strony. Jednocześnie M. Cieślak stwierdził, że „jako strona procesowa dany podmiot interesuje nas tylko ze względu na przyznane mu przez prawo procesowe możliwości działania w celu obrony swych procesowych interesów, a więc ze względu na przewidzianą dlań w prawie podmiotową rolę procesową”. W konkluzji Autor przyjął, że stroną jest występujący w odpowiedniej roli procesowej podmiot interesów uwikłanych w spór procesowy⁷¹. Jest to w istocie nawiązanie do procesowej definicji

⁶⁵ Zob. przypis 48.

⁶⁶ Zob. przypis 48.

⁶⁷ LEX nr 461077.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ M. Siewierski, w: Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie*, 1971, s. 81. Zob. też uwagi J. Skorupki, w: *System*, t. IV, s. 231.

⁷⁰ Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984, s. 34.

⁷¹ Tamże.

strony. Zostało ono zaaprobowane przez innych autorów⁷². Również zdaniem K. Marszała definicję strony należy wiązać ze stosunkiem sporności⁷³.

Można jednak odnotować występujące zróżnicowanie w sposobie określania tego pojęcia. Zgodnie z pierwszym poglądem przy definiowaniu strony występuje nawiązanie do stosunków procesowych łączących sąd i strony bez odwoływania się do pojęcia przedmiotu procesu. Tak więc stronami są osoby, które we własnym imieniu wnoszą i popierają przed sądem oskarżenie (oskarżyciel publiczny, posiłkowy, prywatny) lub dochodzą roszczenia cywilnego (powód cywilny) oraz osoby, przeciw którym toczy się postępowanie (oskarżony)⁷⁴. Według innej definicji stroną jest uczestnik procesu, który ma zdolność stania się stroną i tę zdolność określa ustawa⁷⁵.

Drugi sposób zdefiniowania pojęcia strony polega na odwołaniu się wprost do pojęcia przedmiotu procesu. Zdaniem W. Daszkiewicza stroną jest podmiot, który w procesie sam występuje w swoim imieniu lub w którego imieniu i na którego rzecz działa inny podmiot (przedstawiciel), i który ma interes prawny w korzystnym dla siebie rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu⁷⁶, a ponadto wyposażony jest przez ustawę w co najmniej minimalny standard uprawnień właściwych stronie procesowej w danym systemie prawnym⁷⁷. W sposób zbliżony stronę określił C. Kulesza, stwierdzając, że strona procesowa to uczestnik procesu posiadający interes prawny w korzystnym dla siebie rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu i wyposażony w prawa procesowe służące jego realizacji⁷⁸. Z kolei K. Marszał, definiując stronę, zaakcentował, że jest to podmiot stosunku spornego występującego w procesie karnym we własnym imieniu, mający interes prawny w korzystnym rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu⁷⁹. Podobnie według T. Grzegorzcyka oraz E. Trybuchowskiej stronami postępowania karnego są ci uczestnicy (takie podmioty według E. Trybuchowskiej), którzy działają we własnym imieniu, mając interes prawny w określonym rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu⁸⁰. Zbliżoną i syntetyczną definicję przedstawili S. Waltoś oraz Z. Posnow, którzy określili

⁷² Zob. K. Papke-Olszauskas, w: Grajewski i inni, *Prawo*, s. 254.

⁷³ Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 215.

⁷⁴ M. Siewierski, w: Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie*, 1971, s. 81.

⁷⁵ E. Skrętowicz, w: Kmiecik, Skrętowicz, *Proces*, 2006, s. 173.

⁷⁶ W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1985, s. 219; W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1996, s. 182.

⁷⁷ Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. I, 1999, s. 205.

⁷⁸ C. Kulesza, w: Kruszyński i inni, *Wykład*, 2003, s. 151.

⁷⁹ Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 215.

⁸⁰ T. Grzegorzcyk, w: Grzegorzcyk, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 266; E. Trybuchowska, *Pojęcie strony...*, s. 181.

strony procesowe jako podmioty posiadające interes prawny w korzystnym dla nich rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu⁸¹.

Zaprezentowane definicje strony pozwalają na stwierdzenie, że występują w nich następujące elementy wspólne: przedmiot procesu oraz interes prawny w korzystnym rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu.

Pojęcie przedmiotu procesu było określane niejednolicie⁸². Wydaje się, że dominującą jest obecnie definicja nawiązująca do poglądu sformułowanego przez M. Cieślaka⁸³. Zgodnie z tym poglądem przyjmuje się, że przedmiotem procesu jest kwestia odpowiedzialności prawnej za czyn przestępny zarzucany oskarżonemu⁸⁴. Posługiwanie się pojęciem przedmiotu procesu jako elementu definicji strony jest w pełni uzasadnione. Pozwala ono na wskazanie kryterium, które umożliwi zaakcentowanie istotnej różnicy między stroną a innym uczestnikiem procesu mającym interes prawny w uzyskaniu korzystnego dla siebie rozstrzygnięcia.

Drugim elementem omawianej definicji jest pojęcie interesu prawnego. Przy określaniu znaczenia owego pojęcia przywołuje się definicję zawartą w wyroku Sądu Najwyższego z 31 maja 1933 r., II K 285/33⁸⁵, zgodnie z którą interes to istniejące lub przyszłe dobro materialne lub osobiste albo idealne, związane z organizacją życia zbiorowego i prawidłowością jego funkcjonowania⁸⁶. Wydaje się, że taki sposób rozumienia owego pojęcia jest zbieżny z jego znaczeniem w języku potocznym, w którym słowo „interes” jest rozumiane między innymi jako pożytek, korzyść, rzecz opłacalna⁸⁷. W piśmiennictwie z zakresu teorii prawa wskazuje się, że słowa i zwroty z użyciem terminu „interes” są traktowane synonimicznie jak „korzyść”, „dobro” lub „prawo”, „uprawnienie”, „roszczenie”. Mają one często postać zwrotów niedookreślonych, wymagających skomplikowanych zabiegów interpretacyjnych⁸⁸ i są traktowane jako klauzule generalne⁸⁹.

⁸¹ Waltoś, *Proces*, 2008, s. 181; W. Posnow, w: Świda, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 156.

⁸² Zob. szerzej w tej kwestii M. Rusinek, w: *System*, t. I, cz. 1, s. 511–517 i wskazaną tam literaturę.

⁸³ Zob. Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984, s. 47; tenże, *O pojęciu przedmiotu procesu karnego...*, s. 339–340.

⁸⁴ Zob. M. Rusinek, w: *System*, t. I, cz. 1, s. 516.

⁸⁵ OSP 1933, poz. 490.

⁸⁶ Zob. W. Daszkiewicz, *Oskarżyciel w polskim...*, s. 361–362; R. Kmiecik, *Oskarżyciel posiłkowy...*, s. 63; I. Nowikowski, *Gravamen w procesie karnym...*, s. 179.

⁸⁷ Zob. I. Nowikowski, *Gravamen w procesie karnym...*, s. 179; *Słownik języka polskiego*, t. 1, red. M. Szymczak, Warszawa 1978, s. 799.

⁸⁸ H. Groszyk, A. Korybski, *O pojęciu interesu w naukach prawnych...*, s. 14.

⁸⁹ Zob. A. Wierciński, *Przedstawiciel społeczny...*, s. 38; P. Hadrych, *Warunki dopuszczenia...*, s. 60; I. Nowikowski, *Gravamen w procesie karnym...*, s. 178. Używam pojęcia „klauzula generalna” w znaczeniu określonym przez L. Leszczyńskiego (*Stosowanie generalnych klauzul...*, s. 21–33).

W kodeksie postępowania karnego odwołanie do pojęcia interesu znajdujemy w przepisach mówiących o interesie społecznym (w wypadku ingerencji prokuratora w ściganie przestępstw z oskarżenia prywatnego – art. 60 § 1 k.p.k., przy określeniu przesłanek zgłoszenia przedstawiciela społecznego – art. 90 § 1 k.p.k., warunku, od spełnienia którego sąd zezwala przedstawicielom radia, telewizji, filmu, prasy na dokonywanie za pomocą aparatury utrwałen obrazu i dźwięku z przebiegu rozprawy – art. 357 § 1 k.p.k., w postępowaniu w sprawach podlegających orzecznictwu sądów wojskowych – art. 661 § 2 i 4 k.p.k.)⁹⁰. Zdaniem W. Daszkiewicza pojęcie „interes społeczny” jest synonimem wyrażen „interes publiczny” lub „interes wymiaru sprawiedliwości” i jest ono semantycznie nieostre⁹¹. Według A. Wiercińskiego pojęcie interesu społecznego stanowiące przesłankę dopuszczenia przedstawiciela społecznego ze względu na wielość desygnatów jest rozumiane intuicyjnie⁹². W literaturze wyrażono pogląd, że przy badaniu interesu społecznego w kontekście art. 357 § 1 k.p.k. należy z jednej strony uwzględnić zainteresowanie społeczne daną sprawą ze względu na charakter czynu lub osobę oskarżonego, a z drugiej strony potrzebę realizowania celu procesu, wskazanego w art. 2 § 1 pkt 2 k.p.k. tzn. umacnianie poprzez rozprawę poszanowania prawa i zasad współżycia⁹³. Zaproponowano, aby taki sposób rozumienia „interesu społecznego” zastosować przy interpretacji tego pojęcia przy dopuszczaniu organizacji społecznej do udziału w postępowaniu⁹⁴.

Trzeba również stwierdzić, że zarówno w art. 90 § 1 k.p.k., jak i w art. 357 § 1 k.p.k. jest wskazany inny, niż społeczny interes. Ustawodawca posłużył się w art. 90 § 1 k.p.k. pojęciem „ważnego interesu indywidualnego”. Jednocześnie należy odnotować próbę doprecyzowania pojęcia „interesu indywidualnego” w treści art. 90 § 1 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem ów interes może być utożsamiany w szczególności z ochroną wolności i praw człowieka.

⁹⁰ Zob. B. Dudzik, *Interes społeczny jako kryterium ingerencji prokuratora...*, s. 189; Z. Zawadzka, *Wolność prasy...*, s. 339. Do pojęcia interesu społecznego odwoływał się również art. 64 k.p.k., przewidujący możliwość wytoczenia przez prokuratora z tego powodu powództwa na rzecz pokrzywdzonego lub osób najbliższych zmarłego pokrzywdzonego. Rozdział 7 k.p.k., w tym również art. 64 k.p.k., został uchylony przez art. 5 pkt 2 ustawy z 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 396) z dniem 1 lipca 2015 r.

⁹¹ W. Daszkiewicz, *Przedstawiciel społeczny...*, s. 107, 110.

⁹² A. Wierciński, *Przedstawiciel społeczny...*, s. 38.

⁹³ P. Hadrych, *Warunki dopuszczenia...*, s. 63 i przytoczona tam literatura; Z. Zawadzka, *Wolność prasy...*, s. 340.

⁹⁴ P. Hadrych, *Warunki dopuszczenia...*, s. 63.

Z kolei w art. 357 § 1 k.p.k. użyto sformułowania „ważny interes uczestnika postępowania”. Z tym ostatnim pojęciem koresponduje art. 11 § 1 k.p.k., w którym jest mowa o interesie pokrzywdzonego.

Omawiając kwestie związane z dopuszczeniem na gruncie k.p.k. z 1969 r. oskarżyciela posiłkowego do udziału w postępowaniu podniesiono, że przewidziany w art. 45 § 1 tegoż kodeksu interes wymiaru sprawiedliwości, jako przesłanka dopuszczenia pokrzywdzonego do udziału w postępowaniu jako oskarżyciela posiłkowego, należało rozumieć, jako hipotetyczną korzyść, jakiej wymiar sprawiedliwości mógł oczekiwać w związku z udziałem oskarżyciela posiłkowego⁹⁵.

Rzecz jednak w tym, że pojęcie interesu społecznego lub wymiaru sprawiedliwości nie może być w pełni wykorzystane przy definiowaniu pojęcia strony.

W piśmiennictwie z zakresu teorii prawa wskazano, że merytoryczna zawartość pojęcia interesu prawnego i jego znaczenia dla konkretnej sytuacji prawnej danego podmiotu prawa zależy od rozwiązań zawartych w przepisach prawa obowiązującego oraz przyjętej na gruncie danej gałęzi prawa koncepcji wykładni przepisów prawnych. Podkreśla się, że dominującym jest pogląd upatrujący źródło danego prawa w odpowiednich przepisach prawa materialnego⁹⁶. Zbieżne z tym stanowiskiem jest stwierdzenie S. Waltośa, że podstawę prawną interesu stron tworzą normy prawa karnego materialnego i ewentualnie (w procesie karnym) dodatkowo normy prawa cywilnego⁹⁷. Stwierdzenie interesu prawnego konkretnego podmiotu prawa oznacza legitymizowanie sfery określonych prawem obowiązujących działań tego podmiotu jako działań prawnych, włącznie ze skutkami tych działań jako skutkami prawnymi⁹⁸. Pojęcie interesu prawnego jest kluczowym elementem ustalania zasadności udzielenia ochrony prawnej bądź przyznania (legitymowania użycia) określonych instrumentów prawnych dla osiągnięcia pewnych korzyści⁹⁹. Zgodzić się należy z tezą, że normy prawa procesowego służą zagwarantowaniu ochrony interesu, bowiem zakreślając granice prawa i obowiązków w procesie, pozwalają na aktywne uczestnictwo w roli podmiotu interesu przewidzianego w prawie materialnym¹⁰⁰.

⁹⁵ Zob. R. Kmieciak, *Oskarżyciel posiłkowy...*, s. 64.

⁹⁶ H. Groszyk, A. Korybski, *O pojęciu interesu...*, s. 17.

⁹⁷ Waltoś, *Proces*, 2008, s. 182.

⁹⁸ H. Groszyk, A. Korybski, *O pojęciu interesu...*, s. 15.

⁹⁹ Tamże, s. 17.

¹⁰⁰ Waltoś, *Proces*, 2008, s. 182–183.

Wskazano, że interes prawny może być zdefiniowany jako potrzeba instytucjonalnoprawnej ochrony określonego dobra chronionego prawem przed naruszeniem w razie zagrożenia lub też przywrócenia stanu rzeczy sprzed naruszenia, bądź uzyskania instytucjonalnoprawnych gwarancji otrzymania określonego dobra (korzyści), mieszczącego się w sferze uprawnień przysługujących danemu podmiotowi prawnemu¹⁰¹.

Mówiąc o interesie prawnym, należy podnieść jeszcze jeden aspekt pojmowania interesu. W piśmiennictwie interes jest również rozumiany jako określony cel i potrzeba działalności jednostki¹⁰². Interes uważany jest za określone dążenie do zaspakajania potrzeb uznanych za niezbędne, a przynajmniej korzystne dla funkcjonowania społeczeństwa¹⁰³. Z tak zdefiniowanego owego pojęcia wynika konieczność rozróżnienia między interesem a korzyścią. W tym zakresie wskazano, że interes jako stosunek i dążenie do osiągnięcia korzyści nie może być utożsamiany z samą korzyścią oraz dobrem, które służy zaspakajaniu tego interesu¹⁰⁴. Odnosząc te ustalenia do procesu karnego, można stwierdzić, że interes strony polega na dążeniu do uzyskania rozstrzygnięcia dla niej korzystnego. Ma ona zatem interes w „wygraniu sporu”¹⁰⁵. Można więc stwierdzić, że strona jest to uczestnik postępowania, który jest uprawniony przez ustawę do działania we własnym imieniu w zakresie przewidzianym przez prawo procesowe w celu uzyskania korzystnego dla siebie rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu.

Rozważając pojęcie interesu prawnego jako elementu definicji strony, można stwierdzić, że w prawie karnym procesowym nie ma ono takiego znaczenia jak w postępowaniu administracyjnym. W prawie karnym procesowym pojęcie to ma charakter „deklaratoryjny”, a wynika to stąd, że to ustawodawca w kodeksie postępowania karnego wprost określa jakie strony mogą działać w procesie karnym i kto może być stroną¹⁰⁶. Wskazany w definicji strony „interes prawny” ma tłumaczyć istotę wyodrębnienia przez ustawodawcę tej

¹⁰¹ H. Groszyk, A. Korybski, *O pojęciu interesu...*, s. 19; K. Dudka, w: K. Dudka, H. Paluszkiwicz, *Postępowanie karne*, Warszawa 2015, s. 64.

¹⁰² Zob. Z. Zawadzka, *Wolność prasy...*, s. 319 i wskazana tam literatura.

¹⁰³ Tamże, s. 319.

¹⁰⁴ Tamże, s. 320 oraz wskazana tam literatura.

¹⁰⁵ Zob. Kalinowski, *Postępowanie. Zarys części ogólnej*, s. 179; J. Skorupka, w: *System*, t. IV, s. 230.

¹⁰⁶ Zob. Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. I, 1999, s. 202; Śliwiński, *Polski proces*, 1959, s. 159. Na ten aspekt strony wskazuje definicja zaproponowana przez E. Skrętowicza, w: Kmieciak, Skrętowicz, *Proces*, 2006, s. 173, zgodnie, z którą stroną jest uczestnik procesu, który ma zdolność stania się stroną i tę zdolność określa ustawa. Kodeks postępowania karnego z 1969 r. nie wymieniał wprost pokrzywdzonego jako stronę w postępowaniu przygotowawczym. Mimo to w piśmiennictwie powszechnie przyjmowano, że pokrzywdzony był stroną na etapie postępowania przygotowawczego (zob. np. W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa–Poznań 1994, s. 166; Waltoś, *Proces*,

kategorii uczestników postępowania karnego. Odmienną funkcję pełni pojęcie interesu prawnego w kodeksie postępowania administracyjnego. Zgodnie z art. 28 k.p.a. stroną jest każdy, czyjego interesu prawnego lub obowiązku dotyczy postępowanie, albo kto żąda czynności organu ze względu na swój interes lub obowiązek. Tak więc stwierdzenie interesu prawnego jest warunkiem, który przesądza, że dany uczestnik postępowania uzyskuje status strony¹⁰⁷. Można zatem powiedzieć, że w tym wypadku interes prawny ma charakter konstytutywny z punktu widzenia wstąpienia do postępowania jako strona.

W piśmiennictwie wskazano, że zakwalifikowanie konkretnego uczestnika postępowania jako strony pozwala na przypisanie mu następujących uprawnień:

- uczestniczenia w czynnościach procesowych, co jest związane z jawnością wewnętrzną¹⁰⁸;
- do zadawania pytań i składania oświadczeń¹⁰⁹;
- do składania wniosków¹¹⁰;
- do korzystania z pomocy osoby mającej odpowiednie przygotowanie zawodowe do występowania przed sądem¹¹¹;
- do zaskarżania zapadłych decyzji procesowych¹¹².

S. Kalinowski wskazał, że jednym z praw przysługujących stronie jest prawo do otrzymania zwrotu kosztów od przeciwnika procesowego¹¹³.

W kontekście tych uwag należy odnieść się do dwóch kwestii. Pierwsza dotyczy tezy, zgodnie z którą pokrzywdzony w fazie postępowania przejściowego, które rozciąga się od wniesienia aktu oskarżenia do sądu do rozpoczęcia rozprawy, jest stroną¹¹⁴. Należy jednak podkreślić, że pogląd ten jest kwestionowany zarówno w piśmiennictwie¹¹⁵, jak również w orzeczeni-

1985, s. 162) lub ma prawa strony (zob. Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984, s. 37; E. Skrętowicz, w: T. Taras, E. Skrętowicz, R. Kmiecik, *Proces karny...*, 1975, s. 125).

¹⁰⁷ W kwestii pojęcia strony w postępowaniu administracyjnym, zob. szerzej Z.R. Kmiecik, *Strona jako podmiot oświadczeń procesowych...*, s. 21 i nast.

¹⁰⁸ Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 117; D. Kaczorkiewicz, *Pozycja podmiotu...*, s. 124. Zob. również uwagi w tej kwestii S. Kalinowskiego, *Polski proces karny w zarysie...*, 1979, s. 50–51.

¹⁰⁹ Zob. przypis 108.

¹¹⁰ Zob. przypis 108.

¹¹¹ Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 117; D. Kaczorkiewicz, *Pozycja podmiotu...*, s. 124.

¹¹² Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 117; D. Kaczorkiewicz, *Pozycja podmiotu...*, s. 124.

¹¹³ S. Kalinowski, *Polski proces karny w zarysie...*, 1979, s. 51.

¹¹⁴ Waltoś, *Proces*, 2008, s. 187; Waltoś, Hofmański, *Proces*, 2013, s. 184; G. Artymiak *Glosa do postanowienia SN z 29 kwietnia 1993 r.*, WZ 87/93, OSPiKA 1994, z. 7–8, 378. Tak też SN w postanowieniu z 29 kwietnia 1993 r., WZ 87/93, OSNKW 1993, nr 11–12, poz. 75.

¹¹⁵ K.T. Boratyńska, w: Boratyńska, Górski, Sakowicz, Ważny, *Kodeks*, 2012, s. 160; Z. Doda, J. Grajewski, *Węzłowe problemy... Część I*, s. 37–39; Z. Doda, J. Grajewski, *Węzłowe problemy... Część II*, s. 63–64; K. Dudka, *Glosa do uchwały SN z 25 lutego 2005*, I KZP 35/04, PiP 2005, z. 7,

ctwie¹¹⁶. W pełni należy zaaprobować stwierdzenie, że brak przepisu przyznającego pokrzywdzonemu statusu strony w fazie wstępnej kontroli oskarżenia sprawia, że nie można go uznać za stronę na podstawie samego faktu pokrzywdzenia¹¹⁷, mimo że pokrzywdzony ma interes w podejmowaniu określonych czynności z punktu widzenia zagwarantowania korzystnych dla siebie rozstrzygnięć dotyczących przedmiotu procesu. Przeciwno uznaniu pokrzywdzonego za stronę na tym etapie procesu przemawia również argument wynikający z treści art. 444 k.p.k. Przepis ten zarówno w wersji dotychczasowej, jak również po nowelizacji z 27 września 2013 r. (tj. art. 444 § 1 k.p.k.), stanowi, że stronom i pokrzywdzonemu od wyroku warunkowo umarzającego postępowanie, wydane na posiedzeniu, przysługuje apelacja. Wydaje się, że z tak zredagowanego przypisu wynika, że pokrzywdzony na etapie postępowania przejściowego, po wniesieniu aktu oskarżenia nie jest stroną. Gdyby pokrzywdzony był stroną na tym etapie procesu, wskazanie pokrzywdzonego jako podmiotu uprawnionego do wniesienia apelacji od wyroku warunkowo umarzającego postępowanie byłoby zbędne, ponieważ takie uprawnienie przysługiwałoby mu jako stronie. Zgodnie zaś z jedną

s. 119–120; K. Dudka, w: K. Dudka, H. Paluszkiwicz, *Postępowanie...*, s. 79; D. Karczmarska, *Glosa do uchwały SN z 25 lutego 2005 r.*, I KZP 35/04, PS 2006, nr 1, s. 141–146; R. Kmieciak, *Glosa do postanowienia SN z 29 kwietnia 1993 roku*, ZW 87/93, WPP 1994, nr 2, s. 98–99; R. Kmieciak, *Glosa do postanowienia SN z 25 stycznia 2005 r.*, WZ 70/04, WPP 2005, nr 2, s. 135; W. Marcinkowski, *Glosa do uchwały SN z 25 lutego 2005 r.*, I KZP 35/04, WPP 2005, nr 2, s. 139; Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 237; K. Papke, *Status pokrzywdzonego...*, s. 57–64; Kmieciak, Skrętowicz, *Proces*, 2006, s. 180; R.A. Stefański, *Przegląd uchwał Izby Karnej Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego za 2007 r.*, WPP 2008, nr 2, s. 105; H. Skwarczyński, *Glosa do postanowienia SN z 25 stycznia 2005 r.*, WZ 70/04, WPP 2005, nr 2, s. 132–133; S. Steinborn, w: Grajewski i inni, *Prawo*, 2011, s. 266–267; S. Zimoch, *Glosa do postanowienia SN z 29 kwietnia 1993 r.*, WZ 87/93 i postanowienia SN z 17 czerwca 1993 r., II KRN 91/93, OSP 1995, z. 1, s. 25–26.

¹¹⁶ Zob. postanowienie SN z 25 stycznia 2005 r., WZ 70/04, OSNKW 2005, nr 2, poz. 22; uchwałę SN z 25 lutego 2005 r., I KZP 35/04, OSNKW 2005, nr 2, poz. 14; postanowienie SN z 26 kwietnia 2007 r., I KZP 3/07, OSNKW 2007, nr 5, poz. 40. Na marginesie niniejszych rozważań warto podnieść, że pogląd Sądu Najwyższego wyrażony w uchwale z 25 lutego 2005 r., I KZP 35/04, iż pokrzywdzony nie jest osobą uprawnioną do zaskarżenia postanowienia sądu wydanego – w trybie art. 354 k.p.k. – na wniosek prokuratora, skierowany do sądu na podstawie art. 324 § 1 k.p.k., o umorzenie postępowania i zastosowanie środka zabezpieczającego, zasługuje na akceptację tylko przy założeniu, że postępowanie w przedmiocie rozpoznania tego wniosku nie jest czynnością sądu w postępowaniu przygotowawczym. Charakter tego postępowania budzi jednak wątpliwości – zob. K. Eichstaedt, *Glosa do uchwały SN z 25 lutego 2005 r.*, I KZP 35/04, Pal. 2007, nr 3–4, s. 306–311; I. Nowikowski, *Postępowanie w przedmiocie wniosku o umorzenie postępowania...*, s. 275–284 i wskazaną tam literaturę; W. Sych, *Glosa do uchwały SN z 25 lutego 2005 r.*, I KZP 35/04, PS 2006, nr 3, s. 133–141.

¹¹⁷ R. Kmieciak, *Glosa do postanowienia SN z 29 kwietnia 1993 r.*..., s. 98; Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 237; K. Papke, *Status pokrzywdzonego...*, s. 58; S. Steinborn, w: Grajewski i inni, *Prawo*, s. 267.

z zasad wykładni językowej nie powinno się ustalać znaczenia reguły w taki sposób, by pewne jej części były traktowane jako zbędne¹¹⁸.

Druga kwestia jest związana z pojęciem quasi-strony, o czym niżej.

1.2. RODZAJE STRON

1.2.1. POJĘCIE QUASI-STRONY

Można stwierdzić, że pojęcie to funkcjonuje w piśmiennictwie w różnych znaczeniach.

Po pierwsze, termin quasi-strona był stosowany na gruncie k.p.k. z 1969 r. niekiedy przy oznaczeniu charakteru prawnego przedstawiciela społecznego. Tak określono także przedstawiciela społecznego w uzasadnieniu projektu kodeksu postępowania karnego z 1968 r.¹¹⁹ oraz w wypowiedziach niektórych przedstawicieli doktryny¹²⁰. W późniejszych publikacjach dotyczących przedstawiciela społecznego odstąpiono od tego poglądu, upatrując w nim rzecznika interesu publicznego¹²¹. Pojęcia quasi-strona używano również do oznaczenia statusu podejrzanego i pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym uregulowanym przez k.p.k. z 1969 r.¹²²

Po drugie, pojęcie quasi-strony zostało zarezerwowane dla tych uczestników postępowania, dla których jego przedmiotem nie jest zagadnienie dotyczące „zasadniczego przedmiotu procesu”, a więc postępowanie odnoszącego się do kwestii odpowiedzialności karnej lub cywilnej za określony czyn, lecz różne incydentalne kwestie, dotyczące węższych zagadnień prawnych, różnych od zasadniczego przedmiotu procesu, np. postępowanie w przedmiocie ukarania świadka grzywną¹²³. Według M. Cieślaka w postępowaniu tym wy-

¹¹⁸ Zob. J. Wróblewski, *Rozumienie prawa...*, s. 79.

¹¹⁹ Zob. *Projekt kodeksu postępowania karnego z 1968 r. oraz przepisów wprowadzających kodeks postępowania karnego*, Warszawa 1968, s. 159.

¹²⁰ Zob. M. Siewierski, w: Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie*, 1971, s. 112; tenże, *Przedstawiciel społeczny...*, s. 3 i nast.; tenże, w: J. Bafia, J. Bednarzak, M. Flemming, S. Kalinowski, H. Kempisty, M. Siewierski, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 143; tenże, w: J. Bafia, J. Bednarzak, M. Flemming, S. Kalinowski, H. Kempisty, M. Siewierski, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 158; S. Waltoś, *Przedstawiciel społeczny...*, s. 6. Zob. też uwagi M. Lipczyńskiej (*Przedstawiciel społeczny...*, s. 564, 568).

¹²¹ Zob. np. W. Daszkiewicz, *Przedstawiciel społeczny...*, s. 81; K. Marszał, *Prawo...*, s. 200; Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 278; K. Papke-Olszauskas, K. Woźniewski, *Przedstawiciel społeczny w polskim procesie karnym...*, s. 150; A. Wierciński, *Przedstawiciel społeczny...*, s. 33–35.

¹²² Tak T. Grzegorzcyk, *Sytuacja prawna rodziców nieletniego...*, s. 18.

¹²³ Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984, s. 41.

stępują podmioty bezpośrednio zainteresowane w przeprowadzeniu danego postępowania i wydaniu decyzji. Mają one pozycję porównywalną z pozycją stron w postępowaniu zasadniczym¹²⁴.

Po trzecie, pojęcia quasi-strony używa się dla oznaczenia roli pokrzywdzonego w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji, w fazach poprzedzających rozprawę główną i w trakcie rozprawy w sytuacji, gdy nie złożył on oświadczenia, że chce działać jako strona¹²⁵. Odnosi się to zatem do unormowań, które w fazie poprzedzającej rozprawę główną gwarantują pokrzywdzonemu, niezależnie od tego, czy ma już status strony np. oskarżyciela posiłkowego, czy stroną nie jest, udział w posiedzeniach w przedmiocie wniosku prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających (art. 354 k.p.k.), wniosku prokuratora o skazanie bez przeprowadzenia rozprawy (art. 343 § 5 k.p.k. zarówno w wersji dotychczasowej, jak również po 1 lipca 2015 r.), wniosku oskarżonego, któremu zarzucono występki o wydanie wyroku skazującego i wymierzenie mu określonej kary lub środka karnego, orzeczenie przepadku lub środka kompensacyjnego bez przeprowadzenia postępowania dowodowego (art. 343a § 1 k.p.k. w zw. z art. 338a k.p.k.), udziału pokrzywdzonego w posiedzeniu i w przedmiocie warunkowego umorzenia postępowania. W fazie rozprawy głównej pokrzywdzony, który nie występuje w roli żadnej ze stron, ma prawo do udziału w rozprawie. Sprowadza się to do udziału w rozprawie i pozostawania w sali rozpraw, nawet wówczas, gdy miałby pozostawać jako świadek (art. 384 § 2 k.p.k.). Do kwestii spornych należy kwestia, czy z tytułu uprawnienia pokrzywdzonego do udziału w rozprawie sąd ma obowiązek powiadomienia go o terminie na podstawie art. 117 § 1 k.p.k. w sytuacji, gdy pokrzywdzony nie jest stroną¹²⁶.

¹²⁴ Tamże.

¹²⁵ Tak Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. I, 1999, s. 268–272; T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 339; E. Trybuchowska, *Pojęcie strony...*, s. 188.

¹²⁶ Za istnieniem tego obowiązku opowiedzieli się: Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. I, 1999, s. 270; Grzegorzczak, *Kodeks*, 2001, s. 871; Grzegorzczak, *Kodeks*, t. I, s. 1283; R.A. Stefański, *Przegląd uchwał Izby karnej Sądu Najwyższego zakresie prawa karnego procesowego za 2007 rok*, WPP 2008, nr 2, s. 106–107. Tak też SN w postanowieniu z 26 stycznia 2007 r., I KZP 33/06, OSNKW 2007, nr 2, poz. 11. Zdaniem P. Hofmańskiego, E. Sadzika i K. Zgryzka (*Kodeks*, t. II, 2011, s. 509–510) obowiązek powiadomienia pokrzywdzonego istnieje w sprawach o występki, ponieważ w tych sprawach jest możliwość poddania się przez oskarżonego karze. Autorzy ci stwierdzali brak tego obowiązku w sprawach o zbrodnie, ponieważ według dotychczasowego stanu prawnego do tych przestępstw art. 387 k.p.k. nie ma zastosowania. Należy podnieść, że po 1 lipca 2015 r., a więc po wejściu w życie noweli do k.p.k. z października 2013 r. oskarżony mógł się poddać karze również w sprawach o zbrodnie, a po wejściu w życie noweli z 11 marca 2016 r., tj. od 15 kwietnia 2016 r., w sprawach zagrożonych karą nieprzekraczającą 15 lat. Według R.A. Stefańskiego (R.A. Stefański, w: Gostyński i inni, *Kodeks*, t. II, 2004, s. 619) należy zawiadomić pokrzywdzonego o terminie rozprawy tylko wówczas, gdy złożył on oświadczenie o zamiarze działania w charakterze strony.

Należy dodać, że uprawnienia pokrzywdzonego z racji samego pokrzywdzenia (bez uzyskania statusu strony) nie odnoszą się tylko do regulacji wskazanej wyżej. Obejmują one np. prawo do złożenia wniosku na podstawie art. 46 k.k. o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody (art. 49a k.p.k.), doręczenia wyroku warunkowo umarzającego postępowanie wydane na posiedzeniu (art. 100 § 3 k.p.k. w wersji od 15 kwietnia 2016 r. w zw. z art. 444 § 1 k.p.k.), wniesienia apelacji od tego wyroku (art. 444 k.p.k.)¹²⁷. Zniesienie instytucji powoda cywilnego sprawi, że częściej będzie pokrzywdzony występował z wnioskiem o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienie. Jeżeli pokrzywdzony nie wystąpi w roli oskarżyciela posiłkowego, to w razie złożenia owego wniosku będzie można go określić jako quasi-stronę.

Po czwarte, pojęcie quasi-strony było używane przy określaniu statusu podmiotu, który do 1 lipca 2015 r.¹²⁸ można było zobowiązać do zwrotu Skarbowi Państwa korzyści majątkowej uzyskanej wskutek przestępstwa innej osoby (art. 416 k.p.k. w zw. z art. 52 k.k.)¹²⁹.

¹²⁷ Zob. pełny wykaz tych uprawnień w: S. Steinborn, w: Grajewski i inni, *Prawo*, 2011, s. 267–268.

¹²⁸ Artykuł 52 k.k. został uchylony przez art. 1 pkt 23 ustawy z 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 396), art. 416 k.p.k. – przez art. 1 pkt 138 ustawy z 23 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 r., poz. 1247).

¹²⁹ Tak T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 343; T. Grzegorzczak *Podmiot zbiorowy jako quasi-strona...*, s. 33–34; T. Grzegorzczak, *Sytuacja prawna podmiotu odpowiedzialnego...*, s. 62–63; R. Olszewski, *Kumulacja procesowych ról...*, s. 146, 149; A. Świątłowski, *Jedna czy wiele procedur karnych...*, s. 404; E. Trybuchowska, *Pojęcie strony*, s. 191–192. Zdaniem niektórych autorów ten uczestnik procesu uważny był za stronę szczególną (tak C. Kulesza, w: Krużyński i inni, *Wykład*, 2003, s. 155; Marszał, *Proces*, 1997, s. 136). R.A. Stefański określił go jako quasi-oskarżonego (R.A. Stefański, w: Gostyński i inni, *Kodeks*, t. II, Warszawa 1998, s. 373); tenże, *Wniosek prokuratora o zwrot korzyści majątkowej...*, s. 127. Uczestnik postępowania wskazany w art. 416 k.p.k. w zw. z art. 52 k.k. był też określany jako quasi-pozwany cywilnie – tak Waltoś, *Proces*, 2009, s. 189; S. Steinborn, w: Grajewski i inni, *Prawo*, 2011, s. 301. Omawianego uczestnika postępowania określano również jako „podmiot odpowiedzialny posiłkowo” (tak K. Dudka, *Udział podmiotu...*, s. 62–66), „podmiot, który uzyskał korzyść majątkową w warunkach określonych w art. 52 k.k. (art. 416 § 4 k.p.k.)” (tak W. Posnow, w: Świda, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 213), „podmiot odpowiedzialny majątkowo” (tak R. Kmiecik, w: Kmiecik, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 175–176). Zdaniem W. Daszkiewiczza (*Zobowiązanie do zwrotu korzyści majątkowej...*, s. 145) osobę zobowiązaną do zwrotu korzyści majątkowej można określić jako innego, szczególnego uczestnika postępowania, niemieszczącego się w kategorii uczestników nazwanych. Ten pogląd podzielił K. Marszał (*Zagadnienia*, 2013, s. 219) stwierdzając, że osoba zobowiązana do zwrotu korzyści majątkowej stawała się podmiotem procesowym od czasu złożenia przez prokuratora wniosku o nałożenie na nią obowiązku zwrotu korzyści Skarbowi Państwa. Według K. Marszała od czasu złożenia wniosku przez prokuratora osoba zobowiązana do zwrotu korzyści Skarbowi Państwa staje się uczestnikiem procesowym, wyraźnie w ustawie nienazwanym. Nie jest ona stroną, a jej pozycja jest zbliżona do strony procesowej. To stanowisko zaaprobował również D. Pezowicz, *Sytuacja procesowa...*, s. 75. Zob. też J. Bojke, M. Wantoła, *Uprawnienia procesowe...*, s. 134.

Podmiotowi wskazanemu w art. 416 § 1 k.p.k. zobowiązanemu do zwrotu korzyści majątkowej, jeśli nie władał językiem polskim, stosownie do treści art. 72 k.p.k., doręczano z tłumaczeniem wniosek prokuratora o zobowiązanie do zwrotu korzyści oraz orzeczenie podlegające zaskarżeniu lub kończące postępowanie. Za zgodą owego uczestnika postępowania można było poprzestać na ogłoszeniu przetłumaczonego orzeczenia kończącego postępowanie (art. 416 § 4 w zw. z art. 72 k.p.k.). Ponadto mógł on ustanowić pełnomocnika. Sąd jednak mógł odmówić dopuszczenia do udziału w postępowaniu pełnomocnika, gdy uznał, że nie wymaga tego obrona interesów osoby niebędącej stroną (art. 416 § 4 k.p.k. w zw. z art. 87 § 2 i § 3 k.p.k.). Uczestnik wskazany w art. 416 k.p.k. mógł: przeglądać akta sprawy i sporządzać z nich odpisy (art. 156 § 1 k.p.k.), składać wnioski dowodowe (art. 352 k.p.k.), zadawać pytania (art. 370 § 1 k.p.k.), wziąć udział w rozprawie, jeżeli się stawił i pozostawać na sali, choćby miał składać zeznania jako świadek (art. 384 § 4 k.p.k.), skorzystać z prawa do odmowy zeznań (art. 416 § 3 k.p.k.) oraz zabierać głos w trakcie głosów stron (art. 406 § 1 k.p.k.). Na podstawie art. 422 § 1 k.p.k. był uprawniony do składania wniosku o sporządzenie na piśmie i doręczenie uzasadnienia wyroku. Artykuł 425 § 1 k.p.k. przyznał podmiotowi zobowiązanemu do zwrotu korzyści majątkowej prawo do wniesienia środka odwoławczego, w tym również apelacji (art. 444 k.p.k.)¹³⁰.

W tym miejscu należy podnieść, że nowela k.p.k. z 27 września 2013 r. dodała do działu III kodeksu rozdział 8a, co pozwalało traktować podmiot odpowiedzialny za zwrot Skarbowi Państwa korzyści majątkowej z przestępstwa jako stronę. Nowelizacja ta była spełnieniem propozycji zgłaszanej w piśmiennictwie, postulującej nadanie podmiotowi, który uzyskał korzyść majątkową status strony¹³¹. Podkreślono, że nadanie statusu strony procesowej podmiotowi odpowiedzialnemu za zwrot Skarbowi Państwa korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa było podyktowane głównie wzmocnieniu jego gwarancji procesowych¹³². Tej zmianie towarzyszyła również nowelizacja art. 444 k.p.k., przez wyeliminowanie z treści tego przepisu odwołania się do podmiotu wskazanego w art. 416 k.p.k., który został uchylony. W kontekście wprowadzenia do kodeksu rozdziału 8a zmiana art. 444 była w pełni uzasadniona. Należy dodać, że na podstawie art. 12 pkt 1 lit. e ustawy z 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw¹³³ roz-

¹³⁰ Zob. szerzej w kwestii uprawnień uczestnika wskazanego w art. 416 k.p.k. K. Dudka, *Udział podmiotu...*, s. 61–67.

¹³¹ Tak W. Daszkiewicz, *Zobowiązanie...*, s. 155.

¹³² Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 220.

¹³³ Dz.U. z 2015 r., poz. 396.

dział 8a k.p.k., dodany przez ustawę z 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw¹³⁴, został uchylony. Artykuł 1 pkt 23 wskazanej wyżej ustawy z 20 lutego 2015 r. uchylił art. 52 k.k. Tym samym podmiot, o którym była mowa w art. 52 k.k., przestał być uczestnikiem postępowania karnego. Tak więc posługiwanie się pojęciem quasi-strony w odniesieniu do tego uczestnika postępowania po 1 lipca 2015 r. staje się bezprzedmiotowe.

Status quasi-strony przyznano również podmiotowi odpowiedzialnemu za zwrot korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa skarbowego (art. 24 § 5 k.k.s. w zw. z art. 125 § 5 k.k.s.)¹³⁵. Ze względu na to, że art. 125 § 5 k.k.s. nakazywał stosować wobec tego podmiotu regulacje przewidziane w art. 370 § 1 k.p.k., art. 416 k.p.k., art. 422 § 1 k.p.k. i art. 444 k.p.k. można stwierdzić, że podmiotowi temu przysługiwały uprawnienia porównywalne z tymi, z których korzystał uczestnik, o którym była mowa w art. 416 k.p.k. przed nowelą z 27 września 2013 r.¹³⁶ Na podstawie art. 15 pkt 9 lit. b ustawy z 27 września 2013 r., nowelizującej art. 125 § 5 k.k.s., podmiot przewidziany w art. 24 § 5 k.k.s. uzyskał status strony. Z kolei art. 12 pkt 3 ustawy z 20 lutego 2015 r., w związku z uchyleniem rozdziału 8a kodeksu postępowania karnego, dokonał nowelizacji art. 15 pkt 9 ustawy z 27 września 2013 r., ustalając nową treść art. 125 § 5 k.k.s. W następstwie tych zmian podmiot odpowiedzialny za zwrot korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa skarbowego utracił status strony, stając się ponownie uczestnikiem postępowania, którego można określić jako quasi-stronę. Ze względu na nieobowiązanie art. 416 k.p.k., zostały zawarte w znowelizowanym art. 125 § 5 k.k.s. odesłania do konkretnych przepisów kodeksu postępowania karnego, które mają być stosowane odpowiednio do podmiotu wskazanego w art. 24 § 5 k.k.s. Jednocześnie artykułem 6 pkt 7 ustawy z 20 lutego 2015 r. dodano do art. 125 k.k.s. paragraf 6. Stosownie do tych regulacji podmiot wskazany w art. 24 § 5 k.k.s. ma prawo do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeśli nie włada w wystarczającym stopniu językiem polskim. Przysługuje mu również, stosownie do treści art. 72 k.p.k., doręczenie z tłumaczeniem wniosku prokuratora lub finansowego organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze o zobowiązanie do zwrotu na rzecz Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa skarbowego oraz

¹³⁴ Dz.U. z 2013 r., poz. 1247.

¹³⁵ T. Grzegorzcyk, *Podmiot zbiorowy...*, s. 33–34; Grzegorzcyk, *K.k.s.*, s. 544; A. Świątłowski, *Jedna czy wiele procedur...*, s. 404. Zdaniem R.A. Stefańskiego (*Zwrot korzyści majątkowej...*, s. 49) osoba ta jest quasi-oskarżonym.

¹³⁶ Zob. A. Świątłowski, *Jedna czy wiele procedur...*, s. 404.

orzeczenia podlegającego zaskarżeniu lub kończącego postępowanie. Za zgodą owego uczestnika postępowania można poprzestać na ogłoszeniu przetłumaczonego orzeczenia kończącego postępowanie. Ponadto może on ustanowić pełnomocnika (art. 87 k.p.k. w zw. z art. 125 § 6 k.k.s.). Sąd jednak może odmówić dopuszczenia do udziału w postępowaniu pełnomocnika, gdy uzna, że nie wymaga tego obrona interesów osoby niebędącej stroną (art. 87 § 3 k.p.k. w zw. z art. 125 § 6 k.k.s.). Uczestnik wskazany w art. 24 § 5 k.k.s. jest uprawniony do: przeglądania akt sprawy i sporządzania z nich odpisów (art. 156 § 1 k.p.k.), przeprowadzania dowodów (art. 167 k.p.k.), zadawania pytań (art. 171 § 2 k.p.k., art. 370 § 1 k.p.k.), brania udziału w rozprawie, jeżeli się stawił i pozostawania na sali, choćby miał składać zeznania jako świadek (art. 384 § 2 k.p.k.) oraz wygłoszenia przemówienia końcowego (art. 406 § 1 k.p.k.). Na podstawie art. 422 § 1 k.p.k. podmiot przewidziany w art. 24 § 5 k.k.s. może składać wniosek o sporządzenie na piśmie i doręczenie mu uzasadnienia wyroku. Zamieszczenie w art. 125 § 5 k.k.s. odniesienia do art. 425 § 1 k.p.k. i art. 444 k.p.k. powoduje przyznanie podmiotowi zobowiązanemu do zwrotu korzyści majątkowej w rozumieniu art. 24 § 5 k.k.s. prawa do wniesienia środka odwoławczego, w tym również apelacji¹³⁷.

Ponadto jako quasi-strona jest traktowany podmiot zbiorowy w rozumieniu art. 2 ustawy z 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary¹³⁸, który może uczestniczyć w procesie karnym¹³⁹. Zgodnie z art. 21 ust 1 tejże ustawy podmiot zbiorowy może w postępowaniu karnym lub karnym skarbowym wobec sprawcy przestępstwa lub przestępstwa skarbowego zgłosić przed sądem, aż do zamknięcia przewodu sądowego, udział swojego przedstawiciela, jeżeli tylko zachodzi uzasadnione podejrzenie, że czyn sprawcy przyniósł lub mógł przynieść temu podmiotowi korzyść, chociażby niemajątkową¹⁴⁰. W razie zgłoszenia do postępowania karnego lub postępowania w sprawie o przestępstwo skarbowe przedstawiciela podmiotu zbiorowego przysługują mu na podstawie art. 21a tejże ustawy jedynie następujące uprawnienia: do przeglądania akt i sporządzania z nich odpisów (art. 156 k.p.k.), do zgłaszania wniosków dowodowych

¹³⁷ W kwestii uprawnień podmiotu wskazanego w art. 24 § 5 k.k.s. zob. uwagi H. Skwarczyńskiego, *Podmiot zobowiązany do zwrotu korzyści majątkowej...*, s. 808–811.

¹³⁸ Tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 1212 ze zm.

¹³⁹ T. Grzegorzcyk, w: Grzegorzcyk, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 338–339; T. Grzegorzcyk, *Podmiot zbiorowy...*, s. 33; D. Kala, w: M. Filar, Z. Kwaśniewski, D. Kala, *Komentarz do ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych...*, s. 138; R. Olszewski, *Kumulacja*, s. 156; A. Świątowski, *Jedna czy wiele...*, s. 405. Zdaniem K. Marszała (*Zagadnienia*, 2013, s. 216–217) jest to strona szczególna.

¹⁴⁰ T. Grzegorzcyk, *Podmiot zbiorowy...*, s. 34.

(art. 167 k.p.k.), zadawania pytań osobie przesłuchiwanej (art. 171 § 2 k.p.k.) przed obrońcą oskarżonego, otrzymania zawiadomienia o terminie rozprawy (art. 350 § 2 k.p.k.), udziału w posiedzeniach: w przedmiocie warunkowego umorzenia postępowania (art. 341 § 1 k.p.k.), rozpoznania wniosku o skazanie bez przeprowadzenia rozprawy (art. 343 § 5 k.p.k.), rozpoznania wniosku oskarżonego o wydanie wyroku skazującego i wymierzenie kary, środka karnego, orzeczenie przepadku lub środka kompensacyjnego bez przeprowadzania postępowania dowodowego (art. 343a k.p.k.). Ponadto ma on prawo: do udziału w czynnościach dowodowych sędziego wyznaczonego albo sądu wezwanego (art. 396 § 3 k.p.k.), do przemówienia końcowego (art. 406 k.p.k.), do składania wniosku o sporządzenie uzasadnienia na piśmie i doręczenie mu wyroku z uzasadnieniem wyroku (art. 422 § 1 k.p.k., art. 423 § 2 k.p.k.), wnoszenia apelacji i zażalenia. Przedstawiciel podmiotu zbiorowego może być przesłuchany przez sąd jako świadek, któremu przysługuje prawo do odmowy zeznań (art. 21a ust. 2 ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych)¹⁴¹.

Ustosunkowując się do wyodrębnienia kategorii quasi-stron, należy stwierdzić, że obejmuje ona w istocie różne rodzaje uczestników procesu. Ich cechą wspólną jest w istocie to, iż mimo że proces nie jest „ich” procesem, to dotyka jednak ich istotnych interesów prawnych¹⁴². Uczestnicy ci są bezpośrednio zainteresowani rozstrzygnięciem zapadającym bądź to w kwestii dotyczącej przedmiotu procesu, bądź w kwestiach incydentalnych. Jest to cecha, która łączy tych uczestników postępowania ze stronami¹⁴³. Uzasadnia to przyznanie tym uczestnikom postępowania określonych instrumentów procesowych dla ochrony ich interesów¹⁴⁴. Korzystają jednak tylko z tych uprawnień, które wyraźnie przez ustawę są im przyznane. Nie są one traktowane jako strony, ponieważ kodeks nie nadaje im takiego statusu. Można wyrazić wątpliwość, czy w pełni zasadne jest operowanie pojęciem quasi-stron. Zdaniem W. Daszkiewicza użycie takiej nazwy wyraża myśl, że mamy do czynienia z konstrukcją tylko podobną do strony, ale niebędącej nią, niemniej jednak nawet to, tak ostrożne, nieostre sformułowanie, wywołuje w tym wypadku wątpliwość¹⁴⁵.

¹⁴¹ Zob. szerzej T. Grzegorzcyk, *Podmiot zbiorowy...*, s. 34–43; D. Kala, w: M. Filar, Z. Kwaśniewski, D. Kala, *Komentarz do ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych...*, s. 137–143; A.T. Majowska, *Konstrukcja odpowiedzialności podmiotów zbiorowych...*, s. 115–119.

¹⁴² Zob. T. Grzegorzcyk, *Podmiot zbiorowy...*, s. 34.

¹⁴³ Nawiązuję do poglądu M. Cieślaka, według którego podmioty zainteresowane rozstrzygnięciami incydentalnymi oraz strony można objąć pojęciem nadrzędnym „podmioty bezpośrednio zainteresowane” – zob. Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984, s. 41.

¹⁴⁴ T. Grzegorzcyk, *Podmiot zbiorowy...*, s. 34.

¹⁴⁵ W. Daszkiewicz, *Zobowiązanie...*, s. 145.

Ze względu na to, że pojęcie to jest powszechnie używane w piśmiennictwie i uczestnicy postępowania określani tym mianem nie są uważani za strony, można zaaprobować używanie tego określenia dla wyodrębnienia tej kategorii uczestników postępowania.

1.2.2. STRONY ZASADNICZE I SZCZEGÓLNE

Zróżnicowanie stron na zasadnicze i szczególne jest spowodowane tym, że rozstrzygnięcie o odpowiedzialności karnej odbywa się nie tylko w ramach postępowania zwyczajnego, stanowiącego zasadniczy model procesowy, lecz również w postępowaniach (trybach) szczególnych, które w sposób istotny i prawnie przewidziany różnią się pod względem przebiegu (a niekiedy również w płaszczyźnie statyki procesu) od postępowania uznanego za modelowe¹⁴⁶.

Z tego powodu wyróżnia się w piśmiennictwie strony zasadnicze charakterystyczne dla procesu powszechnego oraz szczególne, występujące jedynie w określonych odmianach postępowania karnego¹⁴⁷. Stronami zasadniczymi są na etapie postępowania przygotowawczego podejrzany oraz pokrzywdzony, a w postępowaniu sądowym oskarżyciel publiczny, posiłkowy (uboczny lub subsydiarny), prywatny oraz oskarżony. Po 1 lipca 2015 r. status strony stracił powód cywilny¹⁴⁸. Do stron szczególnych zalicza się podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej oraz interwenienta (art. 120 § 1 k.k.s.), przewidzianych przez kodeks karny skarbowy¹⁴⁹, a ponadto rodziców lub opiekunów nieletniego¹⁵⁰.

Wydaje się, że ponadto do stron w postępowaniu karnym skarbowym należało zaliczyć podmiot odpowiedzialny za zwrot korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa skarbowego. Za tą tezą przemawiała zwłaszcza nowelizacja kodeksu postępowania karnego oraz kodeksu karnego skarbowego,

¹⁴⁶ D. Kala, *Tryby szczególne w kodeksie postępowania karnego...*, s. 13–14; S. Waltoś, *Postępowania szczególne...*, s. 11. W kwestii zróżnicowania postępowania karnego zob. szerzej F. Prusak, w: *System*, t. XIV, s. 35–46, 80–138 oraz wskazaną tam literaturę; A. Świątłowski, w: *System*, t. I, cz. 2, s. 196–285; A. Świątłowski, *Jedna czy wiele procedur...*, s. 13–145.

¹⁴⁷ T. Grzegorzczak, *Strony...*, s. 7.

¹⁴⁸ Artykuły 62–70 k.p.k. zostały uchylone przez art. 5 pkt 2 ustawy z 20 lutego 2015 r. (Dz.U. z 2015 r., poz. 396).

¹⁴⁹ T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 273; Marszał, *Proces*, s. 216–217. Zob. szerzej w tej kwestii T. Razowski, w: Kardas, Łabuda, Razowski, *K.k.s.*, s. 924–926, 960–993; A. Wielgołewska, w: A. Wielgołewska, A. Piaseczny, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 423–429, 444–466; J. Zagrodnik, w: L. Wilk, J. Zagrodnik, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 617–621, 701–749.

¹⁵⁰ Waltoś, Hofmański, *Proces*, 2016, s. 184.

dokonana ustawą z 27 września 2013 r.¹⁵¹, która, dodając do k.p.k. rozdział 8a, w art. 125 § 5 k.k.s., nakazała do podmiotu, który uzyskał korzyść majątkową z przestępstwa oskarżonego, stosować odpowiednio przepisy k.p.k. o stronie, o której mowa w rozdziale 8a tegoż kodeksu¹⁵². Podkreślono, że nadanie statusu strony procesowej podmiotowi odpowiedzialnemu za zwrot Skarbowi Państwa korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa było podyktowane głównie wzmocnieniem jego gwarancji procesowych¹⁵³. Warto w tym miejscu przytoczyć słuszny postulat zgłoszony w piśmiennictwie, że zmieniając kodeks karny skarbowy nowelą z 27 września 2013 r., zamiast zamieszczać w art. 125 § 5 k.k.s. odesłania do odpowiedniego stosowania do podmiotu, który uzyskał korzyść majątkową z przestępstwa skarbowego, przepisów kodeksu postępowania karnego o stronie zawartych w rozdziale 8a kodeksu postępowania karnego, należało znowelizować art. 120 k.k.s. zawierający katalog stron działających w postępowaniu karnym skarbowym¹⁵⁴. Wskazano, że zmiana ta zmierzała do rozszerzenia zakresu uprawnień podmiotu, który może zostać obciążony obowiązkiem świadczenia o charakterze majątkowym w wyniku procesu karnego skarbowego¹⁵⁵. Jednak stan prawny w tej kwestii uległ modyfikacji w następstwie art. 12 pkt 1 lit. e i art. 12 pkt 3 ustawy z 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw¹⁵⁶, która uchyliła rozdział 8a k.p.k. i zmodyfikowała treść art. 125 § 5 k.k.s. Ze względu na treść art. 120 § 1 k.k.s. oraz zmiany wprowadzone przez nowelę z 20 lutego 2015 r. do kodeksu postępowania karnego *de lege lata* podmiotowi odpowiedzialnemu za zwrot korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa skarbowego nie można nadać statusu strony w ścisłym tego słowa znaczeniu. Może on być potraktowany jako quasi-strona.

W piśmiennictwie wskazuje się, że stroną szczególną są rodzice lub opiekun nieletniego w postępowaniu w sprawach nieletnich¹⁵⁷. Taki wniosek znajduje uzasadnienie w treści art. 30 § 1 pkt 2 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich¹⁵⁸. Ponadto art. 18 § 2 pkt 1 lit. c u.p.n. w zw. z art. 18 § 1 u.p.n. stanowi, że rodzice lub opiekun nieletniego mają prawa strony, jeżeli sąd

¹⁵¹ Dz.U. z 2013 r., poz. 1247.

¹⁵² Zob. L. Wilk, J. Zagrodnik, *Prawo i proces...*, s. 401; J. Zagrodnik, w: Z. Wilk, J. Zagrodnik, *Kodeks karny skarbowy...*, s. 614–615, 730–732.

¹⁵³ Zob. L. Wilk, J. Zagrodnik, *Prawo i proces...*, s. 401–402.

¹⁵⁴ Zob. tamże, s. 401.

¹⁵⁵ Tamże, s. 402.

¹⁵⁶ Dz.U. z 2015 r., poz. 396.

¹⁵⁷ Tak Waltoś, *Proces*, 2008, s. 185–186; K. Woźniewski, w: Grajewski i inni, *Prawo*, s. 302.

¹⁵⁸ Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 382 ze zm.).

właściwy według przepisów kodeksu postępowania karnego rozpoznaje sprawę nieletniego, gdy zachodzą podstawy do orzeczenia wobec nieletniego kary na podstawie art. 10 § 2 k.k., gdy postępowanie wszczęto przed ukończeniem przez nieletniego lat 18.

Mówiąc o roli stron w postępowaniu w sprawach nieletnich, należy uwzględnić nowelizację tej ustawy dokonaną w sierpniu 2013 r.¹⁵⁹ i powstały nowy stan prawny po 2 stycznia 2014 r. Zgodnie z art. 20 znowelizowanej ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, w sprawach nieletnich stosuje się odpowiednio przepisy kodeksu postępowania cywilnego właściwe dla spraw opiekuńczych. Przepisy kodeksu postępowania karnego są stosowane w następujących wypadkach: w zakresie zbierania, utrwalania i przeprowadzania dowodów przez Policję oraz powoływania i działania obrońcy (art. 20 § 1 u.p.n.), przeprowadzania czynności dowodowych z udziałem osób małoletnich innych niż nieletni (art. 20 § 2 u.p.n.) oraz do rzeczy zatrzymanych w toku postępowania (art. 20 § 3 u.p.n.). Ponadto na podstawie przepisów kodeksu postępowania karnego prowadzone jest śledztwo przez prokuratora, w szczególnie uzasadnionych wypadkach, gdy czyn karalny nieletniego pozostaje w ścisłym związku z czynem osoby dorosłej, a dobro nieletniego nie stoi na przeszkodzie łącznemu prowadzeniu sprawy (art. 16 § 2 u.p.n.); jeżeli zachodzą podstawy do orzeczenia wobec nieletniego kary na podstawie art. 10 § 2 k.k. oraz gdy przeciwko nieletniemu, który dopuścił się czynu karalnego, o którym mowa w art. 1 § 2 pkt 2 lit. a, wszczęto postępowanie po ukończeniu przez nieletniego lat 18¹⁶⁰.

Rozważając udział rodziców i opiekuna nieletniego jako stron w kontekście przytoczonych sytuacji, w których mogą zostać zastosowane przepisy kodeksu postępowania karnego, pojawia się pytanie, czy podmioty te mają status strony w śledztwie prowadzonym przez prokuratora, gdy czyn karalny nieletniego pozostaje w ścisłym związku z czynem osoby dorosłej, a dobro nieletniego nie stoi na przeszkodzie łącznemu rozpoznaniu sprawy.

Zgodnie z art. 299 § 1 k.p.k. w postępowaniu przygotowawczym stronami są podejrzany i pokrzywdzony. Z kolei art. 30 § 1 pkt 2 u.p.n. stanowi, że w postępowaniu w sprawach nieletnich stroną są rodzice lub opiekun nieletniego. Należy jednak stwierdzić, że w rozważanej sytuacji, gdy śledztwo wobec nieletniego prowadzi prokurator (art. 16 § 2 u.p.n.), nie ma zastrzeżenia, że prokurator powinien prowadzić śledztwo z zachowaniem przepisów ustawy

¹⁵⁹ Ustawa z 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 r., poz. 1165).

¹⁶⁰ P. Górecki, *Rola i zadania obrońcy nieletniego...*, s. 149. Zob. też uwagi P. Góreckiego, *Postępowanie poprawcze...*, s. 82.

o postępowaniu w sprawach nieletnich. Wynika stąd wniosek, że prokurator, prowadząc śledztwo wobec nieletniego, powinien wyłącznie stosować przepisy kodeksu postępowania karnego, a te nie przewidują w postępowaniu przygotowawczym takiej strony jak rodzice lub opiekun nieletniego¹⁶¹. Ponadto przeciwko nadaniu rodzicom lub opiekunowi nieletniego statusu strony w śledztwie prowadzonym wobec nieletniego może przemawiać sięgnięcie do regulacji zawartej w art. 18 § 2 pkt 1 lit. c u.p.n. w związku z okolicznościami wskazanymi w art. 18 § 1 u.p.n., z której wprost wynika, że gdy sąd rozpoznaje sprawę nieletniego według przepisów kodeksu postępowania karnego, to rodzice lub opiekun nieletniego mają prawa strony. Nie ma natomiast takiego zastrzeżenia w sytuacji przewidzianej w art. 16 § 2 u.p.n. Należy zatem podzielić pogląd, że w toku śledztwa prowadzonego przez prokuratora w trybie art. 16 § 2 u.p.n. rodzice występują w roli przedstawiciela ustawowego (art. 76 k.p.k.), a nie jako strona¹⁶².

Należy też zaaprobować tezę, że w razie przekazania przez prokuratora sprawy nieletniego z aktem oskarżenia do sądu właściwego według przepisów kodeksu postępowania karnego, gdy prokurator uzna, że łączne rozpoznanie sprawy nieletniego i dorosłego jest niezbędne, a nie zachodzą okoliczności wskazane w art. 18 § 1 u.p.n. (art. 16 § 2 *in fine* u.p.n.), to sąd rozpoznaje sprawę nieletniego na podstawie przepisów zawartych w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich¹⁶³. Wówczas rodzice lub opiekun nieletniego mają prawa strony na podstawie art. 30 § 1 pkt 2 u.p.n.¹⁶⁴

W sytuacji przewidzianej w art. 18 § 1 u.p.n., a więc, gdy zachodzą podstawy do orzeczenia wobec nieletniego kary na podstawie art. 10 § 2 k.k., a wszczęto postępowanie przed ukończeniem przez nieletniego lat 18, na mocy art. 18 § 2 pkt 1 lit. c u.p.n. rodzice lub opiekun nieletniego mają prawa strony¹⁶⁵. Należy zaakceptować tezę, że uprawnienie do udziału w procesie karnym w charakterze strony przysługujące rodzicom na podstawie art. 18 § 2 pkt 1 lit. c u.p.n. wygasa z chwilą ukończenia przez oskarżonego 18. roku życia¹⁶⁶.

¹⁶¹ Zob. P. Górecki, *Postępowanie poprawcze...*, s. 82. Zob. też uwagi T. Grzegorzcyka, *Sytuacja prawna...*, s. 18.

¹⁶² T. Grzegorzcyk, *Sytuacja prawna...*, s. 18.

¹⁶³ Zob. A. Gaberle, *O wykładni i stosowaniu art. 16 u.p.n....*, s. 282–283; T. Grzegorzcyk, *Sytuacja prawna...*, s. 18; E. Kruk, E. Skrętowicz, w: T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich...*, s. 111.

¹⁶⁴ T. Grzegorzcyk, *Sytuacja prawna...*, s. 18.

¹⁶⁵ Tak też w wyroku SN z 14 grudnia 2007 r., IV KK 285/07, LEX nr 353349.

¹⁶⁶ Takie stanowisko wyraził Sąd Apelacyjny w Katowicach w wyroku z 13 stycznia 2011 r., II AKa 443/10, LEX nr 785463.

W sytuacji gdy postępowanie wobec nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego, o którym mowa w art. 1 § 2 pkt 2 lit. u.p.n. wszczęto po ukończeniu przez nieletniego lat 18, to zgodnie z art. 18 § 1 pkt 2 u.p.n. w związku z art. 18 § 2 u.p.n. toczy się ono według przepisów kodeksu postępowania karnego. W postępowaniu tym rodzice nie mają prawa strony¹⁶⁷.

W związku z rozważaniami dotyczącymi rodziców lub opiekunów nieletniego jako stron pojawia się pytanie, czy w postępowaniu toczącym się w stosunku do oskarżonego, który popełnił występki po ukończeniu lat 17, lecz przed ukończeniem lat 18, rodzice oskarżonego mają status strony. Zgodnie z art. 10 § 4 k.k. we wskazanym wypadku sąd zamiast kary stosuje środki wychowawcze, lecznicze albo poprawcze przewidziane dla nieletnich, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają. Ustosunkowując się do tej kwestii, należy zaaprobować tezę, że w razie zastosowania regulacji przewidzianej w art. 10 § 4 k.k. sprawca nie staje się nieletnim w rozumieniu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, lecz ma status młodocianego¹⁶⁸. Powołując się na art. 40 ust. 2 lit. b pkt II i III Konwencji o prawach dziecka przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 20 listopada 1989 r.¹⁶⁹, wyrażono pogląd, że w każdej sytuacji, gdy postępowanie prowadzone przed sądem w trybie kodeksu postępowania karnego dotyczy osoby, która nie ukończyła 18 lat, rodzice lub opiekunowie takiego oskarżonego mają prawa strony, na tych samych warunkach co rodzice lub opiekun nieletniego na podstawie przepisu art. 18 § 2 pkt 1 u.p.n.¹⁷⁰

1.2.3. KWESTIA STRONY ZBIOROWEJ

W piśmiennictwie funkcjonuje pojęcie strony zbiorowej i jest ono przypisywane S. Śliwińskiemu¹⁷¹. O stronie zbiorowej można mówić wówczas, gdy w procesie występuje pewna zbiorowość, nieposiadająca osobowości prawnej, składająca się z kilku osób, a mimo to jest traktowana jako jedna strona.

¹⁶⁷ Zob. też uwagi P. Góreckiego, *Postępowanie poprawcze...*, s. 82.

¹⁶⁸ M. Budyn-Kulik, w: M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Klik, M. Mozgawa, *Kodeks karny...*, s. 37; A. Walczak-Zochowska, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2015, s. 175.

¹⁶⁹ Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 z późn. zm.

¹⁷⁰ J. Ciepłowski, *Glosa do wyroku SN z 30 września 2008 r., WK 22/08*, WPP 2009, nr 2, s. 144.

¹⁷¹ Śliwiński, *Polski proces*, 1959, s. 161–163. Zob. też uwagi W. Daszkiewiczza (*Pokrzywdzony przestępstwem...*, s. 171–173), S. Kalinowskiego (*Postępowanie. Zarys części ogólnej*, s. 185); J. Skorupki (*System*, t. IV, s. 270–271).

Zdaniem S. Śliwińskiego owa zbiorowość nie posiada osobowości prawnej i jako taka nie może posiadać majątku, a przedmioty majątkowe, którymi rozporządza, chociaż mogą być w pewien sposób wyodrębnione, są własnością członków owej zbiorowości, a nie owej zbiorowości jako takiej. S. Śliwiński wskazał, że gdyby ustawa nie przyznawała osobom w ten sposób zrzeszonym praw strony zbiorowej, występowałyby wówczas w procesie kilka stron, w szczególności tyle, ilu członków liczy dane zrzeszenie. Zdaniem Autora taką zbiorowością byłaby spółka jawna, przyjąwszy, że nie posiada ona osobowości prawnej, występująca pod oznaczeniem zbiorowym (firmą), którą reprezentuje każdy wspólnik, o ile nie jest z tego prawa wyłączony. S. Śliwiński upatrywał również występowanie strony zbiorowej przy przestępstwie zniesławienia, przewidzianemu w art. 255 k.k. z 1932 r. Przepis ten przewidywał możliwość zniesławienia instytucji lub zrzeszenia niemających osobowości prawnej. Według Autora była to zbiorowość osób pokrzywdzonych, prawnie zorganizowana i występująca pod oznaczeniem zbiorowym (kolektywnym) i przez organ prawem przewidziany. Aby taka zbiorowość mogła występować w charakterze jednej strony zbiorowej, to ustawa powinna przewidywać istnienie danego zrzeszenia i przyznawać mu prawa do wystąpienia w danym zakresie pod oznaczeniem zbiorowym. Tych wymogów nie spełniał zdaniem S. Śliwińskiego np. „Komitet balowy”, jeżeli nie dopełnił warunków prawa o stowarzyszeniach i był „stowarzyszeniem zwykłym” w rozumieniu art. 12 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 27 października 1932 r. – Prawo o stowarzyszeniach¹⁷². Nie mógł zatem ów komitet wystąpić w procesie pod oznaczeniem kolektywnym, ponieważ nie będąc instytucją lub zrzeszeniem w znaczeniu prawnym, nie był uprawniony do wniesienia aktu oskarżenia o zniesławienie jako komitet balowy. Z oskarżeniem mógł wystąpić każdy członek komitetu, jeżeli chciał ścigać zniesławienie własnej osoby dokonane przez zniesławienie „komitetu”. Jednocześnie Autor dodał, że żaden przepis ustawy nie sprzeciwiał się przyjęciu, że stroną może być czasem zbiorowość nieposiadająca osobowości prawnej, w szczególności nie stał temu na przeszkodzie art. 55 k.p.k. z 1928 r. Zgodnie z tym przepisem za pokrzywdzonego uważano osobę, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone. Zdaniem S. Śliwińskiego użyte w treści art. 55 k.p.k. sformułowanie, powodowało, że osoby wskazane w tym przepisie mogły występować pod oznaczeniem zbiorowości¹⁷³.

¹⁷² Dz.U. z 1932 r. Nr 94, poz. 808 ze zm.

¹⁷³ Śliwiński, *Polski proces*, 1959, s. 163.

Odnosząc te uwagi do aktualnego stanu prawnego, należy podnieść następujące kwestie. Po pierwsze, trzeba wskazać, że zarówno w kodeksie karnym z 1969 r., jak i w obowiązującym kodeksie karnym inaczej ujęto zniesławienie¹⁷⁴. Przedmiotem ochrony przestępstwa zniesławienia może być osoba, grupa osób, instytucja, osoba prawna lub jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej¹⁷⁵. Zgodnie z tezą Sądu Najwyższego, zawartą w uchwale z 18 września 1982 r., VI KZP 10/82, aprobowaną przez piśmiennictwo, również na gruncie k.k. z 1997 r. „grupa osób” oznacza zespół ludzi połączonych choćby czasowo wspólnym celem, interesem, właściwością lub inną wyodrębnioną więzią¹⁷⁶. Zdaniem Sądu Najwyższego wyrażonym w tej uchwale „grupa osób” nie mogła wystąpić w charakterze pokrzywdzonego, ponieważ kodeks postępowania karnego z 1969 r. (art. 40 i 49) nie zaliczył jej do kręgu podmiotów, którym przysługiwało to uprawnienie. Wydaje się, że owa grupa jako odrębny podmiot nie może działać w procesie w charakterze pokrzywdzonego, a tym samym występować jako odrębna strona zbiorowa również na podstawie kodeksu postępowania karnego z 1997 r. Zgodnie z ustawową definicją pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. Pokrzywdzonym może być także niemająca osobowości prawnej instytucja państwowa lub samorządowa, inna jednostka organizacyjna, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną (art. 49 § 1 i 2 k.p.k.). Wspomniana „grupa osób” żadnego z tych warunków nie spełnia¹⁷⁷.

Po drugie, ustosunkowując się do kwestii, czy spółkę jawną można potraktować jako odrębną stronę (stronę zbiorową), należy przytoczyć pogląd wyrażony w postanowieniu SN z 21 lipca 2011 r., I KZP 7/11, w którym wyrażono tezę, że spółka jawna może występować w postępowaniu karnym w charakterze pokrzywdzonego, ponieważ stosuje się wobec niej odpowiednio przepisy o osobach prawnych (art. 33¹ k.c.)¹⁷⁸. To stanowisko zostało zaapro-

¹⁷⁴ Tak W. Daszkiewicz, *Pokrzywdzony przestępstwem...*, s. 172.

¹⁷⁵ Artykuł 178 § 1 k.k. z 1969 r. stanowił, że kto pomawia inną osobę, grupę osób lub instytucję o takie zachowanie lub właściwości, które mogą poniżyć je w opinii publicznej lub narazić na utratę zaufania potrzebnego dla danego stanowiska, zawodu lub rodzaju działalności, podlega karze pozbawienia wolności do lat 2, ograniczenia wolności albo grzywny.

¹⁷⁶ OSNKW 1983, nr 1–2, poz. 3. Tak też W. Daszkiewicz, *Pokrzywdzony przestępstwem...*, s. 172; O. Górniok, w: O. Górniok, S. Hoc, S.M. Przyjemski, *Kodeks karny...*, s. 207; J. Sobczak, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2015, s. 1380; I. Zgoliński, *Zniesławienie...*, s. 132.

¹⁷⁷ Zob. też W. Daszkiewicz, *Pokrzywdzony przestępstwem...*, s. 172–173; I. Zgoliński, *Zniesławienie...*, s. 132.

¹⁷⁸ OSNKW 2011, nr 8, poz. 67.

bowane w piśmiennictwie¹⁷⁹. Zgłoszono również zastrzeżenia odnośnie do prezentowanego stanowiska Sądu Najwyższego¹⁸⁰.

Rozstrzygając tę kwestię, należy podnieść, że przepis art. 8 § 1 k.s.h. pozwala na stwierdzenie, iż spółka jawna została ukształtowana jako samodzielny, odrębny od wspólników podmiot prawa i obowiązków, strona stosunków prawnych z zakresu prawa cywilnego, a także strona lub uczestnik postępowania cywilnego¹⁸¹. Z art. 28 k.s.h. w zw. z art. 8 § 1 k.s.h. wynika, że spółka jawna wyposażona jest w swój własny majątek, na który składa się wszelkie mienie wniesione jako wkład lub nabyte przez spółkę w czasie jej istnienia¹⁸². Z przyznania spółce jawnej podmiotowości prawnej wyprowadzany jest wniosek, że mienie wchodzące w skład majątku spółki stanowią prawa majątkowe przysługujące spółce jako podmiotowi odrębnemu od swoich wspólników¹⁸³. Zgodnie z art. 33¹ k.c. do jednostek organizacyjnych niebędących osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną, stosuje się odpowiednio przepisy o osobach prawnych. W świetle art. 33¹ § 1 k.c. spółka jawna jest uznawana za jednostkę organizacyjną niebędącą osobą prawną, której ustawa przyznaje zdolność prawną¹⁸⁴, a art. 8 § 1 k.s.h. jest przepisem ustawowym kreującym zdolność prawną takiej spółki¹⁸⁵. Pewna wątpliwość, która pojawiła w związku ze stanowiskiem Sądu Najwyższego wyrażonym w postanowieniu z 21 lipca 2011 r., I KZP 7/11, była związana z pierwotną treścią art. 49 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone przez przestępstwo. Artykuł 49 § 2 k.p.k. stanowił, że pokrzywdzonym mogła być także instytucja, samorządowa lub społeczna, choćby nie miała osobowości prawnej. W odróżnieniu od obecnie obowiązującego brzmienia art. 49 k.p.k. przepis ten przed nowelą wprowadzoną ustawą z 27 września 2013 r. nie przewidywał regulacji, zgodnie z którą pokrzywdzonym może być także niemająca osobowości prawnej „inna jednostka organizacyjna, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną”. Zdaniem Sądu Najwyższego brak w art. 49 k.p.k.

¹⁷⁹ Zob. S. Durczak-Żochowska, *Glosa do postanowienia SN z 21 lipca 2011 r., I KZP 7/11*, PiP 2012, z. 9, s. 137–142; K.O. Furtek, *Spółka jawna jako pokrzywdzony...*, s. 21; S. Pawelec, *Spółka kapitałowa jako pokrzywdzony...*, s. 66–67; R.A. Stefański, *Przegląd uchwał Izby karnej Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego za rok 2011 r.*, NP 2012, nr 3, s. 143–144.

¹⁸⁰ Zob. T. Demendecki, *Dopuszczalność udziału spółki osobowej prawa handlowego...*, s. 65–68.

¹⁸¹ K. Kopaczyńska-Pieczniak, *Pozycja prawna wspólnika...*, s. 44.

¹⁸² Tamże.

¹⁸³ Tamże, s. 45.

¹⁸⁴ T. Demendecki, *Dopuszczalność udziału spółki osobowej...*, s. 66; K. Kopaczyńska-Pieczniak, *Pozycja prawna wspólnika...*, s. 46–47; R.A. Stefański, *Przegląd uchwał Izby karnej Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego za rok 2011 r.*, „Ius Novum” 2012, nr 3, s. 1433.

¹⁸⁵ K. Kopaczyńska-Pieczniak, *Pozycja prawna wspólnika...*, s. 46–47.

unormowania, nawiązującego do art. 33¹ § 1 k.c., nie był jednak przeszkodą, aby przy ustalaniu kręgu pokrzywdzonych sięgnąć do tej regulacji. Za taką interpretacją przemawiały zdaniem Sądu Najwyższego reguły wykładni systemowej, nawiązującej do założenia, że zbiór norm obowiązujących w systemie danego państwa powinien być spójny i uporządkowany¹⁸⁶. Sąd Najwyższy powołał się zatem na tezę sformułowaną w piśmiennictwie, że przy ustalaniu pokrzywdzenia niezbędne jest uwzględnianie nie tylko norm prawa karnego, ale także innych dziedzin prawa, w szczególności prawa cywilnego¹⁸⁷. W konkluzji uznano, że spółka jawna może występować w postępowaniu karnym w charakterze pokrzywdzonego, ponieważ stosuje się wobec niej odpowiednio przepisy o osobach prawnych (art. 33¹ § 1 k.c.)¹⁸⁸.

Dokonana przez art. 1 pkt 9 lit. a ustawy z 27 września 2013 r. nowelizacja § 2 art. 49 k.p.k. spowodowała włączenie do kręgu podmiotów, które mogą wystąpić jako pokrzywdzeni, jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej, którym odrębne przepisy przyznają zdolność prawną. Uwzględniono tym samym regulację prawną przewidzianą przez art. 33¹ § 1 k.c.¹⁸⁹ Na tej podstawie spółka jawna może obecnie wystąpić w postępowaniu karnym w charakterze pokrzywdzonego.

Z tych też względów można zaaprobować odejście w piśmiennictwie od koncepcji strony zbiorowej.

¹⁸⁶ Tak P. Hofmański, S. Zabłocki, *Elementy metodyki pracy sędziego...*, s. 233.

¹⁸⁷ Grzegorzczuk, *Kodeks*, 2008, s. 201.

¹⁸⁸ Przytoczoną argumentację zaaprobowali S. Durczak-Żochowska, *Glosa...*, s.141–142; S. Pawelec, *Spółka kapitałowa...*, s. 64–67; R.A. Stefański, *Przegląd uchwał Izby karnej Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego za rok 2011 r.*, s. 143. Zakwestionował ją T. Demendecki (*Dopuszczalność udziału spółki osobowej...*, s. 67–68) stwierdzając, że z samego brzmienia art. 33¹ § 1 k.c. nie można jednak wywodzić wniosku, że wszędzie tam, gdzie ustawodawca posługuje się dychotomicznym podziałem podmiotowym, należy – w braku wyraźnej woli ustawodawcy – krąg ten poszerzać przez analogię o jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej. Według Autora rozróżnienie dokonane w obowiązującym ustawodawstwie pomiędzy osobami prawnymi a jednostkami organizacyjnymi niemającymi osobowości prawnej, powinno prowadzić do wniosku, że skoro taka dystynkcja nie została dokonana w art. 49 § 1 k.p.k., obejmuje on swoją treścią wyłącznie osoby prawne w rozumieniu art. 33 k.c.

¹⁸⁹ W. Daszkiewicz (*Instytucje publiczne niemające osobowości prawnej jako podmioty pokrzywdzone przestępstwem...*, s. 70–71) stwierdził, że z uwagi na art. 33¹ k.c. art. 49 § 2 k.p.k. powinien być zastąpiony przepisem wskazującym na to, że do jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej stosuje się odpowiednio przepisy prawa cywilnego o osobach prawnych i że mogą one w postępowaniu karnym, analogicznie jak w postępowaniu cywilnym, mieć zdolność występowania w charakterze stron.

1.2.4. STRONY CZYNNNE I BIERNE

W piśmiennictwie funkcjonuje podział stron na czynne (określane również jako ofensywne) i bierne (defensywne)¹⁹⁰. Według S. Śliwińskiego stroną czynną w procesie karnym jest osoba fizyczna, prawna lub zbiorowa, w której imieniu dochodzone jest roszczenie będące przedmiotem postępowania (*cuius res in iudicium deducitur*), a stroną bierną jest ten, komu postępowanie wytoczono, ten, przeciw komu ma być urzeczywistnione roszczenie dochodzone w procesie (*is, contra quem in iudicium deducitur*)¹⁹¹. W późniejszym piśmiennictwie, definiując stronę, odstąpiono od pojęcia „roszczenia”. Ta tendencja jest już widoczna w pojęciu strony czynnej i biernej zaproponowanym przez L. Schaffa. Zdaniem Autora stroną czynną jest zawsze osoba fizyczna lub prawna, na wniosek której wszczęto postępowanie karne lub w imieniu której dochodzone jest roszczenie będące przedmiotem tego postępowania. Stroną bierną jest osoba fizyczna, przeciwko której postępowanie się toczy¹⁹². Zgodnie z dominującym poglądem strona czynna jest definiowana jako ta, która występuje z określonym żądaniem¹⁹³, żądaniem o rozstrzygnięcie w przedmiocie (kwestii) odpowiedzialności¹⁹⁴, żądaniem o rozstrzygnięcie w przedmiocie odpowiedzialności prawnej zgodnie z jej interesem prawnym¹⁹⁵. Według K. Dudki stroną czynną jest podmiot występujący z opartym na prawie materialnym żądaniem ukarania sprawcy za czyn mu zarzucany¹⁹⁶.

W piśmiennictwie występują również definicje strony czynnej, w których nie ma odniesienia do pojęcia żądania. Taki sposób definiowania strony czynnej zawiera wyżej przytoczone określenie, sformułowane przez L. Schaffa. Również S. Kalinowski, definiując stronę czynną, stwierdził, że jest to osoba fizyczna lub prawna, która wszczęła proces karny, lub w której imieniu

¹⁹⁰ M. Cieślak, formułując określenia stron ofensywnych i defensywnych, stwierdził, że są one bardziej ścisłe od nazw „strona czynna”, „strona bierna”, lecz z uwagi na pewną tradycję tego nazewnictwa w literaturze związaną z osobą S. Śliwińskiego będzie nadal ich używał – zob. Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984, s. 36. Pojęcia strony czynnej (ofensywnej) oraz biernej (defensywnej) używają T. Grzegorzcyk (Grzegorzcyk, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 273), M. Lipczyńska (M. Lipczyńska, A. Kordik, Z. Kegel, Z. Świda-Łągiewska, *Polski proces...*, s. 111–112), W. Posnow (Świda, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 157), J. Skorupka (*System*, t. IV, s. 266).

¹⁹¹ Śliwiński, *Polski proces*, 1948, s. 281.

¹⁹² Schaff, *Proces*, s. 279.

¹⁹³ Tak Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984, s. 36; Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 214; E. Skrętowicz, w: Kmiecik, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 126.

¹⁹⁴ Tak T. Grzegorzcyk, w: Grzegorzcyk, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 273; W. Posnow, w: Świda, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 157.

¹⁹⁵ Waltoś, *Proces*, 2009, s. 187.

¹⁹⁶ K. Dudka, w: K. Dudka, H. Paluszkiewicz, *Postępowanie...*, s. 65.

wszczęto proces karny. Według Autora stroną czynną jest ten, kto w procesie karnym zarzuca innemu popełnienie przestępstwa, domagając się ukarania lub zasądzenia innych roszczeń majątkowych, wynikłych z przestępstwa¹⁹⁷. Zdaniem S. Kalinowskiego w nazwie „strona czynna” nacisk znaczeniowy należy położyć na to, że strona ta swą aktywnością powoduje wszczęcie postępowania sądowego, a bez przejawów tej aktywności sąd nie mógłby rozpocząć procesu ze względu na obowiązywanie zasady skargowości¹⁹⁸. Wydaje się, że stanowisko S. Kalinowskiego nie jest zbyt konsekwentne. Z przytoczonej definicji można wyprowadzić wniosek, że Autor nie uwzględnił możliwości aktywności pokrzywdzonego na etapie postępowania przygotowawczego. Szczególnie *de lege lata* stanowisko S. Kalinowskiego może nasuwać zastrzeżenia ze względu na regulację zawartą w art. 299 § 1 k.p.k., z której wynika, że pokrzywdzony jest w postępowaniu przygotowawczym stroną. Trzeba jednak odnotować, że Autor mimo przytoczonego określenia strony czynnej, zaliczył do tej kategorii stron pokrzywdzonego w zakresie, w jakim przysługują mu prawa podobne do praw strony¹⁹⁹. Tych zastrzeżeń nie można podnieść w stosunku do definicji strony czynnej sformułowanej przez C. Kuleszę. Zdaniem Autora strona czynna to taka, która w ramach swoich uprawnień podejmuje bądź jest uprawniona do podjęcia w procesie karnym działań mających na celu przesądzenie o odpowiedzialności oskarżonego (karnej bądź cywilnej) zgodnie ze swoim interesem prawnym²⁰⁰.

Definiując stronę bierną, wskazano, że jest to podmiot, przeciwko któremu jest skierowane (wysuwane) wskazane wyżej żądanie²⁰¹. To sformułowanie jest niekiedy uzupełniane dopełnieniem, że jest to podmiot, przeciwko któremu toczy się proces²⁰², a żądanie dotyczy rozstrzygnięcia w kwestii odpowiedzialności prawnej²⁰³.

W literaturze występują również definicje, w których strona bierna jest utożsamiana ze stroną broniącą się²⁰⁴. Według S. Kalinowskiego stroną bierną

¹⁹⁷ Kalinowski, *Postępowanie. Zarys części ogólnej*, s. 182. Zob. też S. Kalinowski, *Polski proces karny w zarysie...* 1979, s. 48.

¹⁹⁸ S. Kalinowski, *Polski proces karny w zarysie...*, 1979, s. 48.

¹⁹⁹ Tamże.

²⁰⁰ C. Kulesza, w: Kruszyński i inni, *Wykład*, 2003, s. 153.

²⁰¹ K. Dudka, w: K. Dudka, H. Paluszkiwicz, *Postępowanie...*, s. 65; T. Grzegorzcyk, w: Grzegorzcyk, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 273; Marszał, *Zagadnienia* 2013, s. 216; W. Posnow, w: Świada, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 157; E. Skrętowicz, w: Kmieciak, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 126; Waltoś, *Proces*, 2009, s. 187; Waltoś, Hofmański, *Proces*, 2016, s. 183.

²⁰² Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 216; Schaff, *Proces*, s. 279.

²⁰³ T. Grzegorzcyk, w: Grzegorzcyk, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 273; W. Posnow, w: Świada, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 157.

²⁰⁴ Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984, s. 36.

– tzn. broniącą się jest osoba fizyczna, przeciwko której wszczęto postępowanie karne²⁰⁵.

Wskazuje się również, że strona bierna to taka, przeciwko której kierowane są działania strony czynnej bądź organów procesowych, przeciwko której toczy się proces²⁰⁶.

Do stron czynnych w postępowaniu jurysdykcyjnym zalicza się oskarżycieli (publicznego, posiłkowego i prywatnego). Do 1 lipca 2015 r. stroną czynną był powód cywilny. Na etapie postępowania przygotowawczego stroną czynną jest pokrzywdzony (art. 299 § 1 k.p.k.)²⁰⁷. Stroną bierną w postępowaniu przygotowawczym jest podejrzany, a w postępowaniu sądowym – oskarżony. W postępowaniu karnym skarbowym stronami czynnymi są: oskarżyciel publiczny i interwenient, zaś stronami biernymi oskarżony oraz podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej (art. 120 § 1 k.k.s.).

1.2.5. STRONY ZASTĘPCZE I STRONY NOWE

W doktrynie procesu karnego funkcjonują pojęcia strony zastępczej i strony nowej. Oba te terminy związane są ze śmiercią pokrzywdzonego. Wspólne dla pojęcia strony zastępczej i nowej jest to, że określone podmioty, będące następcami prawnymi pokrzywdzonego, nabywają określone uprawnienia na skutek jego śmierci. Tak więc strona zastępcza to podmiot (osoba), który na mocy upoważnienia ustawowego może przejąć uprawnienia pokrzywdzonego po jego śmierci, gdy ten nie był jeszcze stroną procesu, a więc gdy zmarł zanim stał się stroną w procesie²⁰⁸. Jako stroną nową określa się osobę, która

²⁰⁵ S. Kalinowski, *Polski proces karny w zarysie...*, 1979, s. 49. Wydaje się, że we wcześniejszym opracowaniu S. Kalinowski (*Postępowanie. Zarys części ogólnej*, s. 183) łączył pojęcie strony biernej z postępowaniem sądowym, o czym może świadczyć następujące stwierdzenie: „Stroną bierną jest osoba fizyczna, przeciwko której wszczęto postępowanie karne (*is contra quem res in iudicium deducitur*). Jest to więc osoba, której oskarżyciel zarzucił popełnienie przestępstwa”.

²⁰⁶ C. Kulesza, w: Kruszyński i inni, *Wykład*, 2003, s. 153.

²⁰⁷ W kwestii przyznania pokrzywdzonemu statusu strony czynnej zob. D. Dudka w: D. Dudka, H. Paluszkiwicz, *Postępowanie...*, s. 65; C. Kulesza, w: Kruszyński i inni, *Wykład*, 2003, s. 154; Grajewski i inni, 2009, *Prawo*, s. 245.

²⁰⁸ Tak A. Cader, *Strony zastępcze...*, s. 150; W. Daszkiewicz, *Sukcesja...*, s. 30–31; Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. I, 1999, s. 244–245; A. Gaberle, *Leksykon...*, s. 283; T. Grzegorzczak, *Strony...*, s. 7–8; T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 273–274; J. Karaźniewicz, *Uprawnienia osób najbliższych...*, s. 150; M. Kornak, *Glosa do postanowienia SN z 26 października 2011 r., I KZP 11/11*, LEX/el. 2012; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe osób najbliższych...*, s. 20–21; A. Muszyńska, *Naprawienie szkody...*, s. 114–115; R. Olszewski, *Kumulacja procesowych ról...*, s. 31–33; W. Posnow, w: Świda, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 158; E. Skrętowicz, w: Kmiecik, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 126; J. Skorupka, w: *System*, t. IV, s. 269; Śliwiński, *Polski proces*, 1948, s. 364–365. Zob. też uwagi S. Kalinowskiego, *Polski proces karny w zarysie...*, 1979,

wstępuje w prawa zmarłego pokrzywdzonego, który był już stroną postępowania²⁰⁹. Pojęcie strony nowej jest łączone ze śmiercią pokrzywdzonego po rozpoczęciu procesu karnego²¹⁰. Niekiedy pojęcie strony zastępczej wiąże się z sytuacją, w której pokrzywdzony umiera przed wszczęciem procesu karnego²¹¹. W piśmiennictwie pojęcie strony zastępczej albo strony nowej jest łączone jeszcze z inną datą śmierci pokrzywdzonego. Zdaniem K.T. Boratyńskiej jest to zależne od tego, czy pokrzywdzony zmarł przed rozpoczęciem przewodu sądowego i nabyciem praw strony, czy już po rozpoczęciu przewodu sądowego. W pierwszym wypadku mamy do czynienia ze stroną zastępczą, w drugim – z nową. Również inni Autorzy łączą pojęcie strony nowej ze śmiercią pokrzywdzonego, który był już stroną w postępowaniu sądowym²¹². Z kolei pojęcie strony zastępczej jest związane z osobami wstępującymi w prawa zmarłego pokrzywdzonego, który nie był stroną przed sądem, ponieważ zmarł przed wniesieniem aktu oskarżenia jako strona w postępowaniu przygotowawczym lub nawet przed wszczęciem tego postępowania²¹³. Podzielić trzeba tezę R. Olszewskiego, że w razie śmierci pokrzywdzonego przed wszczęciem śledztwa lub dochodzenia osoba najbliższa staje się *ex lege* stroną zastępczą po wszczęciu postępowania przygotowawczego, a jedynym warunkiem jest złożenie przez nią oświadczenia o wstąpieniu w procesowe uprawnienia zmarłego

s. 53. Zob. też uzasadnienie uchwały SN z 30 września 2003 r., I KZP 19/03, OSNKW 2003, nr 9–10, poz. 78.

²⁰⁹ Zob. przypis 208 oraz C. Kulesza, w: Kruszyński i inni, *Wykład*, 2003, s. 154–155; J. Skorpka, w: *System*, t. IV, s. 270–271. Zdaniem K. Marszała o stronie nowej mówi się, gdy w miejsce zmarłego pokrzywdzonego w czasie trwania procesu (występującego jako oskarżyciel posiłkowy – art. 58 k.p.k., oskarżyciel prywatny – art. 61 k.p.k., a do 1 lipca 2015 r. powód cywilny – art. 63 § 2 k.p.k.) wstępują osoby wymienione w art. 52 k.p.k. – K. Marszał, w: Marszał i inni, *Proces*, 2003, s. 167; Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 216. Należy odnotować jednak pewną rozbieżność w sposobie określania tych pojęć. Według W. Daszkiewicza pojęcie „stron zastępczych” obejmuje wszelkie sytuacje, w których jako strony mogą występować inne osoby na skutek śmierci pokrzywdzonego. W tym ujęciu „strona nowa” jest stroną zastępczą, która weszła do procesu, w którym zmarły był stroną. Autor nie przeciwstawia stronom zastępczym stronom nowych – zob. W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1994, s. 180; Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. I, 1999, s. 244–245. Również zdaniem R.A. Stefańskiego (*Podmioty uprawnione do złożenia wniosku...*, s. 151) strony zastępcze to osoby wstępujące w prawa zmarłego pokrzywdzonego (art. 52 § 1 k.p.k.).

²¹⁰ Tak K. Dudka, w: K. Dudka, H. Paluszkiwicz, *Postępowanie...*, s. 78.

²¹¹ Tamże, s. 77; C. Kulesza, w: Kruszyński i inni, *Wykład*, 2003, s. 154; Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 216; K. Marszał, w: Marszał i inni, *Proces*, s. 167; D. Tarnowska, *Udział osoby najbliższej...*, s. 129. E. Trybuchowska (*Pojęcie strony...*, s. 182) definiując strony zastępcze, stwierdza, że są to podmioty, które na podstawie upoważnienia ustawowego wykonują uprawnienia procesowe pokrzywdzonego przed zawiązaniem procesu karnego, w przypadku np. śmierci pokrzywdzonego.

²¹² Tak A. Gerecka-Żołyńska, *Ochrona praw autorskich...*, s. 94; E. Skrętowicz, w: Kmiecik, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 126.

²¹³ E. Skrętowicz, w: Kmiecik, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 126.

pokrzywdzonego²¹⁴. Wydaje się jednak, że pojęcia tego nie należy łączyć wyłącznie ze śmiercią pokrzywdzonego przed wszczęciem postępowania karnego. Pokrzywdzony nie jest stroną po zakończeniu postępowania przygotowawczego, w fazie postępowania przejściowego, po wniesieniu aktu oskarżenia do sądu. Osoba, która będzie chciała wykonywać prawa pokrzywdzonego na tym etapie postępowania, np. działając jako oskarżyciel posiłkowy uboczny, będzie zobligowana do złożenia stosownego oświadczenia w celu uzyskania statusu strony. Należy ją wówczas traktować jako stronę zastępczą²¹⁵. Wydaje się, że z tych samych względów jest zbyt kategoriyczne stwierdzenie, że w razie śmierci pokrzywdzonego po rozpoczęciu procesu karnego mamy do czynienia wyłącznie ze stroną nową.

W doktrynie jest również reprezentowany pogląd, który nie łączy pojęcia strony zastępczej wyłącznie ze śmiercią pokrzywdzonego. Zdaniem K. Marszała przez stronę zastępczą należy rozumieć podmioty, które na podstawie upoważnienia ustawowego wykonują uprawnienia procesowe pokrzywdzonego przed zawiązaniem procesu karnego. Według Autora z taką sytuacją mamy do czynienia w razie śmierci pokrzywdzonego przed zawiązaniem procesu (art. 52 k.p.k.) oraz kiedy prawa pokrzywdzonego może wykonywać organ inspekcji i kontroli państwowej, jeżeli w zakresie swego działania wystąpił o wszczęcie postępowania lub wykrył przestępstwa, które wyrządziły szkodę w mieniu instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej, gdy nie działa organ pokrzywdzonej instytucji (art. 49 § 4 k.p.k.)²¹⁶.

Podzielić należy pogląd R. Olszewskiego, że możliwa jest sytuacja, w której w toku jednego postępowania karnego osoba najbliższa może występować zarówno jako strona nowa, jak i zastępcza, choć nie jest to dopuszczalne jednocześnie²¹⁷. Taką sytuacja może powstać, gdy pokrzywdzony umiera w toku śledztwa lub dochodzenia. Wówczas wstępujący w prawa zmarłego pokrzywdzonego staje się stroną nową²¹⁸. W trakcie postępowania sądowego, będącego efektem wspomnianego postępowania przygotowawczego, osoba najbliższa

²¹⁴ R. Olszewski, *Kumulacja procesowych ról...*, s. 32.

²¹⁵ Zob. T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 274; W. Posnow, w: Świda, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 158.

²¹⁶ Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 216; K. Marszał, w: Marszał i inni, *Proces*, s. 167. Należy odnotować, że Autor w podręczniku z 2003 r. (Marszał i inni, *Proces*, s. 167) przyjął, że pojęcie strony zastępczej dotyczy sytuacji zarówno wskazanej w art. 52 k.p.k., jak również w art. 49 § 4 k.p.k. Natomiast w podręczniku z 2013 r. (Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 216) Autor uznał, że z punktu widzenia pojęcia strony zastępczej sytuacja przewidziana w art. 49 § 4 k.p.k. jest podobna do sytuacji objętej regulacją zawartą w art. 52 k.p.k.

²¹⁷ R. Olszewski, *Kumulacja procesowych ról...*, s. 32.

²¹⁸ Tamże.

zmarłego pokrzywdzonego, wykazując aktywność, może stać się stroną zastępczą²¹⁹.

Regulacje dotyczące tych sytuacji są zawarte w art. 52, art. 58 i art. 61 k.p.k.²²⁰ Wspomniany art. 52 k.p.k. był dotychczas dwukrotnie nowelizowany. W wersji pierwotnej stanowił, że w razie śmierci pokrzywdzonego prawa, które by mu przysługiwały, mogą wykonywać osoby najbliższe, a w wypadku ich braku lub nieujawnienia – prokurator. Taka redakcja tego przepisu w części dotyczącej prokuratora wywoływała wątpliwości oraz spotkała się z krytyką²²¹. Doprecyzowaniu owej regulacji miała służyć nowelizacja tego przepisu, dokonana ustawą z 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych²²². Zgodnie z art. 52 § 1 k.p.k. w razie śmierci pokrzywdzonego prawa, które by mu przysługiwały, mogą wykonywać osoby najbliższe, a w wypadku ich braku lub nieujawnienia – prokurator, działając z urzędu²²³. Dokonana w listopadzie 2014 r. nowelizacja art. 52 k.p.k. poszerzyła krąg osób uprawnionych do wykonywania praw, które przysługiwały zmarłemu pokrzywdzonemu²²⁴. Tak więc oprócz osób najbliższych prawa zmarłego pokrzywdzonego mogą wykonywać osoby pozostające na utrzymaniu zmarłego

²¹⁹ Tamże. Ta aktywność może polegać na złożeniu przez pokrzywdzonego oświadczenia, że będzie działał w charakterze oskarżyciela posiłkowego.

²²⁰ Do 1 lipca 2015 r. obowiązywał art. 63 k.p.k. Zgodnie z § 1 tego przepisu w razie śmierci pokrzywdzonego osoby najbliższe mogły w terminie określonym w art. 62 (a więc do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej) wytoczyć powództwo cywilne o przysługujące im roszczenia majątkowe wynikające z popełnienia przestępstwa. Paragraf 2 stanowił, że w razie śmierci powoda cywilnego osoby najbliższe mogą wstąpić w prawa zmarłego i dochodzić przysługujących im roszczeń. Niewstąpienie tych osób nie tamowało biegu postępowania. Sąd, wydając orzeczenie kończące postępowanie, pozostawiał wówczas powództwo cywilne bez rozpoznania. Rozdział 7 (art. 60–70) k.p.k. został uchylony przez art. 5 pkt 2 ustawy z 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego i innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 396), która weszła w życie 1 lipca 2015 r.

²²¹ Zob. J. Grajewski, *Ściganie na wniosek pokrzywdzonego...*, s. 246–249; R. Kmiecik, *O wyrokowaniu bez rozprawy...*, s. 16; R. Kmiecik, *W kwestii prawa prokuratora do przystąpienia do oskarżenia...*, s. 8–9; I. Nowikowski, *Uczestnicy procesu karnego...*, s. 73–75.

²²² Dz.U. z 2003 r. Nr 17, poz. 155.

²²³ Należy podnieść, że również to sformułowanie zawarte w art. 52 k.p.k. zostało zakwestionowane w piśmiennictwie. Zdaniem R. Kmiecika (*O wyrokowaniu bez rozprawy...*, s. 16) prokurator nie wykonuje praw pokrzywdzonego, tylko działa z mocy i w granicach własnych uprawnień jako organu państwowego występującego w interesie pokrzywdzonego, który pokrywa się z interesem publicznym. Tak też J. Grajewski, w: Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. I, 2013, s. 238–239.

²²⁴ Zob. art. 20 pkt 2 ustawy z 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz.U. z 2015 r., poz. 21).

pokrzywdzonego. W tym samym zakresie znowelizowano art. 58 § 1 k.p.k.²²⁵ oraz art. 61 § 1 k.p.k.²²⁶

Odpowiednikiem obecnego art. 52 k.p.k. w k.p.k. z 1969 r. był art. 43. Przepis ten wyliczał osoby, które mogły wykonywać prawa przysługujące zmarłemu pokrzywdzonemu. Tak więc zgodnie z treścią art. 43 k.p.k. z 1969 r. do grona tych osób należeli: małżonek, krewni w linii prostej, rodzeństwo, osoby: przysposabiająca i przysposobiona. Katalog tych osób nie odpowiadał pojęciu osoby najbliższej w rozumieniu art. 120 § 5 k.k. z 1969 r. Z tych względów uznawano, że był on za wąski²²⁷.

Zgodnie z postanowieniem SN z 21 stycznia 2014 r., V KK 247/13, w sytuacji gdy formalnie uzyskano informację o istnieniu osoby najbliższej dla zmarłego pokrzywdzonego, lecz z przyczyn obiektywnych nie jest możliwe ustalenie jej miejsca pobytu i skuteczne doręczenie pism procesowych, w szczególności celem pouczenia jej o przysługujących uprawnieniach (art. 52 § 2 k.p.k.), ten stan rzeczy należy uznać za równoważny z „brakiem lub nieujawnieniem osoby najbliższej” w rozumieniu art. 52 § 1 *in fine* k.p.k., co z kolei uprawnia prokuratora do wykonywania praw pokrzywdzonego²²⁸. Komentując to orzeczenie, wskazano, że stanowisko Sądu Najwyższego nie mieści się w literalnej wykładni art. 52 § 1 k.p.k., ponieważ w rozpatrywanej sprawie została ujawniona osoba najbliższa dla zmarłej pokrzywdzonej, co zgodnie z dosłownym brzmieniem przepisu art. 52 § 1 k.p.k. wykluczało zastępcze złożenie wniosku o ściganie przez prokuratora²²⁹. Zdaniem glosatora rozstrzygnięcie SN oparte jest na rozszerzającej wykładni przepisu art. 52 § 1 *in fine* k.p.k., mającego charakter unormowania wyjątkowego. Według M. Rusinka przyjęcie przez SN rozszerzającej wykładni art. 52 k.p.k. zostało podyktowane względami funkcjonalnymi, potrzebą stworzenia dla prokuratora kompetencji w celu otwarcia drogi w trybie art. 52 k.p.k. do ścigania przestępstw wnioskowych, gdy z powodu braku lub nieujawnienia osoby najbliższej dla zmarłego pokrzywdzonego nie można spodziewać się złożenia wniosku o ściganie²³⁰. Wydaje się, że zastrzeżenia te należy podzielić.

Powszechnie przyjmuje się w piśmiennictwie, że pojęcie „osoby najbliższe” w rozumieniu tego przepisu należy definiować na podstawie art. 115

²²⁵ Zob. art. 20 pkt 4 ustawy o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka.

²²⁶ Zob. art. 20 pkt 7 ustawy o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka.

²²⁷ Zob. A. Gerecka-Żołyńska, *Ochrona...*, s. 93; M. Siewierski, w: J. Bafia, J. Bednarzak, M. Flemming, S. Kalinowski, H. Kempisty, M. Siewierski, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 108.

²²⁸ OSNKW 2014, nr 6, poz. 48.

²²⁹ M. Rusinek. Glosa do postanowienia SN z 21 stycznia 2014 r., V KK 247/13, OSP 2015, z. 1, s. 84.

²³⁰ Tamże.

§ 11 k.k., który wskazał poszczególne kategorie osób, objętych wyrażeniem ustawowym „osoba najbliższa”²³¹. Zgodnie z tym przepisem osobą najbliższą jest małżonek, wstępny (rodzice, dziadkowie, pradiadkowie), zstępny (dzieci, wnuki, prawnuki), rodzeństwo (w tym rodzeństwo przyrodnie), powinowaty w tej samej linii lub stopniu (a więc powinowaci w linii prostej – mąż matki, babki itd., żona ojca, dziadka itd., małżonkowie, dzieci, wnuki itd., dzieci, wnuki współmałżonka, matka żony w stosunku do jej męża, a w linii bocznej: rodzeństwo małżonka np. brat męża w stosunku do jego żony), osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek (przysposabiający i jego małżonek, przysposobiony i jego małżonek), a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu²³².

W kontekście poszczególnych kategorii osób objętych pojęciem „osoby najbliższej” warto podnieść następujące kwestie.

Przewidziana w art. 115 § 11 k.k. definicja osoby najbliższej szeroko zakreśla katalog osób najbliższych w linii prostej, bowiem zgodnie z treścią tego przepisu osobami najbliższymi są wszyscy krewni w linii prostej, zarówno wstępni, jak również zstępni²³³. Istotnemu natomiast ograniczeniu podlega katalog osób najbliższych przy pokrewieństwie w linii bocznej – do rodzeństwa. Konsekwencją tej regulacji jest niemożność zaliczenia do osób najbliższych ciotki oskarżonego, będącego jej siostrzeńcem, lub stryja w stosunku do bratanka²³⁴. Taki też pogląd wyraził Sąd Apelacyjny w Katowicach w wyroku

²³¹ A. Cader, *Strony zastępcze...*, s. 151; Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. I, 1999, s. 246; K. Dudka, *Podmioty uprawnione do złożenia wniosku...*, s. 111; Z. Gostyński, w: Gostyński i inni, *Kodeks*, t. I, 1998, s. 284; J. Grajewski, w: J. Grajewski, L.K. Paprzycki, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 103; J. Grajewski, *Ściganie na wniosek pokrzywdzonego...*, s. 245; J. Grajewski, S. Steinborn, w: Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. I, 2013, s. 234; Grzegorzczuk, *Kodeks*, t. I, s. 274; Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. I, 2011, s. 396; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 22–23; W. Posnow, *Niektóre zagadnienia dotyczące sytuacji pokrzywdzonego...*, s. 195. Autor odnotowuje jednak, że w kodeksie postępowania karnego z 1997 r. nie podano wskazówki, iż przy interpretacji art. 52 k.p.k. należy posiłkować się określeniem osoby najbliższej w rozumieniu art. 115 § 11 k.k.; R.A. Stefański, *Podmioty uprawnione...*, s. 151; W. Sych, *Wpływ pokrzywdzonego na tok postępowania przygotowawczego...*, s. 49; Waltoś, *Proces*, 2009, s. 366.

²³² Zob. A. Gaberle, *Dowody w sądowym procesie karnym...*, s. 333; Z. Kwiatkowski, *Zakazy dowodowe...*, s. 169; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 37; S. Zimoch, *Osoba najbliższa...*, s. 1303–1304. W kwestii szczegółowych rozważań odnośnie do zaliczenia poszczególnych osób do kategorii osób najbliższych – zob. A. Gaberle, *Dowody...*, s. 334–336 oraz wskazane tam orzecznictwo i piśmiennictwo; J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, red. A. Zoll, 2012, s. 1389–1395 oraz wskazaną tam literaturę i orzecznictwo; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 22–23 oraz przytaczane tam orzecznictwo i piśmiennictwo; Z. Doda, A. Gaberle, *Dowody w procesie karnym...*, s. 214–217; R. Krajewski, *Osoba najbliższa...*, s. 107–108; R.A. Stefański, *Prawo do odmowy zeznań...*, s. 117–119; P.K. Sowiński, *Prawo świadka...*, s. 35–42; Waltoś, *Proces*, 2009, s. 367.

²³³ J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, s. 1391.

²³⁴ R. Krajewski, *Osoba najbliższa...*, s. 108.

z 7 listopada 2002 r., II AKa 334/02, stwierdzając, że ciotka oskarżonego nie spełnia kryteriów „osoby najbliższej”²³⁵, a Sąd Apelacyjny w Krakowie w wyroku z 23 kwietnia 1992 r., II AKr 37/92 – że rodzeństwo rodziców oskarżonego ani małżonkowie tego rodzeństwa (wuj, stryj, ciotka) nie są najbliższymi²³⁶. Nie jest również osobą najbliższą syn siostry oskarżonego²³⁷. Teza ta została zaakceptowana w piśmiennictwie²³⁸.

Do kategorii osób najbliższych nie zaliczono rodziców zastępczych, jeżeli nie są oni jednocześnie osobami najbliższymi dla dziecka, ponieważ nie tworzy się między nimi wymagany przez art. 115 § 11 k.k. prawny stosunek zstępny wstępny, przysposobiony–przyspasabiający ani faktyczny stosunek wynikający z pozostawania we wspólnym pożyciu²³⁹.

Nawiązując do pierwszej kategorii osób najbliższych, tj. małżonka, należy podnieść, że zgodnie z przepisami kodeksu rodzinnego i opiekuńczego małżeństwo ustaje z chwilą śmierci jednego ze współmałżonków, z chwilą uprawnienia się wyroku unieważniającego małżeństwo (art. 10–22 k.r.o.), rozwiązania małżeństwa przez rozwód (art. 56 i nast. k.r.o.)²⁴⁰. Nadto ustanie małżeństwa może być spowodowane uznaniem małżonka za zmarłego²⁴¹. W razie orzeczenia o uznaniu za zmarłego oraz rozwodu następuje ustanie stosunku bliskości ze skutkiem *ex nunc*, natomiast unieważnienie małżeństwa sprawia, że byli małżonkowie nie byli i nie są dla siebie osobami najbliższymi (ustanie stosunku bliskości ze skutkiem *ex tunc*)²⁴². Nie znosi stosunku blisko-

²³⁵ KZS 2003, z. 4, poz. 53.

²³⁶ KZS 1992, z. 2–3, poz. 54.

²³⁷ Tak SA w Krakowie w wyroku z 14 marca 1991 r., II AKr 16/91, KZS 1991, z. 3, poz. 18.

²³⁸ A. Gaberle, *Dowody...*, s. 334; R. Krajewski, *Osoba najbliższa...*, s. 108.

²³⁹ Tak SN w postawieniu z 4 lutego 2010 r., V KK 296/09, OSNKW 2010, nr 6, poz. 51.

Stanowisko to zostało zaakceptowane w piśmiennictwie – zob. M. Kurowski, w: Świecki, *Kodeks*, 2013, s. 590–591; R. Zawłocki, w: *Kodeks karny...*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2011, s. 1149.

²⁴⁰ J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, s. 1391.

²⁴¹ Zob. J. Giezek, w: J. Giezek, N. Kłaczyńska, G. Labuda, *Kodeks karny...*, s. 703; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 24–25; P.K. Sowiński, *Prawo świadka...*, s. 42.

²⁴² P. Daniluk, w: *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 726. Zob. też J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 25. Zob. też S. Hyps, w: *Kodeks karny...*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, s. 656. Podzielić należy pogląd Sądu Najwyższego wyrażony w uzasadnieniu postanowienia z 21 stycznia 2014 r., V KK 247/13, OSNKW 2014, nr 6, poz. 48, opowiadający się przeciwko rozszerzeniu pojęcia osoby najbliższej na byłego małżonka na podstawie art. 182 § 2 k.p.k. Trafnie SN podniósł, że zarówno w art. 52 § 1 k.p.k., jak i art. 182 § 1 k.p.k. ustawodawca posłużył się pojęciem osoby najbliższej w rozumieniu art. 115 § 11 k.k. i przepis ten nie podlega wykładni rozszerzającej. Zawarta w art. 182 § 2 k.p.k. regulacja, która stanowi, że prawo do odmowy zeznań trwa mimo ustania małżeństwa lub przysposobienia, ma charakter wyjątkowy, służy ochronie świadka i odnosi się tylko do sytuacji, gdy w charakterze świadka ma zeznać były małżonek oskarżonego oraz osoba, która w przeszłości była związana z nim węzłem przysposobienia. Sąd Najwyższy stwierdził, że

ści orzeczenie separacji, ponieważ nie powoduje rozwiązania małżeństwa²⁴³. Taki wniosek jest wyprowadzany z treści art. 61¹ k.r.o., art. 61⁴ § 1 k.r.o., art. 61⁴ § 2 k.r.o. oraz systematyki kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, który uregulował separację poza działem IV „Ustanie małżeństwa”²⁴⁴.

Zgodnie z art. 61⁸ § 1 k.r.o. z małżeństwa wynika powinowactwo między małżonkiem a krewnymi drugiego małżonka. Trwa ono mimo ustania małżeństwa.

W piśmiennictwie przyjęto, że nie zachodzi stosunek powinowactwa między:

- a) jednym z małżonków a osobą, która pozostaje w związku małżeńskim z którymś z krewnych drugiego małżonka (np. mężem siostry żony)²⁴⁵; akceptując to stanowisko należy przyjąć, że do powinowatych w linii bocznej na podstawie art. 115 § 11 k.k. można zaliczyć wyłącznie rodzeństwo drugiego małżonka²⁴⁶;
- b) jednym z małżonków a powinowatym drugiego małżonka (np. bratem pierwszego męża żony)²⁴⁷;
- c) powinowatym jednego z małżonków a powinowatym drugiego małżonka (np. bratem żony jako powinowatym męża i siostrą męża jako powinowatą żony)²⁴⁸;
- d) krewnymi jednego z małżonków a krewnymi drugiego z małżonków (np. siostrą żony i bratem męża)²⁴⁹.

Rozważając zakres osób najbliższych, powinowatych w linii prostej, przyjmuje się, że są to wstępni – ojciec, matka, dziadkowie, pradiadkowie mał-

gdyby były małżonek pozostawał osobą najbliższą również w kontekście art. 52 k.p.k., to wówczas zbędne byłoby wprowadzanie odrębnego uregulowania w art. 182 § 2 k.p.k. Zob. też uwagi M. Rusinka, *Głosa do postanowienia SN z 21 stycznia 2014 r., V KK 247/13*, OSP 2015, z. 1, s. 82.

²⁴³ A. Sylwestrzak, *Skutki prawne separacji...*, s. 75–78 i wskazana tam literatura. Tak też P. Daniluk, w: *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 726; S. Hypś, w: *Kodeks karny...*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, s. 654; J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, s. 1391; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 26.

²⁴⁴ Zob. szersze uwagi w tej kwestii: A. Sylwestrzak, *Skutki prawne...*, s. 75–77.

²⁴⁵ S. Hypś, w: *Kodeks karny...*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, s. 655; J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, s. 1390; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 30.

²⁴⁶ Tak J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, s. 1392; S. Hypś, w: *Kodeks karny...*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, s. 655.

²⁴⁷ S. Hypś, w: *Kodeks karny...*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, s. 655; J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, s. 1390; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 30. Wydaje się, że nie można podzielić poglądu J. Misztal-Koneckiej (*Roszczenia majątkowe...*, s. 30) jakoby S. Zimoch (*Osoba najbliższa...*, s. 1503) oraz A. Wąsek (A. Wąsek, w: M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks karny...*, t. II, s. 392) przyjmowali w tej kwestii pogląd odmienny.

²⁴⁸ S. Hypś, w: *Kodeks karny...*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, s. 655; J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, s. 1390; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 30.

²⁴⁹ S. Hypś, w: *Kodeks karny...*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, s. 655; J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, s. 1392; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 30.

żonka, zaś w wypadku zstępnych – dzieci, wnuki, prawnuki, w tym również pasierb lub pasierbica małżonka (w stosunku do macochy lub ojczyma)²⁵⁰. W linii bocznej powinowatymi, będącymi jednocześnie osobami najbliższymi w rozumieniu art. 115 § 11 k.k. jest rodzeństwo drugiego małżonka. Nie są natomiast najbliższymi powinowatymi małżonkowie rodzeństwa drugiego małżonka²⁵¹.

Kwestią sporną jest natomiast czy do owego kręgu osób powinowatych należy zaliczyć małżonków rodzeństwa oskarżonego. Za rozwiązaniem włączającym do kręgu osób najbliższych małżonków rodzeństwa oskarżonego opowiedziało się orzecznictwo²⁵² oraz wielu autorów²⁵³. Należy jednak podzielić pogląd odmienny, wyłączający małżonków rodzeństwa oskarżonego z kręgu osób najbliższych²⁵⁴. Warto w tym miejscu przytoczyć argumentację wskazaną przez R. Krajewskiego, który podniósł, że oskarżony i mąż jego

²⁵⁰ Tak SN: w wyroku z 10 listopada 1976 r., V KR 184/76, OSNKW 1977, nr 3, poz. 27; w wyroku z 26 kwietnia 2012 r., II KK 268/11, OSNKW 2012, nr 10, poz. 100; w wyroku z 18 marca 2015 r., III KK 432/14, LEX nr 1663408. Teza ta została zaakceptowana w piśmiennictwie – zob. M. Cieślak, Z. Doda, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie postępowania karnego (I półrocze 1977 roku)*, Pał. 1978, nr 1, s. 41; D. Gruszecka, w: *Kodeks postępowania karnego...*, red. J. Skorupka, s. 425; A. Gaberle, *Dowody...*, s. 333, 334; Grzegorzczuk, *Kodeks*, t. I, s. 631; Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. I, s. 1010; S. Hypś, w: *Kodeks karny...*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, s. 654; A. Kafarski, *Przegląd orzecznictwa...*, s. 1315; M. Kornak, *Glosa do wyroku SN z 26 kwietnia 2012 r., II KK 268/11*, LEX/el. 2012; J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, s. 1392; J. Mętel, *Prawo do odmowy zeznań...*, s. 176; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 30; L.K. Paprzycki, w: Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. I, 2013, s. 620, 621; P.K. Sowiński, *Prawo świadka...*, s. 36; R.A. Stefański, w: Gostyński i inni, *Kodeks*, t. I, s. 493; R.A. Stefański, *Prawo odmowy zeznań...*, s. 118; A. Wąsek, w: M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks karny...*, t. II, s. 393; R. Zawłocki, w: *Kodeks karny...*, s. 1148; S. Zimoch, *Osoba najbliższa...*, s. 1304.

²⁵¹ P. Daniluk, w: *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 726; J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, s. 1392; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 31; M. Siewierski, w: J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, *Kodeks karny...*, s. 361; A. Zoll, w: K. Buchała, M. Cwiąkański, M. Szewczyk, A. Zoll, *Komentarz...*, s. 402.

²⁵² Tak SN w wyroku z 5 listopada 1981 r., I KR 240/81, OSNKW 1981, nr 12, poz. 73; wyrok SA w Krakowie z 20 lutego 2003 r., II AKa 17/03, KZS 2003, z. 3, poz. 45; wyrok SA w Krakowie z 5 grudnia 2012 r., II AKa 165/12, KZS 2013, z. 1, poz. 50.

²⁵³ Tak K.T. Boratyńska, w: Boratyńska, Górski, Sakowicz, Ważny, *Kodeks*, s. 434; M. Cieślak, Z. Doda, *Kierunki orzecznictwa...*, s. 66; D. Gruszecka, w: *Kodeks...*, red. J. Skorupka, s. 425; Grzegorzczuk, *Kodeks*, t. I, s. 631; S. Hypś, w: *Kodeks karny...*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, s. 655; J. Mętel, *Prawo do odmowy zeznań...*, s. 176; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 31; L.K. Paprzycki, w: Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. I, 2013, s. 621; R.A. Stefański, *Prawo odmowy zeznań...*, s. 118; A. Wąsek, w: M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks karny...*, t. II, s. 392; S. Zimoch, *Osoba najbliższa...*, s. 1303–1304; A. Zoll, w: K. Buchała, M. Cwiąkański, M. Szewczyk, A. Zoll, *Komentarz...*, s. 402. Zob. też T. Bojarski, A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Flieger, M. Szwarczyk, *Kodeks karny...*, s. 265.

²⁵⁴ A. Gaberle, *Dowody...*, s. 334; R. Krajewski, *Osoba najbliższa...*, s. 110.

siostry nie są powinowatymi, ponieważ na podstawie art. 26 k.r.o. relacja ta łączy małżonka z krewnymi drugiego małżonka, a siostra i jej mąż nie są dla siebie krewnymi²⁵⁵.

Uwzględniając treść art. 115 § 11 k.k., z którego wynika, że osobą najbliższą jest rodzeństwo oraz powinowaci w tej samej linii lub stopniu, należy zaaprobować pogląd, że osobami najbliższymi w rozumieniu tego przepisu nie są: rodzeństwo rodziców oskarżonego, ani małżonkowie tego rodzeństwa (wuj, stryj, ciotka)²⁵⁶, ani syn siostry oskarżonego²⁵⁷.

Zgodnie z treścią art. 115 § 11 k.k. osobą najbliższą jest osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek. Pojęcie przysposobienia użyte w kodeksie karnym jest łączone ze stosownymi regulacjami zawartymi w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Podkreśla się przy tym, że ów kodeks przewiduje między innymi adopcję pełną (*adoptio plena*) (art. 121 k.r.o.)²⁵⁸. Skutkiem owego przysposobienia jest powstanie stosunku „jak między rodzicami a dziećmi”. Następstwem orzeczenia przysposobienia jest utrata władzy rodzicielskiej rodziców dziecka, nabycie przez przysposobionego prawa i obowiązków wynikających z pokrewieństwa w stosunku do krewnych przysposabiającego oraz ustanie praw i obowiązków przysposobionego wynikających z pokrewieństwa względem jego krewnych, jak również praw i obowiązków tych krewnych względem niego²⁵⁹. W następstwie przysposobienia pełnego dziecko przysposobione wchodzi zatem do rodziny przysposabiającego i jest traktowane jak dziecko urodzone w tej rodzinie oraz nabywa prawa i obowiązki wynikające z pokrewieństwa w stosunku do krewnych przysposabiającego²⁶⁰.

²⁵⁵ R. Krajewski, *Osoba najbliższa...*, s. 110. Art. 26 k.r.o. został uchylony ustawą z 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2008 r. Nr 220, poz. 1431). Odpowiednikiem uchylonego art. 26 k.r.o. jest art. 61⁸ § 1 k.r.o., który stanowi, że z małżeństwa wynika powinowactwo między małżonkiem a krewnymi drugiego małżonka i trwa ono mimo ustania małżeństwa. Ta nowelizacja nie podważa trafności argumentu podniesionego przez R. Krajewskiego.

²⁵⁶ Tak SA w Krakowie w wyroku z 23 kwietnia 1992 r., II AKr 37/92, KZS 1992, z. 3–9, poz. 54. Zob. też wyrok SA w Katowicach z 7 września 2002 r., KZS 2003, z. 4, poz. 53. Pogląd ten aprobuje A. Gaberle, *Dowody...*, s. 334.

²⁵⁷ Tak SA w Krakowie w wyroku z 14 marca 1991 r., II AKr 16/91, KZS 1991, z. 3, poz. 18. Pogląd ten aprobuje A. Gaberle, *Dowody...*, s. 334.

²⁵⁸ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, s. 291.

²⁵⁹ H. Dolecki, w: M. Andrzejewski, H. Dolecki, J. Hajerko, A. Lutkiewicz-Rucińska, A. Olejniczak, T. Sokołowski, A. Sylwestrzak, A. Zielonacki, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, s. 848. Zob. też J. Ignatowicz, w: *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, cz. 1, s. 956; G. Jędrejek, *Kodeks...*, s. 291; J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, s. 1392–1393.

²⁶⁰ H. Dolecki, *Komentarz...*, s. 848.

W piśmiennictwie wskazuje się, że w wypadku przysposobienia niepełnego (art. 124 k.r.o.) skutki dotyczą wyłącznie przysposabiającego i przysposobianego, ponieważ nie jest on w pełni włączony do rodziny przysposabiającego, jednak skutki takiego przysposobienia rozciągają się na zstępnych przysposobionego²⁶¹. Podnosi się, że pomiędzy przysposobionym i jego zstępnymi a krewnymi przysposabiającego nie powstają wzajemne prawa i obowiązki²⁶². Przysposobiony nie staje się bratem lub siostrą dziecka (dzieci) przysposabiającego oraz wnukiem jego wstępnego²⁶³. Jednak w wypadku przysposobienia niepełnego (*adoptio minus plena*) skutki przysposobienia rozciągają się na zstępnych przysposobionego, a zatem przysposabiający będzie ich dziadkiem²⁶⁴.

Należy jednak podkreślić, że przedstawione wyżej konsekwencje wynikające z rodzajów przysposobienia, zawarte w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, nie mają wprost zastosowania przy interpretacji pojęcia „osoba najbliższa” w rozumieniu art. 115 § 11 k.k. Przepis ten, wymieniając kategorie osób najbliższych w wypadku przysposobienia, wskazał, że osobą najbliższą jest tylko osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek. Oznacza to, że osobami najbliższymi jest przysposobiony w stosunku do przysposabiającego i odwrotnie. Ponadto osobą najbliższą wobec przysposabiającego jest małżonek przysposobionego, a w stosunku do przysposobionego – małżonek przysposabiającego²⁶⁵. Takie ograniczenie zakresu pojęcia osób najbliższych ze względu na stosunek przysposobienia wywołuje wątpliwości w piśmiennictwie²⁶⁶.

²⁶¹ Tamże, s. 855; J. Ignatowicz, w: *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, cz. 1, s. 960. Zob. też G. Jędrejek, *Kodeks...*, s. 297.

²⁶² H. Dolecki, *Komentarz...*, s. 855.

²⁶³ Tamże; J. Ignatowicz, w: *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, cz. 1, s. 960.

²⁶⁴ H. Dolecki, *Komentarz...*, s. 855; R. Krajewski, *Osoba najbliższa...*, s. 110.

²⁶⁵ Tak J. Giezek, w: J. Giezek, N. Kłaczyńska, G. Labuda, *Kodeks karny...*, s. 704; O. Górniok, w: *Kodeks karny...*, red. M. Filar, s. 731–732; S. Hypś, w: *Kodeks karny...*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, s. 655–656; J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, s. 1392; S. Zimoch, *Osoba najbliższa...*, s. 1302.

²⁶⁶ Zob. R. Krajewski, *Osoba najbliższa...*, s. 110–111; A. Michalska-Warias, w: T. Bojarski, A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Fliger, M. Szwarczyk, *Kodeks karny...*, s. 265–266; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 32–33. Zdaniem J. Misztal-Koneckiej wykładnia ograniczająca pojęcie osoby najbliższej do przysposobionego i odwrotnie ignoruje fakt, że przy przysposobieniu pełnym oraz pełnym nierozwiązywalnym dochodzi do nawiązania relacji rodzinnych także z krewnymi przysposabiającego, zob. *Roszczenia majątkowe...*, s. 32. Według Autorki w razie przysposobienia niepełnego stosunek bliskości łączy wówczas przysposobionego i przysposabiającego, nadto małżonka przysposobionego z przysposobionym i małżonka przysposabiającego z przysposobionym. Autorka wskazuje, że przysposobienie niepełne nie niweczy relacji z krewnymi naturalnymi, również krewni naturalni – wstępni i rodzeństwo – są dla przysposobionego osobami bliskimi – J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 32–33. Nie negując tego stwierdzenia Autorki, należy jednak podnieść, że relacja bliskości między przysposobionym a jego krewnymi naturalnymi w razie przysposobienia niepełnego wynika z tego, że przy tym przysposobieniu skutki nie dotyczą krewnych

Kolejną kategorią osób najbliższych, wskazanych w art. 115 § 11 k.k. jest „osoba pozostająca we wspólnym pożyciu”. Kodeks karny z 1969 r. w art. 120 § 5 używał pojęcia „osoba pozostająca faktycznie we wspólnym pożyciu”. Wydaje się, że wskazany wyżej nieco inny sposób zdefiniowania „osoby najbliższej” nie powoduje istotnej różnicy w pojmowaniu tych pojęć. Zdaniem A. Wąska skreśleniu uległo zbędne słowo, ponieważ termin „wspólne pożycie” odnosi się do czegoś, co z istoty rzecz jest stanem faktycznym, a nie stanem prawnym lub stanem w inny sposób sformalizowanym²⁶⁷. Z tego też względu zachowują aktualność poglądy wypowiedziane w piśmiennictwie i orzecznictwie na gruncie art. 120 § 5 k.k. z 1969 r.²⁶⁸

Określenie to nie jest definiowane przez kodeks karny. W piśmiennictwie i orzecznictwie jest ono interpretowane niejednolicie.

Po pierwsze, określenie „osoba pozostająca we wspólnym pożyciu” jest utożsamiane z konkubentami²⁶⁹. W doktrynie prawa rodzinnego konkubinat bywa definiowany jako nieformalny związek kobiety i mężczyzny, którzy nie zawarli ze sobą małżeństwa w formie określonej przez prawo rodzinne, lecz pozostają we wspólnym – stałym – pożyciu, analogicznym do pożycia małżonków, utrzymując więzi psychiczne, gospodarcze (zwłaszcza wspólne gospodarstwo domowe) i fizyczne²⁷⁰. W piśmiennictwie z zakresu prawa ro-

naturalnych przysposobionego, a zatem są oni osobami najbliższymi na podstawie art. 115 § 11 k.k. i przysposobienie tego rodzaju nie zmienia owej relacji.

²⁶⁷ A. Wąsek, w: M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks karny...*, t. III, s. 393. Autor przyjmuje, że wspólne pożycie, które nie jest faktycznie wspólnym pożyciem jest, jak się zdaje, pojęciem pustym – tamże, s. 393. Zob. też uwagi S. Szolucha, w: *Kodeks postępowania karnego...*, red. J. Skorupka, s. 199.

²⁶⁸ A. Wąsek, w: M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks...*, t. III, s. 393; S. Szolucha, w: *Kodeks...*, red. J. Skorupka, s. 199.

²⁶⁹ M. Budyn-Kulik, w: M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, *Kodeks karny...*, s. 292; Z. Czeszejko, *Kilka uwag...*, s. 51; R. Góral, *Kodeks...*, s. 224; M. Jachimowicz, *Prawo do odmowy zeznań...*, s. 72; J. Mętel, *Prawo do odmowy zeznań...*, s. 179; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 35; M. Siewierski, w: J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, *Kodeks karny...*, 1971, s. 279 i 361; M. Siewierski, w: J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, *Kodeks karny...*, 1987, s. 361; J. Stańda, *Stanowisko świadka...*, s. 98; R.A. Stefański, w: Gostyński i inni, *Kodeks*, t. I, 1998, s. 493; R.A. Stefański, *Prawo do odmowy zeznań...*, s. 118; D. Tarnowska, *Udział osoby najbliższej...*, s. 128–129; A. Wąsek, w: M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks...*, t. III, s. 393; W. Wolter, w: I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *Kodeks karny...*, s. 377; Z. Wrona, *Glosa do wyroku SN z 13 sierpnia 1987 r., II KR 187/87*, OSPiKA 1988, z. 10, s. 484; R. Zawłocki, w: *Kodeks karny...*, s. 194; S. Zimoch, *Osoba najbliższa...*, s. 1303; Takie też stanowisko zostało wyrażone w orzecznictwie, zob.: wyrok z SN z 31 marca 1988 r., I KR 50/88, OSPiKA 1989, z. 4, s. 204–205; postanowienie SN z 7 lipca 2004 r., II KK 176/04, LEX nr 121668; wyrok SN z 3 marca 2015 r., IV KO 1/15, LEX nr 1682149.

²⁷⁰ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo...*, s. 219; M. Nazar, w: T.A. Filipiak, J. Mojak, M. Nazar, E. Niezbecka, *Zarys prawa...*, s. 417; M. Nazar, w: *System prawa prywatnego*, t. 11, s. 915. Zob. też

dzinnego wskazuje się na możliwość zróżnicowania konkubinatów. Wspólnota konkubencka może odznaczać się szerokim zakresem i intensywną spójnością, obejmującą wspólne zamieszkiwanie partnerów, więź duchową, fizyczną, liczne więzi majątkowe, nie tylko w obrębie wspólnego gospodarstwa domowego, charakteryzujące się brakiem wyraźnego rozgraniczenia majątków obojga partnerów i zgodnym wykorzystywaniem łączonych dochodów²⁷¹. Zaznacza się jednak, że konkubenci mogą poprzestać na wspólnym zamieszkiwaniu i utrzymywaniu więzi fizycznej z równoczesnym ograniczeniem więzi majątkowej do świadczenia przez jedną ze stron pracy w gospodarstwie domowym (ewentualnie też – w należącym do drugiego partnera gospodarstwie rolnym, zakładzie produkcyjnym lub warsztacie) w zamian za środki utrzymania lub przyrzeczenie wynagrodzenia²⁷². Zdaniem M. Nazara brak więzi fizycznej partnerów, połączonych więziami uczuciową (psychiczną), jeżeli nie jest spowodowany obiektywnymi przyczynami np. chorobą czy wiekiem, wskazuje na relacje inną niż pożycie małżonków lub konkubentów²⁷³. Według Autora istniejąca wówczas wspólnota ma charakter wspólnoty rodzinnej lub wspólnoty opartej na subiektywnych więziach przyjaźni wspólnoty domowej²⁷⁴.

Zbieżne rozumienie konkubinatu, utożsamiane ze sformułowaniem „osoba pozostająca we wspólnym pożyciu” występuje w orzecznictwie i piśmiennictwie karnoprocesowym. Potwierdzeniem tej tezy jest pogląd wyrażony w wyroku Sądu Najwyższego z 12 listopada 1975 r., V KR 203/75, w którym stwierdzono, że istotnymi elementami wspólnego pożycia w rozumieniu art. 120 § 5 k.k. z 1969 r., będącego odpowiednikiem art. 115 § 11 k.k., jest wspólne pożycie psychiczne i fizyczne, wspólnota ekonomiczna, trwałość związku. Zdaniem Sądu Najwyższego te elementy mogą wskazywać, że pomiędzy dwiema osobami płci odmiennej zachodzi taki związek, który od związku małżeńskiego różni się brakiem prawnej legalizacji faktycznego związku małżeńskiego²⁷⁵. Podzielając taki sposób definiowania wspólnego pożycia w rozumieniu art. 115 § 11 k.k. (art. 120 § 5 k.k. z 1969 r.), wskazano, że element „trwałości” nie powinien być utożsamiany z długotrwałością

uwagi M. Nazara (*Rozliczenia majątkowe...*, s. 24–39) odnośnie do istoty i cech konkubinatu oraz J.S. Piątowskiego (J.S. Piątowski, w: *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, cz. 1, s. 236).

²⁷¹ M. Nazar, w: *System prawa prywatnego*, t. 11, s. 915.

²⁷² Tamże.

²⁷³ Tamże.

²⁷⁴ Tamże.

²⁷⁵ OSPiKA 1976, z. 10, poz. 187. Tak też M. Cieślak, Z. Doda, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie postępowania karnego (I półrocze 1975 r.)*, Pal. 1976, nr 12, s. 61; K. Eichstaedt, w: D. Świecki, *Kodeks*, t. I, 2015, s. 302–303; A. Gaberle, *Dowody...*, s. 334; Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 354; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 35.

związku, lecz z wolą jego trwania²⁷⁶. Kryterium to pozwala nie obejmować mianem wspólnego pożycia związków przelotnych, okazjonalnych, mimo wystąpienia wspólnego zamieszkania i pożycia²⁷⁷. Zbieżną z tym ujęciem jest teza sformułowana w orzecznictwie i piśmiennictwie, że niezbędnymi elementami dla przyjęcia wspólnego pożycia (tzw. faktycznego małżeństwa) jest wystąpienie trzech więzi: psychicznej, fizycznej i ekonomicznej (gospodarczej)²⁷⁸. Jest to zatem współżycie analogiczne do małżeńskiego, tyle, że pozbawione legalnego węzła²⁷⁹.

Należy jednak odnotować występującą rozbieżność stanowisk odnośnie do tego, czy wspólne pożycie trzeba odnosić wyłącznie do związków heteroseksualnych. W piśmiennictwie podnosi się, że skoro pojęcie wspólnego pożycia dotyczy quasi-małżeństwa, to zgodnie z obowiązującym prawem – związku kobiety i mężczyzny. Nie należy zatem obejmować tym pojęciem nieformalnych związków partnerskich²⁸⁰. Obok tradycyjnego poglądu przyjmującego, że wspólne pożycie należy utożsamiać z pożyciem osób różnych płci²⁸¹, wypowiedana jest teza, iż tym mianem można również obejmować

²⁷⁶ A. Gaberle, *Dowody...*, s. 335; J. Mętel, *Prawo do odmowy zeznań...*, s. 179; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 35; R.A. Stefański, *Prawo do odmowy zeznań...*, s. 118.

²⁷⁷ Z. Doda, A. Gaberle, *Dowody...*, s. 215. Zob. też J. Giezek, w: J. Giezek, N. Kłaczynska, G. Labuda, *Kodeks karny...*, s. 705; R. Zawłocki, w: *Kodeks karny...*, s. 1148. Na konieczność trwałej wspólnoty jako cechy konkubinatu wskazuje się również w prawie rodzinnym – zob. M. Nazar, w: *System prawa prywatnego*, t. 11, s. 918. Zob. też wyrok SA w Krakowie z 28 października 2009 r., II AKa 176/09, KZS 2009, z. 12, poz. 58.

²⁷⁸ Zob. postanowienie SN z 27 maja 2003 r., LEX nr 80281; postanowienie SN z 4 lutego 2010 r., V KK 296/09, OSNKW 2010, nr 6, poz. 51 (uzasadnienie); wyrok SA w Krakowie z 28 października 2009 r., II AKa 176/09, KZS 2009, z. 12, poz. 58; wyrok SA w Katowicach z 15 marca 2007 r., II AKa 24/07, LEX nr 312525. Zob. też K. Eichstaedt, w: D. Świecki, *Kodeks*, t. I, 015, s. 302–303; Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. I, 2011, s. 1011; M. Jachimowicz, *Prawo do odmowy zeznań...*, s. 72; R. Zawłocki, w: *Kodeks karny...*, s. 1148.

²⁷⁹ Tak w wyroku SN z 31 marca 1988 r., I KR 50/88, OSPiKA 1989, z. 4, poz. 89. Zob. też wyrok SA w Krakowie z 11 grudnia 1997 r., II AKa 226/97, Prok. i Pr.-wkl. 1998, nr 10, poz. 23; wyrok SA w Katowicach z 15 marca 2007 r., II AKa 24/07, LEX 312525. Tak też M. Jachimowicz, *Prawo do odmowy zeznań...*, s. 72; Z. Kwiatkowski, *Zakazy dowodowe...*, s. 173; R.A. Stefański, w: Gostyński i inni, *Kodeks*, s. 493; R.A. Stefański, *Prawo do odmowy zeznań...*, s. 118; Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. I, 2011, s. 1011; zob. przypis 270, 275.

²⁸⁰ Tak R. Zawłocki, w: *Kodeks karny...*, s. 1148–1149.

²⁸¹ Grzegorzczuk, *Kodeks*, 2001, s. 446; Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. I, 2011, s. 1011; J. Mętel, *Prawo do odmowy zeznań...*, s. 177; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 35; S. Zimoch, *Osoba najbliższa...*, s. 1303; R.A. Stefański, *Kodeks postępowania karnego, Komentarz*, t. I, s. 493; D. Tarnowska, *Udział osoby najbliższej...*, s. 129; A. Zoll, w: K. Buchała, M. Cwiąkałski, M. Szewczyk, A. Zoll, *Komentarz...*, s. 402. Takie też stanowisko zostało wyrażone w orzecznictwie, zob.: wyrok SN z 31 marca 1988 r., I KR 50/88, OSPiKA 1980, z. 4, s. 204–205; postanowienie SN z 7 lipca 2004 r., II KK 176/04, LEX nr 121668.

związki homoseksualne²⁸². Według M. Nazara dynamiczna koncepcja wykładni prawa uzasadnia obecnie weryfikację dotychczasowego pojmowania terminu „wspólne pożycie”, bez dookreślenia małżeńskie, co pozwala objąć tym terminem pożycie osób tej samej płci²⁸³. Za takim pojmowaniem wyrażenia wspólnego pożycia podnosi się też inne argumenty. Wskazuje się, że sprowadzanie wspólnego pożycia do związków heteroseksualnych nie znajduje uzasadnienia w językowych dyrektywach interpretacyjnych²⁸⁴. Argumentuje się, że w polskim języku powszechnym pojęcie to jest wieloznaczne i oznacza tyle co przystawanie, obcowanie, wspólne życie z kimś, albo obcowanie fizyczne dwojga ludzi, zwłaszcza w małżeństwie²⁸⁵. Jednocześnie podnosi się, że artykuł 115 § 11 k.k. definiując osobę najbliższą, posługuje się między innymi pojęciem osób pozostających we wspólnym pożyciu, nie wspomina natomiast o płci tych osób²⁸⁶. Jednocześnie wskazuje się argument, że gdyby ustawodawca chciał ograniczyć to pojęcie do związków osób różnej płci, wówczas powinien użyć sformułowania „kobiety i mężczyzny pozostających we wspólnym pożyciu”²⁸⁷. Według niektórych autorów daje to podstawę do sformułowania tezy, że jeżeli związek dwojga osób wykazuje więzi: duchową,

²⁸² Tak M. Budyn-Kulik, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2014, s. 292; K. Dudka, w: *Dyrektywa 2012/29/UE. Komentarz*, s. 105; P. Daniluk, *W sprawie uznawania partnerów homoseksualnych za osoby najbliższe...*, s. 163–164; P. Daniluk, w: *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 727; J. Kosonoga, *System środków dyscyplinujących...*, s. 143–144; R. Krajewski, *Osoba najbliższa...*, s. 112–113; J. Giezek, w: J. Giezek, N. Kłaczyńska, G. Labuda, *Kodeks karny...*, s. 705; M. Jachimowicz, *Prawo do odmowy zeznań...*, s. 73; C. Kulesza, *Projekt Europejskiej Dyrektywy...*, s. 8–9; J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, s. 1395; A. Marek, *Kodeks karny*, Warszawa 2010, s. 317; A. Michalska-Warias, w: T. Bojarski, A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Fliger, M. Szwarczyk, *Kodeks karny...*, s. 267; L.K. Paprzycki, w: Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. I, 2013, s. 621; M. Płachta, *O prawie odmowy zeznań osoby najbliższej*, PiP 1988, z. 10, s. 69; M. Płatek, *Sytuacja osób homoseksualnych w prawie karnym...*, s. 69; B. Rodak, *Glosa do wyroku ETPC z 3 kwietnia 2012 r.*, 42857/05, LEX/el. 2012; A. Siostrzonek-Sergiel, *Partnerzy w związkach homoseksualnych...*, s. 76; P.K. Sowiński, *Prawo świadka...*, s. 40; S. Szołucha, w: *Kodeks...*, red. J. Skorupka, s. 200; J. Wojciechowski, *Kodeks karny...*, s. 225. Zob. też uwagi Z. Dody i A. Gaberlego (Z. Doda, A. Gaberle, *Dowody...*, s. 216) oraz T. Grzegorzcyka (Grzegorzcyk, *Kodeks*, t. I, s. 632). W wyroku SN z 21 marca 2013 r. III KK 268/12, LEX nr 1311768 wyrażono pogląd, że termin „wspólne pożycie” obejmuje osoby, które niezależnie od ich płci i wieku razem ze sobą żyją, co zakłada prowadzenie wspólnego gospodarstwa domowego oraz (jak się zdaje) określoną więź psychiczną. Podobne stanowisko wyraził SN w uzasadnieniu postanowienia z 4 marca 2015 r., IV KO 98/14, LEX nr 1653774.

²⁸³ M. Nazar, w: *System prawa prywatnego*, t. 11, s. 910–911, 916.

²⁸⁴ S. Szołucha, w: *Kodeks...*, red. J. Skorupka, s. 200.

²⁸⁵ Tamże i wskazana tam literatura.

²⁸⁶ Zob. P. Daniluk, *W sprawie uznawania partnerów homoseksualnych za osoby najbliższe...*, s. 163–164; P.K. Sowiński, *Prawo świadka...*, s. 40.

²⁸⁷ Tak R. Krajewski, *Osoba najbliższa...*, s. 112–113; A. Siostrzonek-Sergiel, *Partnerzy w związkach homoseksualnych...*, s. 76.

fizyczną i gospodarczą, to taki związek partnerów homoseksualnych należy utożsamiać ze wspólnym pożyciem w rozumieniu art. 115 § 11 k.k.²⁸⁸ Twierdzi się, że pozbawienie osób pozostających w związku homoseksualnym z prawa do odmowy zeznań, przysługującego osobom najbliższym mogłoby być potraktowane jako sprzeczne z art. 32 Konstytucji RP, gwarantującym równość obywateli wobec prawa²⁸⁹. Ponadto wyrażany jest pogląd, że wspólnego pożycia nie należy ograniczać do związków heteroseksualnych, wywodzony jest on również z założenia, że art. 18 Konstytucji RP określający *explicitie* małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, nie wyklucza małżeństw o innej podmiotowej strukturze²⁹⁰. Zdaniem E. Łętowskiej i J. Woleńskiego z konstytucyjnego umiejscowienia tego przepisu wynika, że małżeństwo heteroseksualne, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod opieką i ochroną niejako kwalifikowaną, jako że gwarantowaną konstytucyjnie, w stosunku do innych i to na poziomie zasad ustrojowych, aczkolwiek bez wskazania konkretnego poziomu ochrony. Według Autorów, z normy zawartej art. 18 Konstytucji RP ani z jej umiejscowienia nie wynika żaden zakaz przyznawania prawnej ochrony związkom konkurencyjnym czy alternatywnym, zarówno na poziomie konstytucyjnym, jak i tym bardziej na poziomie ustaw zwykłych. Jednocześnie Autorzy stwierdzają, że art. 18 Konstytucji RP zawiera, z racji swego umiejscowienia jako zasady ustrojowej, preferencję dla rodziny opartej na związku heteroseksualnym²⁹¹. Zdaniem M. Budyn-Kulik pojęcie wspólnego pożycia jest podmiotowo szersze od pojęcia konkubinatu, a zatem może ono obejmować tzw. związki partnerskie, które nie stanowią odpowiednika konkubinatu jako nieformalnego odpowiednika małżeństwa, a tym samym pojęcie to może uwzględniać relacje między osobami tej samej płci²⁹².

Wydaje się, że te argumenty można w zasadzie podzielić. Jednocześnie należy podnieść, że zaliczenia do kręgu osób najbliższych, pozostających we wspólnym pożyciu związków partnerów tej samej płci, jeśli związek ten od-

²⁸⁸ P. Daniluk, *W sprawie uznawania partnerów homoseksualnych za osoby najbliższe...*, s. 164; J. Giezek, w: J. Giezek, N. Kłączyńska, G. Labuda, *Kodeks karny...*, s. 705; J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, s. 1395.

²⁸⁹ P. Daniluk, *W sprawie uznawania partnerów homoseksualnych za osoby najbliższe...*, s. 163–164; M. Płatek, *Sytuacja osób homoseksualnych w prawie karnym...*, s. 69; P.K. Sowiński, *Prawo świadka...*, s. 40. Na art. 32 ust. 2 i art. 47 Konstytucji RP powołują się E. Łętowska i J. Woleński, stwierdzając, że wynikające z tych przepisów prawo do decydowania o własnym życiu osobistym stanowi zakotwiczenie dla aspiracji osób domagających się instytucjonalizacji związków homoseksualnych; zob. też E. Łętowska, J. Woleński, *Instytucjonalizacja związków partnerskich...*, s. 18.

²⁹⁰ E. Łętowska, J. Woleński, *Instytucjonalizacja...*, s. 22.

²⁹¹ Tamże.

²⁹² M. Budyn-Kulik, w: *Kodeks karny...*, red. M. Mozgawa, s. 292.

znacza się wskazanymi wyżej cechami, nie oznacza opowiedzenia się za dopuszczalnością zawierania małżeństw homoseksualnych. Wprowadzenie do kodeksu postępowania karnego pojęcia „osoby najbliższej” w owym szerszym znaczeniu służy bowiem lepszemu zagwarantowaniu ochrony, która przysługiwałaby pokrzywdzonemu, gdyby nie mógł samodzielnie wykonywać swych praw (art. 52 § 1 k.p.k.). Ponadto zaliczenie do kategorii osób najbliższych również związków homoseksualnych ma na celu zapobieżenie konfliktowi (dylematowi moralnemu) między koniecznością wypełnienia obowiązków procesowych (złożenie zeznania, art. 182 k.p.k.) a naturalną w wypadku stosunku bliskości chęcią ochrony osoby związanej ze świadkiem szczególnymi więzami. Realizacja uprawnienia wynikającego z art. 185 k.p.k. jest uzależniona od decyzji organu procesowego i z tego powodu może być uznawana za niewystarczającą. Wreszcie kategoria osób najbliższych w przypadku przestępstw ściganych na wniosek służy usunięciu dylematu między wolą ścigania sprawcy przestępstwa a dążeniem do uniknięcia pociągnięcia do odpowiedzialności karnej osoby, z którą łączą pokrzywdzonego szczególne więzy.

Pojawiają się jednak rozbieżności co do kryteriów, którymi ma się odznaczać konkubinaty. Odnotować należy, że pojęcie „wspólne pożycie” nie jest utożsamiane powszechnie z występowaniem między partnerami łącznie więzi psychicznej, fizycznej i gospodarczej. Zdaniem J. Gajka dla przyjęcia konkubinatu wyłącznym kryterium jest stałe pożycie seksualne. Według tego Autora treść art. 120 § 5 k.k. z 1969 r. (będącego odpowiednikiem obecnego art. 115 § 11 k.k.) wyłączała uznanie za najbliższe takich osób, które pozostawały jedynie w sporadycznych kontaktach seksualnych²⁹³. Pogląd ten został słusznie zakwestionowany w piśmiennictwie²⁹⁴. Podniesiono, że są tacy konkubenci, którzy z różnych względów nie współżyją seksualnie²⁹⁵. Zdaniem A. Szlęzaka konkubinaty jest związkiem, którego uczestnicy połączeni są przynajmniej więzią psychiczną i gospodarczą²⁹⁶. Według tego Autora więź fizyczna przy uwzględnieniu stanu zdrowia i wieku partnera nie stanowi elementu koniecznego wspólnego pożycia²⁹⁷.

²⁹³ J. Gajek, *O pojęciu „faktycznego wspólnego pożycia”...*, s. 46.

²⁹⁴ Zob. Z. Czeszejko, *Kilka uwag...*, s. 50; J. Mętel, *Prawo do odmowy zeznań...*, s. 179; M. Płachta, *O prawie odmowy zeznań...*, s. 70–71; P.K. Sowiński, *Prawo świadka...*, s. 39; S. Szolucha, w: *Kodeks...*, red. J. Skorupka, s. 200; A. Wąsek, w: M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks...*, t. III, s. 394. Zob. też uwagi A. Szlęzaka (A. Szlęzak, *Glosa do wyroku SN z 31 marca 1988 r., I KR 50/88*, OSPiKA 1989, z. 4, s. 207).

²⁹⁵ M. Płachta, *O prawie odmowy zeznań...*, s. 71; A. Wąsek, w: M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks...*, t. III, s. 394.

²⁹⁶ A. Szlęzak, *Glosa...*, s. 207.

²⁹⁷ Tamże.

Po drugie, pojawiła się wątpliwość czy zasadne jest ograniczanie pojęcia „osoby najbliższej” tylko do konkubinatu. Już w komentarzu do wyroku Sądu Najwyższego z 12 listopada 1975 r., V KR 203/75, M. Cieślak i Z. Doda stwierdzili, że „trudno się powstrzymać od wyrażenia żalu, że ustawodawca, który tak uhonorował konkubinaty, nie dostrzegł potrzeby co najmniej chyba równorzędnego potraktowania w sferze względów humanitarnych związanych z prawem karnym sytuacji faktycznej opieki nad dzieckiem czy osobą niedołązną”²⁹⁸. Taki sposób interpretacji pojęcia „wspólnego pożycia” („faktycznego wspólnego pożycia” w rozumieniu art. 120 § 5 k.k. z 1969 r.) nawiązuje do tezy, która polega na niezawężaniu go tylko do konkubinatu. Zdaniem K. Łojewskiego oprócz osób żyjących w konkubinacie, do kręgu osób najbliższych należy zaliczyć inne faktyczne związki międzyludzkie polegające np. na związku między „gospodarzem” i jego rodziną a „wychowankiem”, którym jest z reguły osierocone dziecko, pracujące wspólnie z tą rodziną i uznawane za jej członka²⁹⁹. Według J. Gajka skoro ustawodawca przez treść art. 120 § 5 k.k. z 1969 r. rozszerzył ochronę prawną na nieformalny związek, jakim jest konkubinaty, to należy konsekwentnie stosować tę samą ochronę wobec nieformalnych związków analogicznych do instytucji przysposobienia³⁰⁰. Według M. Płachty utożsamianie „faktycznego wspólnego pożycia” wyłącznie z konkubinatem nie znajduje uzasadnienia w wykładni historycznej, językowej i systemowej. W konkluzji Autor stwierdził, że przyjęcie faktycznego wspólnego pożycia, które nie będzie obejmowało konkubinatu powinno odnosić się do osób pozostających w takim związku, w którym występuje między nimi więź psychiczna oraz prowadzenie wspólnego gospodarstwa domowego³⁰¹. Teza ta jest też reprezentowana przez innych autorów³⁰². Takie też stanowisko wyraził Sąd Najwyższy w wyroku z 21 marca 2013 r., III KK 268/12³⁰³. To zapatrywanie znalazło odzwierciedlenie w stanowisku Sądu Najwyższego, wyrażonym w postanowieniu z 4 marca 2015 r., IV KO 98/14, w którym stwierdzono, że we wspólnym pożyciu pozostają, poza oczywistym domniemaniem wynikającym z małżeństwa, osoby niezwiązane węzłem małżeństwa, o ile połączone są więzią uczuciową, fizyczną i gospodarczą, jak też osoby, pomiędzy którymi z racji wspólnego długotrwałego życia i przyjęcia określonego modelu życia, doszło do zawiązania relacji toż-

²⁹⁸ M. Cieślak, Z. Doda, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego... (I półrocze 1976 r.)*, s. 61.

²⁹⁹ K. Łojewski, *Instytucja odmowy zeznań w polskim procesie karnym*, Warszawa 1970, s. 73.

³⁰⁰ J. Gajek, *O pojęciu „faktycznego wspólnego pożycia”...*, s. 42.

³⁰¹ M. Płachta, *O prawie odmowy zeznań...*, s. 71.

³⁰² J. Majewski, w: *Kodeks karny...*, s. 1394–1395; M. Siewierski, w: J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, *Kodeks karny...*, 1971, s. 279; S. Szolucha, w: *Kodeks...*, red. J. Skorupka, s. 200.

³⁰³ LEX nr 1311768.

samych z najbliższymi relacjami rodzinnymi, o których mowa w art. 115 § 11 k.k., np. relacji występujących pomiędzy rodzicami i dziećmi bądź pomiędzy rodzeństwem³⁰⁴. W tonie mniej kategorycznym wypowiedział się w tej kwestii Sąd Najwyższy w innej tezie zawartej w postanowieniu z 4 marca 2015 r., IV KO 98/14, stwierdzając, że trudności i niejednorodności interpretacyjne przemawiają za indywidualnym traktowaniem konkretnego przypadku, ale też za przyjęciem rozwiązania pośredniego, tj. takiego, które pojęcia wspólnego pożycia nie ogranicza do normalnie funkcjonującego małżeństwa i konkubinatu, jak też zbliżonego do niego pożycia osób tej samej płci, ale też nie przyjmuje, że wspólne pożycie ma miejsce zawsze wtedy, gdy wspólnemu zamieszkiwaniu towarzyszy silna, pozytywna więź emocjonalna³⁰⁵.

Nie brak jednak głosów, że nie ma uzasadnienia pogląd łączący pojęcie „osoby najbliższej” nie tylko z konkubinatem, lecz także z innymi osobami związanymi węzłem wspólnego ogniska domowego np. przez dzieci konkubiny wychowywane wspólnie czy wychowywane wspólnie osierocone dziecko. Podnosi się, że takie osoby mogą być zwolnione z obowiązku składania zeznań na podstawie art. 185 k.p.k.³⁰⁶

Przyjmuje się, że krąg osób najbliższych wskazany przez art. 115 § 11 k.k. nie obejmuje byłej konkubiny, jako że nie pozostaje ona we wspólnym pożyciu³⁰⁷.

Artykuł 52 § 1 k.p.k. w obecnym brzmieniu przewiduje jeszcze jedną kategorię podmiotów, które mogą wykonywać prawa, które przysługiwały zmarłemu pokrzywdzonemu. Są to osoby pozostające na utrzymaniu pokrzywdzonego. Wyodrębnienie tej kategorii osób jest następstwem nowelizacji art. 52 k.p.k. przez art. 20 pkt 2 ustawy o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka. Należy podnieść, że ustawa ta dokonuje implementacji dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25 października 2012 r. ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW³⁰⁸; dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/99/UE oraz dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/99/UE z 13 grudnia 2011 r. w sprawie europejskiego nakazu ochrony³⁰⁹. Zgodnie z art. 2 pkt 1 a lit. i oraz ii

³⁰⁴ LEX nr 1653774.

³⁰⁵ Tamże.

³⁰⁶ Tak J. Stańda, *Stanowisko świadka...*, s. 99; R.A. Stefański, *Kodeks...*, t. I, s. 494.

³⁰⁷ Zob. wyrok SN z 23 lipca 2008 r., V KK 12/08, LEX nr 438485.

³⁰⁸ Dz.Urz. UE. L 315 z 14.11.2012, s. 57. Zob. S. Szołucha, w: *Kodeks...*, red. J. Skorupka, s. 202–203.

³⁰⁹ Dz.Urz. UE L 338 z 21.12.2011, s. 2. Zob. szerzej w tej kwestii E. Bieńkowska, *Nowe środki ochrony...*, s. 6–8; E. Bieńkowska, *Wokół projektu...*, s. 32–33; E. Bieńkowska, *Uprawnienia pokrzywdzonego...*, s. 70; E. Bieńkowska, *Ofiary przestępstw w postępowaniu karnym...*, s. 58–61.

dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE ofiarą jest osoba fizyczna, która doznała szkody, w tym krzywdy fizycznej, psychicznej moralnej lub emocjonalnej lub straty majątkowej, bezpośrednio spowodowanej przestępstwem oraz członkowie rodziny osoby, której śmierć była bezpośrednim skutkiem przestępstwa, jeżeli doznali oni szkody w wyniku śmierci tej osoby. W art. 2 pkt 1b wspomnianej dyrektywy pojęcie „członków rodziny” oznacza małżonka, osobę pozostającą z ofiarą w sposób trwały i ciągły w bliskim pożyciu we wspólnym gospodarstwie domowym, krewnych w linii prostej, rodzeństwo oraz osoby pozostające na utrzymaniu rodziny³¹⁰. Porównując tę regulację z treścią art. 52 § 1 k.p.k., należy zaakceptować pogląd, że kodeks postępowania karnego przewiduje szerszy krąg osób, które mogą wykonywać prawa, które przysługiwały zmarłemu pokrzywdzonemu. Zgodnie z art. 52 § 1 k.p.k. jako strony zastępcze albo nowe osoby najbliższe oraz pozostające na utrzymaniu pokrzywdzonego mogą wykonywać prawa przysługujące zmarłemu pokrzywdzonemu, niezależnie od tego czy śmierć była bezpośrednim skutkiem przestępstwa oraz niezależnie, czy doznali oni szkody w wyniku śmierci pokrzywdzonego³¹¹.

W piśmiennictwie podniesiono, że w kodeksie postępowania karnego brakuje definicji legalnej pojęcia osoby pozostającej na utrzymaniu pokrzywdzonego³¹². Postuluje się zatem, aby każdorazowo organ procesowy ustalał, czy dana osoba pozostawała na utrzymaniu pokrzywdzonego. Przy ustaleniu tego faktu proponuje się, aby uwzględniać przede wszystkim stan majątkowy osoby, na rzecz której pokrzywdzony czynił określone świadczenia³¹³. Sięgając do wykładni językowej, można stwierdzić, że w języku powszechnym zwrot „być na czyimś utrzymaniu” oznacza korzystanie z czyichś środków do życia³¹⁴. Wyrażenie „mieć kogoś na utrzymaniu” jest rozumiane jako ponoszenie kosztów związanych z czyimś wyżywieniem, mieszkaniem i innymi potrzebami³¹⁵. Wydaje się, że na podstawie semantycznego znaczenia owego określenia, zwrot „pozostawanie na utrzymaniu” powinien dotyczyć takich sytuacji,

³¹⁰ Zob. uwagi K. Dudki (w: *Dyrektywa 2012/29/UE. Komentarz*, s. 101, 103–104) co do pojęcia ofiary, a zwłaszcza definicji członków rodziny.

³¹¹ E. Bienkowska, *Uprawnienia pokrzywdzonego...*, s. 70; K. Dudka, w: *Dyrektywa 2012/29/UE. Komentarz*, s. 101–102; K. Eichstaedt, w: D. Świecki, *Kodeks...*, t. I, 2015, s. 303.

³¹² Tak S. Szolucha, w: *Kodeks...*, red. J. Skorupka, s. 203.

³¹³ Tamże.

³¹⁴ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. III, Warszawa 1981, s. 635.

³¹⁵ Tamże. Porównywalne znaczenie wyrazu „utrzymanie” można również odnotować w innym opracowaniu słownikowym: *Nowy słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 2002, s. 1099. W publikacji tej wyjaśniono, że słowo „utrzymać się” jest rozumiane jako zaspokojenie swoich potrzeb życiowych, a słowo „utrzymanie” jako środki do życia, koszt egzystencji.

w których świadczenia łożone przez pokrzywdzonego na rzecz uprawnionego, umożliwiały zaspokojenie potrzeb uprawnionego na poziomie adekwatnym do wieku i jego sytuacji życiowej. Świadczenia te winny być podstawionym źródłem utrzymania owej osoby. Zgodzić się należy z S. Szołuchą, że dla pozostawania na utrzymaniu konieczna jest stałość świadczeń oraz silna ekonomiczna zależność od osoby utrzymującej³¹⁶. Trzeba również zaakceptować stwierdzenie Autora, że nie będziemy mieli do czynienia z pozostawaniem na utrzymaniu w sytuacji, gdy pokrzywdzony jedynie wspomagał określoną osobę, która miała własne dochody wystarczające na zaspakajanie jej usprawiedliwionych potrzeb³¹⁷.

Należy zaaprobować pogląd wypowiedziany w piśmiennictwie, że osoby, które na podstawie art. 52 § 2 k.p.k. wykonują prawa przysługujące zmarłemu pokrzywdzonemu nie występują jako jego przedstawiciele w jego imieniu. Uczestnicy ci działają we własnym imieniu, ponieważ zmarły, którego miejsce zajęły, nie jest już podmiotem prawnym, ze względu na to, że jego prawa na skutek śmierci wygasły³¹⁸. Wskazane osoby mogą wykonywać tylko te prawa przysługujące pokrzywdzonemu, które by mu przysługiwały, gdyby żył³¹⁹. W kontekście tych uwag warto przytoczyć pogląd zawarty w wyroku SA w Warszawie z 7 kwietnia 2014 r., II AKa 74/14³²⁰. W wyroku tym stwierdzono, że z art. 52 § 1 jednoznacznie wynika, że prawa pokrzywdzonego, które by mu przysługiwały w razie śmierci, mogą wykonywać osoby najbliższe. Zdaniem sądu oznacza to nic innego, jak to, że po śmierci pokrzywdzonego osoby najbliższe mogą niejako zastąpić pokrzywdzonego w realizacji tych uprawnień i to nie tylko wówczas, gdy sam pokrzywdzony z nich skorzystał w jakimkolwiek zakresie przewidzianym ustawą. Należy jednak mieć też na uwadze tę okoliczność, że zakres korzystania z uprawnień przysługujących osobom występującym jako strony zastępcze lub nowe jest wyznaczany przez sytuację zaistniałą w konkretnym procesie. Tak więc, gdy pokrzywdzony zmarł przed wniesieniem aktu oskarżenia do sądu w sprawie o przestępstwo publicznoskargowe, to osoby, o których mowa w art. 52 § 1 k.p.k. mogą złożyć oświadczenie, że będą działały w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Jeżeli śmierć pokrzywdzonego nastąpiła po rozpoczęciu przewodu sądowego,

³¹⁶ S. Szołucha, w: *Kodeks...*, red. J. Skorupka, s. 203.

³¹⁷ Tamże.

³¹⁸ W. Daszkiewicz, *Sukcesja...*, s. 29–30; K. Dudka, *Skuteczność...*, s. 31; K. Dudka, w: *Dyrektywa 2012/29/UE. Komentarz*, s. 102; J. Karaźniewicz, *Uprawnienia osób najbliższych...*, s. 150.

³¹⁹ Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. I, 2011, s. 398. Zob. też uwagi K. Dudki, *Skuteczność...*, s. 31. Tak też J. Karaźniewicz, *Uprawnienia osób najbliższych...*, s. 149.

³²⁰ LEX nr 1459083.

a pokrzywdzony nie złożył wcześniej oświadczenia o przystąpieniu do procesu w charakterze oskarżyciela posiłkowego, to osoby wskazane w art. 52 § 2 k.p.k. nie będą mogły działać w tym postępowaniu w roli oskarżyciela posiłkowego³²¹. Należy zaaprobować pogląd, że osoby działające jako strony zastępcze lub nowe mogą samodzielnie decydować o zakresie w jakim wykorzystają uprawnienia przysługujące zmarłemu pokrzywdzonemu. Tak więc mogą np. złożyć wniosek o ściganie, którego pokrzywdzony nie złożył, cofnąć złożony przez niego wniosek, wnieść subsydiarny akt albo prywatny akt oskarżenia niezależnie od uprzedniej woli pokrzywdzonego³²².

Zgodzić się należy z tezą sformułowaną przez W. Daszkiewicza, że sukcesja karnoprosesowych uprawnień pokrzywdzonego jest swoistą konstrukcją prawną, niezależną od sukcesji na podstawie prawa spadkowego, polegającej na dziedziczeniu praw majątkowych w sferze stosunków cywilnoprawnych i nie jest równocześnie sukcesją roszczeń materialnoprawnych³²³. Oznacza to, że osoby, które występują jako strony zastępcze albo nowe, mogą realizować własne uprawnienia procesowe bez względu na to, czy są one spadkobiercami pokrzywdzonego, czy nie³²⁴.

Wobec wielości podmiotów, które mogą działać jako strony zastępcze albo nowe pojawia się pytanie czy osoby te mogą wykonywać prawa, które przysługiwały pokrzywdzonemu łącznie, czy wstąpienie jednej osoby w prawa zmarłego pokrzywdzonego eliminuje pozostałych. Kodeks postępowania karnego wyraźnie tego zagadnienia nie rozstrzyga. W piśmiennictwie stanowiska w tej kwestii są podzielone.

Zgodnie z pierwszym stanowiskiem, które można określić jako restrykcyjne, wstąpienie jednej z osób najbliższych w prawa zmarłego pokrzywdzonego automatycznie eliminuje uprawnienia pozostałych³²⁵. Takie rozwiązanie

³²¹ K. Dudka, *Skuteczność...*, s. 31.

³²² Grzegorzczuk, *Kodeks*, t. I, s. 274.

³²³ W. Daszkiewicz, *Sukcesja...*, s. 19; K. Dudka, w: *Dyrektywa 2012/29/UE. Komentarz*, s. 102–103; A. Muszyńska, *Naprawienie szkody...*, s. 115.

³²⁴ Zob. A. Gerecka-Zołyńska, *Ochrona...*, s. 94.

³²⁵ Tak A. Cader, *Strony zastępcze...*, s. 152; Grzegorzczuk, *Kodeks*, t. I, s. 274; T. Grzegorzczuk, *Strony...*, s. 8; T. Grzegorzczuk, w: Grzegorzczuk, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 274.; T. Kozioł, *Glosa do uchwały SN z 30 września 2003*, *I KZP 19/03*, PiP 2004, z. 7, s. 128; T. Kozioł, *Warunkowe umorzenie...*, s. 135. Zob. też J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 21. Tak też uzasadnienie uchwały SN z 30 września 2003 r., I KZP 19/03, OSNKW 2003, nr 9–10, poz. 78. W piśmiennictwie podniesiono, że to zastrzeżenie nie dotyczyło roszczeń cywilnych dochodzonych w toku procesu karnego w razie śmierci pokrzywdzonego, powoda cywilnego przez osoby najbliższe, bowiem zakres tych roszczeń określało prawo cywilne i były to roszczenia własne tych osób (art. 63 § 1 i 2 k.p.k.). W tej sytuacji nie była wykluczona wielość uprawnionych do dochodzenia tych roszczeń; zob. A. Cader, *Strony zastępcze...*, s. 152; T. Grzegorzczuk, *Strony...*, s. 8; T. Grzegorzczuk,

ma pewne aspekty pozytywne. Jest ono zbieżne w regulacją przewidzianą w art. 52 § 2 k.p.k., nakładającą na organ procesowy dysponujący informacjami o osobach najbliższych dla zmarłego pokrzywdzonego lub pozostających na jego utrzymaniu, obowiązek pouczenia o przysługujących uprawnieniach co najmniej jedną z nich³²⁶. Ponadto, przekazanie informacji jednej z osób uprawnionych zwalnia organ od informowania pozostałych³²⁷.

W piśmiennictwie podniesiono, że w razie przyjęcia poglądu odmiennego, dopuszczającego wielość podmiotów reprezentujących prawa zmarłego pokrzywdzonego, pojawia się obawa, że duża grupa osób wykonujących jednocześnie „na własną rękę” prawa zmarłego pokrzywdzonego może doprowadzić do swoistego paraliżu procesu³²⁸. Z tego też powodu stwierdzono, że w takim przypadku należy ograniczyć możliwość udziału osób, o których mowa w art. 52 k.p.k. przez wskazanie kryteriów dla ustalenia kolejności, w jakiej te podmioty mogą wstępować w proces. Tak więc w wypadku śmierci pokrzywdzonego udział jego małżonka eliminowałby możliwość korzystania z praw zmarłego pokrzywdzonego przez krewnych pokrzywdzonego w linii prostej. Innym sposobem ograniczenia wielości osób uprawnionych jest zachowanie kolejności wstępowania w proces osób najbliższych zgodnie z kolejnością, w jakiej zostały one wymienione w art. 115 § 11 k.k., albo przyjęcie, że z uprawnień pokrzywdzonego korzystają podmioty w zależności od kolejności zgłoszeń. Zgodnie z tym zapatrywaniem zgłoszenie udziału np. przez brata pokrzywdzonego eliminowałoby pozostałe osoby uprawnione z wstąpienia w proces³²⁹.

Według poglądu odmiennego reprezentowanego między innymi przez S. Śliwińskiego ustawa nie przewidywała w tym przypadku żadnej kolejności wykonywania prawa ani nie dawała pierwszeństwa jednej osobie przed drugą, wobec czego w proces wstąpić mogły wszystkie uprawnione osoby łącznie lub tylko niektóre z nich³³⁰. Podniesiono również, że prawo do wstąpienia w prawa zmarłego pokrzywdzonego przysługuje każdej z osób uprawnionych, nawet jeśli działania tych osób wzajemnie się wykluczają i niezależnie od tego, czy któraś z pozostałych uprawnionych osób je wykonuje, czy nie.

w: Grzegorzcyk, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 274; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 21. Z dniem 1 lipca 2015 r. na podstawie art. 5 pkt 2 ustawy z 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 396) została usunięta z kodeksu postępowania karnego instytucja powoda cywilnego.

³²⁶ Zob. szerzej J. Karaźniewicz, *Uprawnienia osób najbliższych...*, s. 154.

³²⁷ Tamże.

³²⁸ W. Posnow, *Niektóre zagadnienia...*, s. 195–196.

³²⁹ Tamże, s. 196.

³³⁰ Śliwiński, *Polski proces*, 1948, s. 364.

W uzasadnieniu tego stanowiska wskazano, że poza enumeratywnym wyczeniem podmiotów uprawnionych do wykonywania praw pokrzywdzonego po jego śmierci ustawa nie przewiduje żadnych ograniczeń czy też wyjątków dotyczących samych praw. Daje to podstawę do wyprowadzenia wniosku, że działania jednego z podmiotów uprawnionych nie wyłączają dopuszczalności działania pozostałych osób legitymowanych do wykonywania praw zmarłego pokrzywdzonego³³¹.

Wydaje się, że przy rozstrzygnięciu tej kwestii należy uwzględnić to, że aktualnie obowiązujący kodeks postępowania karnego nie przewiduje kolejności w wykonywaniu praw zmarłego pokrzywdzonego ani nie ustala reguły, że wstąpienie jednego z uprawnionych w rozumieniu art. 115 § 11 k.k. wyklucza wstąpienie pozostałych³³². Ponadto zawarte w art. 52 § 1 k.p.k. sformułowanie, w którym jest mowa o osobach najbliższych, a nie osobie najbliższej, może przemawiać o prawie każdego uprawnionego do wykonywania praw zmarłego pokrzywdzonego³³³. Warto tu przytoczyć pogląd W. Daszkiewicza, zgodnie z którym przystąpienie do realizacji praw przez którąkolwiek z osób najbliższych nie zamyka możliwości działania, również w charakterze stron procesowych, innym osobom³³⁴. Zdaniem Autora każda z osób wskazanych w art. 52 § 1 k.p.k. niezależnie od kolejności zgłoszenia ma uprawnienia jednakowe, chyba że same te osoby różnicowały swe uprawnienia. Ponadto każda z osób wstępujących do procesu jest stroną samoistną³³⁵. Autor trafnie podniósł jednak też, że przystąpienie jednej z osób uprawnionych może rzutować na sposób realizacji uprawnień osób pozostałych. Tak więc należy przyjąć, że osoby wskazane w art. 52 § 1 k.p.k. mogą samodzielnie złożyć wniosek o ściganie, a w wypadku wielości tych osób złożenie przez jedną osobę, o której mowa w art. 52 k.p.k., owego wniosku ściganie nie zamyka innym uprawnionym prawa do dokonania tej czynności³³⁶. Jeżeli jednak osoba wskazana w art. 52 § 2 k.p.k. uzna, że należy cofnąć wniosek o ściganie, to ze względu na osobisty charakter prawa do odwołania czynności, oświadczenie o odwołaniu czyn-

³³¹ K. Dudka, *Podmioty uprawnione do złożenia wniosku...*, s. 112; K. Dudka, *Skuteczność...*, s. 31–32; K. Dudka, w: *Dyrektywa 2012/29/UE. Komentarz*, s. 101, 103. Zob. też wyrok SN z 1 września 1997 r., II KKN 300/97, Prok. i Pr.-wkł. 1998, nr 5, poz. 7.

³³² A. Muszyńska, *Naprawienie szkody...*, s. 115.

³³³ Tak J. Karaźniewicz, *Uprawnienia osób najbliższych...*, s. 154–155.

³³⁴ W. Daszkiewicz, *Sukcesja...*, s. 32.

³³⁵ Zob. tamże, s. 33.

³³⁶ Zob. T. Grzegorzczuk, w: Grzegorzczuk, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 274; J. Grajewski, w: Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. I, 2013, s. 234. Zob. też postanowienie SN z 26 października 2011 r., I KZP 11/11, OSNKW 2011, nr 10, poz. 89 z glosą M. Kornak, *Glosa do postanowienia SN z 26 października 2011 r.*, I KZP 11/11, LEX/el. 2012.

ności może złożyć wyłącznie osoba, która dokonała czynności podlegającej odwołaniu³³⁷. Nie może zatem ta osoba cofnąć wniosku złożonego przez inną osobę wskazaną w art. 52 § 2 k.p.k. Należy podzielić pogląd W. Daszkiewicza, że jeżeli którakolwiek z osób uprawnionych w rozumieniu art. 52 § 1 k.p.k. dokonała czynności świadczącej o woli działania zamiast pokrzywdzonego, to inne osoby posiadające ten sam tytuł do działania mogą między innymi złożyć oświadczenie woli o przyłączeniu się do już złożonego wniosku³³⁸. Zgodzić się trzeba również z W. Daszkiewiczem, że osoba która dołączyła się do wniosku złożonego wcześniej przez inną osobę ma takie same uprawnienia, jak ta która wniosek złożyła. W następstwie owego przyłączenia osoba składająca wniosek traci prawo do samodzielnego dysponowania tym wnioskiem. Nie może zatem bez zgody osoby przyłączającej cofnąć wniosku o ściganie³³⁹.

Koncepcji tej postawiono zarzut, że jest niekonsekwentna i prowadzi do sprzeczności. Postuluje się zatem, aby w razie wielości osób uprawnionych w rozumieniu art. 52 § 1 k.p.k. każda z tych osób działała w procesie samodzielnie i nie była zobligowana do współdziałania z innymi reprezentującymi prawa pokrzywdzonego³⁴⁰. W celu zapobieżenia ewentualnym konfliktom Autorka postuluje wzięcie pod uwagę reguł związanych z odwoływalnością czynności oraz dopuszcza możliwość dokonywania przez poszczególne osoby wskazane w art. 52 § 1 k.p.k. sprzecznych ze sobą czynności³⁴¹. Wydaje się, że nie można zaakceptować podniesionych zastrzeżeń. W rezultacie prowadzą one do tych samych konsekwencji, co krytykowana wcześniej koncepcja. Warto w tym miejscu przytoczyć stwierdzenie W. Sycha, zdaniem którego w zakresie realizacji uprawnień poszczególnych osób najbliższych musi dochodzić do pewnych ograniczeń wynikających choćby z zasad procesu³⁴². Tak więc, w sytuacji gdy jedna z osób uprawnionych w rozumieniu art. 52 k.p.k. wniosła skargę prywatną albo posiłkową przeciwko sprawcy przestępstwa, inni uprawnieni nie mogą tego uczynić ze względu na zawisłość sprawy³⁴³. Pozostali uprawnieni mogą wówczas przyłączyć się do toczącego się postępowania jako oskarżyciele prywatni (art. 59 § 2 k.p.k.) bądź jako oskarżyciele posiłkowi (art. 55 § 3 k.p.k.). Podniesiono również, że gdy oskarżyciel prywatny

³³⁷ Zob. K. Dudka, *Podmioty uprawnione...*, s. 113–114; J. Karaźniewicz, *Uprawnienia osób najbliższych...*, s. 159–160; I. Nowikowski, *Odwołałość czynności procesowych stron...*, s. 201–202.

³³⁸ W. Daszkiewicz, *Sukcesja...*, s. 33–34.

³³⁹ Tamże, s. 34.

³⁴⁰ J. Karaźniewicz, *Uprawnienia osób najbliższych...*, s. 159.

³⁴¹ Tamże, s. 159–160.

³⁴² W. Sych, *Wpływ pokrzywdzonego...*, s. 60.

³⁴³ Tamże, s. 60. Zob. też W. Daszkiewicz, *Sukcesja...*, s. 32; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 21.

odstąpił od oskarżenia, wówczas inne osoby najbliższe, jeśli nie brały udziału w tym postępowaniu, nie mogą już wstąpić z nowym oskarżeniem, o ten sam czyn³⁴⁴. Jeżeli jedna z osób najbliższych złożyła oświadczenie, że chce działać jako oskarżyciel posiłkowy uboczny, to złożenie owego oświadczenia nie spowoduje, że wówczas inne osoby najbliższe nie będą mogły skutecznie również tej czynności dokonać. Wydaje się, że w szczególnej sytuacji, w razie wielości tych osób, sąd stosowanie do art. 56 § 1 k.p.k., mógłby ograniczyć liczbę oskarżycieli posiłkowych występujących w sprawie, jeżeli byłoby to konieczne dla zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania³⁴⁵.

Jak już wcześniej wspomniano, zakres uprawnień przysługujących osobom najbliższym zmarłego pokrzywdzonego oraz osób pozostających na jego utrzymaniu jest limitowany tymi prawami pokrzywdzonego, które by mu przysługiwały, gdyby żył. W sytuacji gdy nie mamy do czynienia z pokrzywdzonym w rozumieniu art. 49 k.p.k., oczywiste jest, że staje się bezprzedmiotowa realizacja uprawnienia przewidzianego w art. 52 k.p.k. Takiej sytuacji dotyczyło postanowienie SN z 26 marca 2009 r., I KZP 2/09³⁴⁶. Zdaniem Sądu Najwyższego, kobieta, za zgodą której przerwano ciążę z naruszeniem ustawy z 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerwania ciąży (Dz.U. Nr 17, poz. 78 ze zm.), nie należy do kręgu pokrzywdzonych typami czynów zabronionych określonych w art. 152 § 1–3 k.k. w rozumieniu art. 49 § 1 k.p.k., jeżeli czyny opisane w tych przepisach nie wyczerpują jednocześnie znamion określonych w innym przepisie ustawy karnej, którym jej dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone. Nie nabywa też ona uprawnień do działania w sprawie w charakterze oskarżyciela posiłkowego jako strona zastępcza (art. 52 § 1 k.p.k.). Tytułem komentarza do tego orzeczenia można podnieść, że w niniejszej sprawie Sąd Najwyższy przyjął, że kobieta, za zgodą której przerwano ciążę, nie jest pokrzywdzonym, co wynika *expressis verbis* z przytoczonej tezy. Statusu tego nie posiada także dziecko poczęte, któremu odebrano życie, ponieważ zgodnie z prawem cywilnym nie ma podstaw do uznania dziecka poczętego za osobę fizyczną³⁴⁷.

³⁴⁴ W. Sych, *Wpływ pokrzywdzonego...*, s. 60.

³⁴⁵ W. Daszkiewicz, *Sukcesja...*, s. 33. W kwestii ograniczenia liczby oskarżycieli posiłkowych zob. K. Dudka, *Ograniczenie liczby oskarżycieli posiłkowych...*, s. 94–100.

³⁴⁶ OSNKW 2009, nr 5, poz. 37.

³⁴⁷ Pogląd wyrażony w postanowieniu SN z 26 marca 2009 r., I KZP 2/09 zaaprobowała M. Kornak, *Glosa do postanowienia SN z 26 marca 2009 r., I KZP 2/09*, LEX/el. 2009. Zastrzeżenia odnośnie do prawidłowości zgłosił J. Potulski, *Glosa do postanowienia SN z 26 marca 2009 r., I KZP 2/09*, GSP-Prz.Orz. 2009, nr 4, s. 133–138.

Brak podstaw do zastosowania art. 52 § 1 k.p.k. wystąpi także wówczas, gdy zmarły oskarżyciel posiłkowy nie został dopuszczony do udziału w postępowaniu z przyczyn określonych w art. 56 k.p.k. W takiej sytuacji osoba wskazana w art. 52 § 1 k.p.k. zostanie pozbawiona tego uprawnienia³⁴⁸.

Wstąpienie osoby najbliższej w miejsce zmarłego pokrzywdzonego powoduje możliwość wykonywania jego praw, wynikających z zasady kontradiktoryjności³⁴⁹. Jest ona uprawniona do przedsięwzięcia innych czynności takich np. jak wniesienie skargi subsydiarnej, jeśli zastaną spełnione inne warunki czyniące tę czynność dopuszczalną, wniesienie aktu oskarżenia w sprawie z oskarżenia prywatnego, odstąpienie od oskarżenia w kontekście art. 57 § 1 k.p.k., art. 491 § 1 i art. 496 k.p.k., sprzeciwienie się wnioskowi oskarżonego o wydanie wyroku skazującego i wymierzenie mu określonej kary lub środka karnego (art. 387 § 1–2 k.p.k.)³⁵⁰. Do owych czynności, których mogą dokonać osoby wskazane w art. 52 § 2 k.p.k., należy składanie różnorodnych wniosków, które przysługiwały zmarłemu pokrzywdzonemu. Pojawia się więc pytanie, czy osoby wskazane w art. 52 § 2 k.p.k. mogą również złożyć wniosek o nałożenie obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 49a k.p.k.). Z powodu usunięcia z dniem 1 lipca 2015 r. instytucji powoda cywilnego oraz zasądzenia odszkodowania cywilnego z urzędu, instytucja nałożenia obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę stanie się podstawowym sposobem możliwości realizacji przez pokrzywdzonego w toku procesu karnego roszczeń wynikających z popełnienia przestępstwa. Prawo osób wymienionych w art. 52 § 1 k.p.k. do wystąpienia w razie śmierci pokrzywdzonego z wnioskiem o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody nie było kwestionowane w piśmiennictwie. Skoro pokrzywdzony jest uprawniony do wniesienia wniosku o nałożenie obowiązku naprawienia szkody (art. 49a k.p.k.), to trzeba zaakceptować pogląd, że prawo do złożenia wniosku o nałożenie obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę mają wszystkie osoby wymienione w art. 52 § 1 k.p.k.³⁵¹ Uwzględnienie owego wniosku mogłoby nastąpić jedynie na rzecz

³⁴⁸ K. Dudka, *Ograniczenie liczby...*, s. 99–100.

³⁴⁹ D. Tarnowska, *Udział osoby najbliższej...*, s. 129.

³⁵⁰ W. Daszkiewicz, *Sukcesja...*, s. 28.

³⁵¹ Zob. Z. Gostyński, *Obowiązek naprawienia szkody...*, s. 105–106; K. Mitoraj, *Podmioty uprawnione do złożenia wniosku o orzeczenie środka karnego naprawienia szkody...*, s. 180–183; A. Marek, T. Oczkowski, *System prawa karnego*, t. VI, s. 698; R.A. Stefański, *Kompensacyjna rola środka karnego...*, s. 140; R.A. Stefański, w: *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 355; R.A. Stefański, *Podmioty uprawnione...*, s. 151; M. Szewczyk, w: *Kodeks karny...*, red. A. Zoll, 2004, s. 770; Z. Sienkiewicz, w: M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks karny...*,

osoby posiadającej prawo do odszkodowania³⁵². Artykuł 46 § 1 k.k. stanowi, że obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę sąd orzeka na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej. Osoby wskazane w art. 52 § 2 k.p.k. należy zaliczyć do innych osób uprawnionych w rozumieniu art. 46 § 1 k.k.³⁵³

Zdaniem M. Jakubowskiego ustawodawca nie przesądził w art. 52 k.p.k., że uprawnienie do wykonywania praw, które przysługiwałyby pokrzywdzonemu, dotyczy wyłącznie uprawnień proceduralnych³⁵⁴. Autor dopuszcza, że w trybie art. 52 k.p.k. osoby najbliższe mogą realizować uprawnienia materialnoprawne przyznane zmarłemu pokrzywdzonemu w kodeksie karnym. Na tej podstawie przyjmuje, że osoby wskazane w art. 52 k.p.k. mogą być uznane za uprawnione do bycia beneficjentem nawiązki przewidzianej w art. 46 § 2 k.k. Odmienne stanowisko jest wyrażane w orzecznictwie i piśmiennictwie. Zgodnie z tym poglądem nawiązka, o której mowa w art. 46 § 2 k.k., jest zasądzana wyłącznie na rzecz pokrzywdzonego, a nie na rzecz stron zastępczych³⁵⁵. Stanowisko to należy zaakceptować.

W związku z omawianiem uprawnień osób wskazanych w art. 52 § 1 k.p.k. pojawiło się pytanie, czy strona zastępcza, o jakiej mowa w tym przepisie, może wykonywać prawa zmarłego pokrzywdzonego w sytuacji, w której gdyby ten żył – występowałaby w roli oskarżonego. Kwestia ta wynikła przy rozpoznawaniu sprawy o udział w bójce, w której jeden z uczestników bójki zmarł na skutek doznanych obrażeń³⁵⁶. Przy rozstrzygnięciu tego zagadnienia należy uwzględnić istotę regulacji zawartej w art. 52 § 1 k.p.k. Osoby uprawnione wskazane w tym przepisie mogą wykonywać prawa, które przysługiwałyby pokrzywdzonemu, gdyby on żył. Podzielić należy stwierdzenie R. Kmiecika, że gdyby osoba najbliższa nabywała „pełne” uprawnienia pokrzywdzo-

s. 67; postanowienie SN z 28 kwietnia 2008 r., I KZP 6/08, OSNKW 2008, nr 6, poz. 42. Zob. też wyrok SN z 16 kwietnia 2002 r., V KK 60/02, LEX nr 1635076.

³⁵² M. Łukasiewicz, A. Ostapa, *Obowiązek...*, s. 70–71; A. Marek, T. Oczkowski, *System prawa karnego...*, s. 698–699. Zob. również uwagi W. Daszkiewicza, *Sukcesja...*, s. 42.

³⁵³ Zob. T. Grzegorzcyk, *Wniosek o zobowiązanie sprawcy przestępstwa do naprawienia szkody...*, s. 115. Zob. też T. Grzegorzcyk, *Zobowiązanie sprawcy przestępstwa...*, s. 56.

³⁵⁴ M. Jakubowski, *Glosa do wyroku SN z 1 października 2010 r., IV KK 46/10*, CzPKiNP 2011, nr 1, s. 182.

³⁵⁵ Tak SN z uzasadnieniem wyroku z 1 października 2010 r., IV KK 46/10, LEX nr 653734; T. Grzegorzcyk, *Zobowiązanie sprawcy...*, s. 57.

³⁵⁶ Kwestia ta pojawiła w postanowieniu SN z 26 października 2006 r., I KZP 24/06, OSP 2007, z. 9, poz. 107, w którym stwierdzono, że zakaz wyrażony w art. 50 k.p.k. ma wyłącznie procesowy charakter i nie pozbawia uprawnień pokrzywdzonego osoby, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo, gdyż takie uprawnienie wynika z prawa materialnego.

nego, które miał on w chwili śmierci w sposób bezwarunkowy i nie na podstawie „sukcesji”, wówczas nie podlegałaby ograniczeniom, jakie wynikają z zakazu kumulacji przeciwstawnych ról procesowych, chyba że również osoba najbliższa uczestniczyłaby w popełnieniu przestępstwa i wystąpiłaby w roli oskarżonego³⁵⁷. Brak owego zastrzeżenia dla osób najbliższych powodowałby, że śmierć uczestnika bójki umożliwiałaby tym osobom prawo do wykonywania uprawnień pokrzywdzonego, w tym także oskarżyciela posiłkowego³⁵⁸. Osoby wskazane w art. 52 § 1 k.p.k. nie mogą zatem wykonywać uprawnień, których sam pokrzywdzony nie mógłby realizować, gdyby żył. Skoro zmarły pokrzywdzony w konkretnej sprawie, ze względu na zakaz przewidziany w art. 50 k.p.k., nie mógłby występować w roli oskarżyciela posiłkowego, to również i żona zmarłego uczestnika bójki nie mogłaby występować w tej roli procesowej³⁵⁹. Osoby wskazane w art. 52 § 1 k.p.k. jako pokrzywdzone „pośrednio” mogą swoje uprawnienia do wykonywania praw pokrzywdzonego wywodzić wyłącznie z treści art. 52 § 1 k.p.k. w związku z art. 115 § 11 k.k., nigdy natomiast z art. 49 § 1 k.p.k.³⁶⁰ Jeżeli uczestnik bójki byłby postawiony w stan podejrzenia, to występując jako oskarżony, ze względu na zakaz przewidziany w art. 50 k.p.k. nie mógłby korzystać z procesowych uprawnień pokrzywdzonego³⁶¹. Tym samym również osoby najbliższe lub pozostające na

³⁵⁷ R. Kmiecik, *Glosa do postanowieniu SN z 26 października 2006 r., I KZP 24/06*, OSP 2007, z. 9, s. 669.

³⁵⁸ Tamże.

³⁵⁹ Tamże.

³⁶⁰ Tamże.

³⁶¹ Tamże. W kwestii kumulacji zob. R. Olszewski, *Kumulacja...*, s. 11 i nast. Odnośnie do zakazu kumulacji ról oskarżonego i pokrzywdzonego (art. 50 k.p.k.) zob. W. Jasiński, *Kumulacja ról...*, s. 85–95; K. Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 235–236; M. Pawełek, R. Rychliński, *Glosa do wyroku SN z 6 kwietnia 2006 r., IV KK 12/06*, WPP 2007, nr 4, s. 111–119; M. Świerk, *Glosa do wyroku SN z 6 kwietnia 2006 r., IV KK 12/06*, Pal. 2007, nr 5–6, s. 329–335; W. Wassermann, *Zakaz kumulacji ról...*, s. 143–151; J. Zagrodnik *Glosa do postanowienia SN z 26 października 2006 r., I KZP 24/06*, PiP 2007, z. 9, s. 135–139 i wskazaną tam literaturę. Kwestia zakresu zakazu kumulacji należy do zagadnień spornych. Według pierwszego stanowiska łączenie ról oskarżonego (podejrzanego) i pokrzywdzonego, poza oskarżeniem wzajemnym w postępowaniu prywatnoskargowym, nie jest dopuszczalne – tak W. Jasiński, *Kumulacja ról...*, s. 90–91; W. Wassermann, *Zakaz kumulacji ról...*, s. 147. Takie też stanowisko wyraził SN w wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej z 26 października 1976 r., VI KZP 11/ 75, OSNKW 1977, nr 1–2, poz. 1. Odmienne stanowisko zajęli: K. Marszał (*Zagadnienia* 2013, s. 236) i J. Zagrodnik (*Glosa do postanowienia SN z 26 października 2006 r., I KZP 24/06*, s. 139), stwierdzając, że wynikający z art. 50 k.p.k. zakaz kumulacji ról przeciwstawnych stron procesowych nie obowiązuje, jeżeli pokrzywdzony, będący współsprawcą przestępstwa, nie występuje w charakterze oskarżonego w postępowaniu przed sądem. Nie dotyczy on zatem postępowania przygotowawczego. Zob. też uwagi w: Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. I, 2013, s. 229. W piśmiennictwie przyjmuje się, że zakaz wskazany w art. 50 k.p.k. – poza wyjątkiem wskazanym w art. 497 k.p.k. i art. 498 § 3 k.p.k. – dotyczy tego samego procesu. Nie ma natomiast zastosowania w sytuacji, gdy współuczestnicy danego

jego utrzymaniu nie mogłyby korzystać z procesowych uprawnień pokrzywdzonego³⁶². W sytuacji gdyby materiał dowodowy nie pozwalał uczestnikowi bójki (gdyby żył) na występowanie w charakterze oskarżonego, nie byłoby przeszkód, aby osoby wskazane w art. 52 § 1 k.p.k. realizowały te uprawnienia, które przysługiwałyby pokrzywdzonemu³⁶³.

Na tle stanu prawnego obowiązującego do dnia 1 lipca 2015 r. pojawiła się rozbieżność poglądów w kwestii, czy osoby najbliższe wskazane w art. 52 § 1 k.p.k. w wypadku określonym w art. 66 § 3 k.k. mogą pojednać się ze sprawcą w razie śmierci pokrzywdzonego³⁶⁴. Zgodnie z pierwotnym brzmieniem tego przepisu, w wypadku gdy pokrzywdzony pojednał się ze sprawcą, sprawca naprawił szkodę lub pokrzywdzony i sprawca uzgodnili sposób naprawienia szkody, warunkowe umorzenie mogło być zastosowane do sprawy przestępstwa zagrożonego karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności. Sąd Najwyższy w uchwale z 30 września 2003 r., I KZP 19/03 stwierdził, że w wypadkach określonych w art. 66 § 3 k.k. pojednać się ze sprawcą może – w razie śmierci pokrzywdzonego – osoba najbliższa³⁶⁵. W uzasadnieniu uchwały Sąd Najwyższy wskazał, że stroną nową może być każda osoba będąca najbliższą dla zmarłego pokrzywdzonego, przy czym wstąpienie choć jednej osoby w prawa zmarłego eliminuje pozostałych, ze względu na funkcjonowanie zasady *ne bis in idem*. Stwierdzono ponadto, że w praktyce mogą występować wówczas różne sytuacje, wymagające kontroli sądu orzekającego, a nawet mogące mieć wpływ na podjęcie decyzji o warunkowym umorzeniu postępowania. Według SN taka sytuacja może pojawić się, jeśli wolę pojednania ze sprawcą zgłosi jedna z osób najbliższych, z którą łączą sprawcę określone

zdarzenia przestępnego, będący współsprawcami przestępstwa, którego znamiona ich zachowanie wypełnia, są jednocześnie pokrzywdzonymi zachowaniami innych jego uczestników (np. w bójce). W razie wydzielenia do odrębnego postępowania sprawy jednego lub części z nich (np. w ramach art. 387 k.p.k.) pozostali, których dobro prawne zostało naruszone lub zagrożone przez zachowania przestępne osób, których postępowanie wyłączono, mogą w tym wyłączonym procesie wykonywać uprawnienia pokrzywdzonego – tak Grzegorzyczyk, *Kodeks*, t. I, s. 271. Zob. wyrok SN z 6 kwietnia 2006 r., IV KK 12/06, OSNKW 2006, nr 6, poz. 61. W razie zaakceptowania tej tezy, gdyby w tym odrębnym postępowaniu współuczestnik bójki występowałby w roli pokrzywdzonego, to w razie jego śmierci, prawa, które mu by mu przysługiwały mogłyby wykonywać osoby wskazane w art. 52 § 1 k.p.k. Zdaniem M. Świerka (*Glosa...*, s. 333) art. 50 k.p.k. wcale nie wprowadza zakazu łączenia ról pokrzywdzonego i oskarżonego w postępowaniu sądowym w tej samej sprawie. Krytycznie ocenili stanowisko SN wyrażone w wyroku z 6 kwietnia 2006 r. IV KK 12/06 M. Pawełek i R. Rychliński (*Glosa...*, s. 111–119).

³⁶² Zob. M. Pawełek, R. Rychlicki, *Glosa...*, s. 119.

³⁶³ R. Kmieciak, *Glosa do postanowienia SN z 26 października 2006 r.*, s. 669.

³⁶⁴ Artykuł 66 k.k. został znowelizowany przez art. 12 pkt 2 ustawy z 27 września 2013 r. (Dz.U. z 2013 r., poz. 1247).

³⁶⁵ OSNKW 2003, nr 9–10, poz. 78.

zależności. Zdaniem sądu eliminowanie owych uprawnień nie dotyczy jednak dochodzenia roszczeń majątkowych wynikających z przestępstwa, które są wyłącznie własnymi roszczeniami najbliższych, w zakresie jakie im przysługują, a nie takim, jakie przysługiwałyby zmarłemu. Na tej podstawie sąd stwierdził, że jeśli pokrzywdzony mógł się pojednać z oskarżonym, to również osoba najbliższa, która weszła w jego prawa, mogła uczynić to samo. To stanowisko Sądu Najwyższego wywołało rozbieżne oceny w piśmiennictwie³⁶⁶.

Krytykując to rozstrzygnięcie, T. Koziół wskazał, że „pojednanie” w rozumieniu art. 66 § 3 k.k. oznaczało pogodzenie się, porozumienie, polubowne zakończenie sporu. Odnosząc te stwierdzenia do relacji sprawca – pokrzywdzony, u podłoża której leży czyn sprawcy wyrządzający pokrzywdzonemu krzywdę lub szkodę, Autor stwierdził, że pojednanie powinno się łączyć z jakimś aktem ekspiacji po stronie sprawcy (przeproszeniem, wyrażeniem skruchy, żalu, prośbą o przebaczenie, itp.) i jakimś aktem absolucji przez pokrzywdzonego (wybaczeniem, puszczeniem w niepamięć). Jest to zatem pewien akt moralny (etyczny), relewantny prawnie w kontekście art. 66 § 3 k.k.³⁶⁷ Na tej podstawie Autor wyprowadził wniosek, że nie można mówić o wynikającym z ustawy „prawie pokrzywdzonego do pojednania się ze sprawcą”, a zatem prawie, które ewentualnie może być wykonywane w trybie art. 52 § 1 k.p.k. przez następców prawnych pokrzywdzonego³⁶⁸. Ponadto T. Koziół podniósł, że art. 66 § 3 k.k. miał charakter materialnoprawny, samodzielnie określając krąg podmiotów mogących dopełnić aktu pojednania. Artykuł 52 § 1 k.p.k. przekazuje natomiast osobom najbliższym wobec zmarłego pokrzywdzonego zakres jego uprawnień procesowych³⁶⁹. Ponadto k.p.k. wyraźnie wyodrębnił pojęcie pokrzywdzonego (art. 49 § 1 k.p.k.), od pojęcia podmiotów uważanych za pokrzywdzonego (art. 49 § 3 k.p.k.) bądź wykonujących prawa pokrzywdzonego (art. 51 § 2, 3, art. 52 § 1 k.p.k.). Zdaniem T. Koziół w art. 66 § 3 k.k. była tylko mowa o pokrzywdzonym. W przepisie tym nie

³⁶⁶ Pogląd wyrażony w tej uchwale zaaprobowali: K.T. Banasik, *Uwagi do art. 66 § 3...*, s. 24; B. Kunicka-Michalska, w: *System prawa karnego*, t. VI, s. 971; A. Zoll, w: *Kodeks karny...*, red. A. Zoll, 2004, s. 1002. Zob. też uwagi M. Kurowskiego, *Umorzenie postępowania...*, s. 447. Krytycznie pogląd SN ocenili: A. Błachnio-Parzych, M. Hudzik, J. Pomykała, *Przegląd glos krytycznych...*, s. 269–270; J. Grajewski, S. Steinborn, w: Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. I, 2013, s. 239; T. Koziół, *Glosa do uchwały SN z 30 września 2003 r.*, *I KZP 19/03*, PiP 2004, z. 7, s. 125–129; T. Koziół, *Warunkowe umorzenie...*, s. 131–136. Zob. też uwagi J. Iwańca, *Glosa do uchwały z 30 września 2003 r.*, *I KZP 19/03*, PS 2005, nr 2, s. 130–136.

³⁶⁷ T. Koziół, *Glosa do uchwały SN z 30 września 2003 r.*, s. 126–127; T. Koziół, *Warunkowe umorzenie...*, s. 131–132.

³⁶⁸ T. Koziół, *Glosa...*, s. 127.

³⁶⁹ Tamże; T. Koziół, *Warunkowe umorzenie...*, s. 133. Zob. też uwagi A. Błachnio-Parzych, M. Hudzik, J. Pomykała, *Przegląd glos krytycznych...*, s. 268–269.

ujęto uregulowania analogicznego, zawartego w art. 46 k.k., zgodnie z którym ze stosownym wnioskiem może wystąpić pokrzywdzony lub inna osoba uprawniona, którą może być osoba wskazana w art. 52 § 1 k.p.k.³⁷⁰ Przeciwnie tezie zawartej w przytoczonym wyżej orzeczeniu ma przemawiać również i to, że art. 66 § 3 k.k. jako przepis szczególny nie podlega wykładni rozszerzającej³⁷¹. W konkluzji T. Koziół stwierdził, że śmierć pokrzywdzonego oznacza brak strony pojednania, o którym była mowa w art. 63 § 3 k.k., a tym samym wyłącza dojście pojednania do skutku. W wypadkach określonych w art. 66 § 3 k.k. do pojednania nie była uprawniona osoba wykonująca prawa pokrzywdzonego po jego śmierci³⁷².

Z kolei J. Iwaniec, komentując uchwałę Sądu Najwyższego z 30 września 2003 r., I KZP 19/03, stwierdził, że pojednanie może być rozumiane niejednolicie. Zdaniem Autora wąska koncepcja pojednania zakłada, że jest ono właściwe tylko osobom bezpośrednio zaangażowanym w konflikt, którego następstwem jest krzywda moralna, czyli uszczerbek dla dóbr osobistych związany z dolegliwością psychiczną. Przy takim rozumieniu pojednania nie dotyczy ono osób najbliższych dla stron konfliktu. Tak więc w pojednaniu mogą uczestniczyć tylko osoby bezpośrednio związane z przestępstwem, czyli pokrzywdzony i sprawca³⁷³. Według I. Iwańca możliwe było przyjęcie koncepcji pojednania *sensu largo*, abstrahującej od idei pojednania rozumianego jako proces, w który zaangażowane są jednostki bezpośrednio związane z przestępstwem. Przy tym szerokim pojmowaniu pojednania mogą w nim uczestniczyć również osoby najbliższe dla pokrzywdzonego oraz oskarżonego. Autor dopuścił zatem pojednanie strony zastępczej z oskarżonym, tylko przy zachowaniu przez sąd rygorystycznych warunków związanych ze spełnieniem celów prawa i procesu karnego. Według J. Iwańca pojednanie stanie się realne, gdy przed śmiercią wolę taką wyraził w sposób wyraźny, zrozumiały, stanowczy i nieodwołalny sam pokrzywdzony³⁷⁴, a wola ta towarzyszyła w takim samym zakresie osobom najbliższym dla zmarłego pokrzywdzonego, które uczestniczą w procesie w charakterze strony zastępczej, przy czym nikt z kręgu osób najbliższych prawidłowo powiadomiony przez sąd o możliwości pojednania się i jego konsekwencjach, nie wyraził sprzeciwu³⁷⁵. Autor wykluczył możliwość

³⁷⁰ T. Koziół, *Glosa...*, s. 127–128; T. Koziół, *Warunkowe umorzenie...*, s. 133–134.

³⁷¹ T. Koziół, *Glosa...*, s. 128; T. Koziół, *Warunkowe umorzenie...*, s. 134. Te stwierdzenia podzielają również A. Błachnio-Parzych, M. Hudzik, J. Pomykała, *Przegląd głoś krytycznych...*, s. 269.

³⁷² T. Koziół, *Glosa...*, s. 129.

³⁷³ J. Iwaniec, *Glosa do uchwały SN z 30 września 2003 r.*, s. 133–134.

³⁷⁴ To stwierdzenie zyskało akceptację J. Grajewskiego i S. Steinborna, w: Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. I, 2013, s. 239.

³⁷⁵ J. Iwaniec, *Glosa...*, s. 134–135.

pojednania, gdy śmierć pokrzywdzonego nastąpiła jako bezpośredni skutek zarzucanego oskarżonemu przestępstwa, a więc wówczas, gdy oskarżony tę śmierć spowodował. Zdaniem I. Iwańca byłoby to sprzeczne z podstawową zasadą, która rozciąga się na całe prawo karne – zasadą sprawiedliwości³⁷⁶.

W nawiązaniu do stanowiska I. Iwańca postawiono pytanie, czy wobec wyrażenia woli pojednania przez pokrzywdzonego, konieczna byłaby analiza woli w tym przedmiocie osób najbliższych³⁷⁷? Ponadto uznano, że naruszeniem zasady sprawiedliwości byłoby sprzeniewierzenie się woli pokrzywdzonego przez osoby najbliższe, gdy pokrzywdzony wybaczył przed śmiercią sprawcy, czy wyraził wolę przeciwną³⁷⁸.

Akceptując stanowisko wyrażone w uchwale Sądu Najwyższego z 30 września 2003 r., I KZP 19/03, wskazano, że choć zarzuty podniesione w glosach do owej uchwały są w pełni zrozumiałe, a także uzasadnione, to z ówczesnego stanu prawnego, literalnego brzmienia art. 66 § 3 k.k. i niezawarcia w nim bliższego określenia pokrzywdzonego, nie wynikało, aby osoba najbliższa dla pokrzywdzonego nie mogła się pojednać ze sprawcą w razie śmierci pokrzywdzonego. Owe zastrzeżenia mogą być potraktowane jako postulaty *de lege ferenda*³⁷⁹. Zdaniem J. Skupińskiego nie można odmawiać prawa do pojednania osobom fizycznym, najbliższym pokrzywdzonego, w razie jego śmierci. Zdaniem Autora stanowiłoby to nieuzasadnione wiktymologicznym celem art. 66 § 3 k.k. ograniczenie stosowania tego ważnego dla interesów ofiar (ich najbliższych) przepisu³⁸⁰.

Wydaje się, że stanowiska tego nie można w pełni podzielić. Wskazane wyżej uwagi odnośnie do sformułowania w art. 66 § 3 k.k. wymogu pojednania uzasadniają tezę, że jedynym podmiotem uprawnionym do wyrażenia woli pojednania jest tylko pokrzywdzony. Ów akt pojednania w rozumieniu art. 66 § 3 k.k. nie był przejawem realizacji żadnego z uprawnień procesowych pokrzywdzonego, a tym samym nie mieścił się w zakresie pojęcia „wykonywanie praw pokrzywdzonego” w rozumieniu art. 52 § 1 k.p.k.³⁸¹ Zgodzić się natomiast trzeba ze stwierdzeniem, że w razie pojednania się pokrzywdzonego ze sprawcą, wnioszek o u morzenie postępowania, po śmierci pokrzywdzonego, mogła zgłosić osoba wskazana w art. 52 § 1 k.p.k.³⁸²

³⁷⁶ Tamże, s. 135.

³⁷⁷ A. Błachnio-Parzych, M. Hudzik, J. Pomykała, *Przegląd głoś krytycznych...*, s. 270.

³⁷⁸ Tamże.

³⁷⁹ B. Kunicka-Michalska, w: *System prawa karnego*, t. VI, s. 971.

³⁸⁰ J. Skupiński, w: *Kodeks karny...* red. R.A. Stefański, s. 473.

³⁸¹ T. Kozioł, *Glosa...*, s. 127.

³⁸² J. Iwaniec, *Glosa...*, s. 135; Zob. też J. Majewski, *Kodeks karny...*, s. 180.

Rozważając kwestie związane z uprawnieniami osób wskazanych w art. 52 § 1 k.p.k., można postawić pytanie, czy po śmierci pokrzywdzonego osoby te mogły złożyć wniosek o którym mowa w art. 59a § 1 k.k. Zgodnie z tym przepisem, jeżeli przed rozpoczęciem przewodu sądowego w pierwszej instancji sprawca, który nie był uprzednio skazany za przestępstwo umyślne z użyciem przemocy, pojednał się z pokrzywdzonym, w szczególności w wyniku mediacji naprawił szkodę lub zadośćuczynił wyrządzonej krzywdzie, należało umorzyć, na wniosek pokrzywdzonego, postępowanie karne o występki zagrożony karą nieprzekraczającą 3 lat pozbawienia wolności, a także o występki przeciwko mieniu zagrożony karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności, jak również o występki określony w art. 157 § 1 k.k.³⁸³

Zdaniem A. Pilch pojednanie sprawcy ze spadkobiercami pokrzywdzonego jest relewantne prawnie w przypadku umorzenia postępowania w trybie art. 59a k.k. co sprawia, że należało przyznać spadkobiercom pokrzywdzonego prawo do złożenia wniosku o umorzenie³⁸⁴.

Wydaje się, że w rozważanej sytuacji można było jednak przyjąć analogicznie rozwiązanie, jak w wypadku uchylonego art. 66 § 3 k.k. w kwestii warunkowego umorzenia. Tak więc należy zaakceptować tezę, że akt pojednania przysługuje wyłącznie pokrzywdzonemu. Podzielić też trzeba stwierdzenie, że akt pojednania się w rozumieniu art. 59a k.k. nie był formą (przejawem) realizacji żadnego z uprawnień pokrzywdzonego, więc nie mieścił się on w terminie „wykonywanie praw pokrzywdzonego”³⁸⁵. W tym zakresie osoby wymienione w art. 52 § 1 k.p.k. nie mogą wykonywać praw przysługujących pokrzywdzonemu, gdyby żył. Były natomiast uprawnione do złożenia wniosku o umorzenie postępowania, gdy pokrzywdzony pojednał się ze sprawcą przed śmiercią³⁸⁶.

³⁸³ Art. 59a k.k. został uchylony przez art. 7 pkt 5 ustawy z 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2016 r., poz. 437) z dniem 15 kwietnia 2016 r. Regulacja ta wywołała rozbieżne oceny; zob. D. Gruszecka, *Interes pokrzywdzonego...*, s. 47–70; D. Karczmarska, *Instytucja umorzenia postępowania na wniosek pokrzywdzonego...*, s. 99–114; R. Koper, *Wniosek pokrzywdzonego...*, s. 505–511; R. Koper, *Warunki umorzenia...*, s. 11–27; M. Kurowski, *Umorzenie postępowania...*, s. 439–450; A. Lach, *Umorzenie postępowania karnego...*, s. 137–147; A. Pilch, *Umorzenie postępowania w trybie...*, s. 94–106; A. Sakowicz, *Umorzenie postępowania karnego...*, s. 277–298; R.A. Stefański, *Umorzenie restytucyjne...*, s. 423–442. Zob. też D. Kuźelewski, K. Szczęsny, *Konsensualizm a kontradiktoryjność procesu karnego...*, s. 413–415.

³⁸⁴ A. Pilch, *Umorzenie kompensacyjne...*, s. 337–338.

³⁸⁵ J. Majewski, *Kodeks karny...*, s. 180.

³⁸⁶ Zob. tamże, s. 180. Zob. też uwagi M. Kurowskiego, *Umorzenie postępowania...*, s. 447. Na podstawie art. 7 pkt 5) ustawy z 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 437) art. 59a k.k. został uchylony.

1.3. ZDOLNOŚĆ PROCESOWA

1.3.1. POJĘCIE ZDOLNOŚCI PROCESOWEJ

W doktrynie procesu karnego występuje pojęcie zdolności procesowej. W odróżnieniu jednak od kodeksu postępowania cywilnego, kodeks postępowania karnego nie zawiera legalnej definicji tego pojęcia. Warto również zaznaczyć, że w procedurze cywilnej pojęcie zdolności procesowej jest utożsamiane ze zdolnością do czynności procesowych (art. 65 § 1)³⁸⁷. Z kolei art. 64 k.p.c. zawiera definicję ustawową zdolności sądowej rozumianej jako zdolność występowania w procesie jako strona. Pojęcia te nie są analogicznie pojmowane w doktrynie procesu karnego³⁸⁸.

S. Śliwiński, rozważając kwestie związane ze stronami w procesie karnym, stwierdził, że strona musi mieć zdolność procesową, to jest prawną możliwość stania się podmiotem stosunku procesowego³⁸⁹. Również inni autorzy w sposób zbieżny ze stwierdzeniem S. Śliwińskiego definiowali pojęcie zdolności procesowej. Taką samą definicję zdolności procesowej sformułował C. Kulesza³⁹⁰ oraz L. Wilk i J. Zagrodnik³⁹¹. Zdaniem S. Kalinowskiego zdolność procesowa to możliwość stania się stroną w procesie. Autor dodał, że aby być stroną, trzeba mieć prawną możliwość stania się podmiotem stosunku procesowego³⁹². Podobnie zdolność procesową zdefiniowali K. Marszał i K. Dudka stwierdzając, że jest to uprawnienie do stania się stroną stosunku spornego³⁹³.

W piśmiennictwie spotykane są również wypowiedzi, w których przy określaniu znaczenia pojęcia zdolność procesowa nie nawiązywano do konstrukcji stosunku procesowego. Tak więc zdolność procesową rozumiano jako: prawną możliwość stania się stroną w postępowaniu karnym³⁹⁴, zdolność do występowania w procesie w charakterze strony³⁹⁵, zdolność zajęcia stanowiska

³⁸⁷ W literaturze karnoprocessowej taki sens pojęciu „zdolności procesowej” nadał M. Cieślak. Zob. M. Cieślak, w: M. Cieślak, K. Spett, A. Szymusik, W. Wolter, *Psychiatria...*, s. 105–106.

³⁸⁸ Tak też W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1996, s. 238.

³⁸⁹ Śliwiński, *Polski proces*, 1948, s. 283; Śliwiński, *Polski proces*, 1959, s. 156.

³⁹⁰ C. Kulesza, w: Kruszyński i inni, *Wykład*, 2003, s. 157.

³⁹¹ L. Wilk, J. Zagrodnik, *Prawo i proces karny skarbowy...*, s. 377.

³⁹² Kalinowski, *Postępowanie. Zarys części ogólnej*, s. 187; Kalinowski, *Polski proces*, 1971, s. 198.

³⁹³ K. Marszał, *Prawo...*, s. 160; Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 222; K. Dudka, w: K. Dudka, H. Paluszkiwicz, *Postępowanie...*, s. 66–67.

³⁹⁴ Schaff, *Proces*, s. 286; E. Skrętowicz, w: T. Taras, E. Skrętowicz, R. Kmiecik, *Proces karny...*, 1971, s. 112; E. Skrętowicz, w: Kmiecik, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 145; J. Skorupka, w: *System*, t. IV, s. 245–246.

³⁹⁵ W. Posnow, w: Świda, Skorupka, *Postępowanie. Część ogólna*, s. 163; M. Siewierski, w: Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie*, 1971, s. 55.

strony w postępowaniu karnym, a więc stania się stroną³⁹⁶, zdolność do bycia stroną *in genere*³⁹⁷. Zdaniem A. Gaberlego zdolność procesowa to dopuszczalność zajęcia pozycji określonej strony w procesie karnym, niezwiązana z konkretnym procesem³⁹⁸. Wspólne dla tych wypowiedzi jest łączenie zdolności procesowej wyłącznie z występowaniem w roli strony procesowej.

Według W. Daszkiewicza łączenie pojęcia zdolności procesowej wyłącznie z pojęciem stron jest nieściśle z dwóch powodów. Po pierwsze, wiązanie pojęcia zdolności procesowej tylko ze stronami było adekwatne w przypadku tradycyjnych, klasycznych ustaw karnoprosesowych. Zdaniem Autora straciło ono rację bytu w czasie, kiedy późniejsze regulacje wprowadzone do tych ustaw uzasadniały wyodrębnienie kategorii rzeczników interesu społecznego³⁹⁹. Po drugie, zawężenie zdolności procesowej do możliwości stania się stroną procesu karnego jest w wypadku pokrzywdzonego niewłaściwe z tego względu, że pokrzywdzony w sytuacjach wskazanych w ustawie może także działać, gdy nie jest jeszcze stroną, np. wnosząc wniosek o ściganie czy składając zażalenie na odmowę wszczęcia postępowania karnego, i to bez względu na to, czy ma zamiar uczestniczyć w tym postępowaniu⁴⁰⁰. Z tych też względów Autor określił zdolność procesową jako zdolność występowania w roli podmiotu procesu (strony albo rzecznika interesu społecznego)⁴⁰¹. Pogląd W. Daszkiewicza o nieadekwatności łączenia wspólnie zdolności procesowej wyłącznie z pojęciem stron procesowych został zaakceptowany przez K. Woźniewskiego⁴⁰². Zdaniem tego Autora prawo procesowe wskazanemu normatywnie podmiotowi przyznaje jakieś uprawnienie bądź obowiązek procesowy, wprowadzając tym samym ów podmiot w sferę procesu karnego właściwą mu – określoną przez to prawo – rolą procesową. K. Woźniewski stwierdził, że ta rola procesowa przewidziana w prawie karnym procesowym, obejmująca odpowiednie obowiązki i uprawnienia, przesądza o prawnej możliwości występowania w procesie karnym. Autor podniósł, że potencjalnie każda osoba fizyczna, prawna, jednostka organizacyjna, nawet nieposiadająca osobowości prawnej, może

³⁹⁶ T. Grzegorzczak, *Strony...*, s. 8; T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 274.

³⁹⁷ Z. Sobolewski, P.K. Sowiński, w: Artymiak, Rogalski, *Proces. Część ogólna*, s. 109.

³⁹⁸ A. Gaberle, *Leksykon...*, s. 394.

³⁹⁹ W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1996, s. 238; W. Daszkiewicz, *Pokrzywdzony przestępstwem...*, s. 174.

⁴⁰⁰ W. Daszkiewicz, *Pokrzywdzony przestępstwem...*, s. 174–175.

⁴⁰¹ W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1996, s. 238. W innym opracowaniu Autor stwierdził, że zdolność procesowa w postępowaniu karnym to przede wszystkim zdolność występowania w roli strony procesowej – W. Daszkiewicz, *Pokrzywdzony przestępstwem...*, s. 174.

⁴⁰² K. Woźniewski, *Prawidłowość czynności procesowych...*, s. 83–85.

zostać uwikłana w konkretny proces karny. Stwierdził, że w tym kontekście zdolność karnoprosowa jako właściwość polegająca na prawnej predyspozycji do nabycia statusu uczestnika procesu karnego w określonej roli procesowej przysługuje podmiotowi niezależnie od jego zdolności prawnej w rozumieniu prawa cywilnego. Zdaniem K. Woźniewskiego zdolność karnoprosowa jest ogólną normatywną cechą określonych podmiotów, istniejącą niezależnie od faktycznych przejawów aktywności w procesie karnym, przy czym na ocenę zdolności karnoprosowej wpływają przepisy zarówno prawa karnego materialnego, jak i procesowego. W konkluzji K. Woźniewski przyjął, że zdolność karnoprosowa to ogólne uprawnienie do występowania w procesie karnym w charakterze strony procesowej z uwagi na posiadany interes prawny w korzystnym rozstrzygnięciu lub w innej roli procesowej określonej przez wyraźny przepis prawa⁴⁰³.

Rozszerzenie pojęcia zdolności procesowej na innych uczestników niż strony można dostrzec również w wypowiedziach K. Marszała. Wprowadzając Autor, definiując ową zdolność, określił ją jako uprawnienie do stania się stroną, to jednak omawiając kwestię zdolności procesowej biernej osób prawnych i jednostek organizacyjnych niemających zdolności prawnej, stwierdził, że taka zdolność zachodzi w takim zakresie, w jakim występuje odpowiedzialność tych podmiotów. Wskazał ponadto, że odpowiedzialność taka miała miejsce w ramach odpowiedzialności posiłkowej (art. 52 k.k.) oraz na podstawie ustawy z 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary⁴⁰⁴. Ze względu na to, że niektórzy ze wskazanych uczestników, np. osoba zobowiązana do zwrotu Skarbowi Państwa korzyści majątkowej (art. 52 k.k.) nie była stroną, można wyprowadzić wniosek o rozszerzeniu pojęcia zdolności procesowej na innych uczestników niż strony. Wydaje się, że należy opowiedzieć się za rozciągnięciem pojęcia zdolności procesowej na innych niż strony uczestników postępowania. Również H. Paluszkiwicz nie łączy pojęcia zdolności procesowej wyłącznie z możliwością bycia stroną. Zdaniem Autorki zdolność procesowa oznacza możliwość bycia podmiotem procesowym w ogóle⁴⁰⁵.

Powszechnie przyjmuje się, że zdolność procesowa to zdolność o charakterze abstrakcyjnym, która nie jest związana z konkretnym procesem⁴⁰⁶.

⁴⁰³ K. Woźniewski, *Prawidłowość czynności...*, s. 84.

⁴⁰⁴ Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 222.

⁴⁰⁵ H. Paluszkiwicz, w: K. Dudka, H. Paluszkiwicz, *Postępowanie...*, s. 172.

⁴⁰⁶ W. Daszkiewicz, *Pokrzywdzony przestępstwem...*, s. 175; T. Grzegorzczak, *Strony...*, s. 8; T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, s. 274; Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 222.

Stosownie do podziału na strony czynne i bierne, wyróżnia się zdolność czynną lub bierną⁴⁰⁷, lub zdolność po stronie czynnej lub biernej⁴⁰⁸, zdolność do bycia stroną czynną albo bierną⁴⁰⁹. Jednak zdaniem W. Daszkiewicza objęcie pojęciem zdolności procesowej możliwości występowania w roli rzeczników interesu społecznego sprawiło, że stracił przez to precyzję podział na zdolność procesową czynną i bierną⁴¹⁰. Według Autora np. przedstawiciel społeczny, Rzecznik Praw Obywatelskich nie jest ustawowo związany ani z kierunkiem oskarżenia, ani obrony, i nie musi stawać w tym samym rzędzie, w którym stają strony. W. Daszkiewicz dostrzegał również trudność określenia o jaką zdolność procesową chodzi – czynną czy bierną – w odniesieniu do niektórych stron, a mianowicie rodziców i opiekunów w postępowaniu w sprawach nieletnich⁴¹¹.

W piśmiennictwie zaaprobowano tezę, że zdolność procesowa jest odpowiednikiem zdolności prawnej w rozumieniu prawa cywilnego⁴¹². Stosownie do tego założenia i przyjęcia wąskiego, dominującego rozumienia pojęcia zdolności procesowej, osoba fizyczna może występować jako pokrzywdzony, oskarżyciel prywatny, posiłkowy (uboczny albo subsydiarny), interwenient

Zob. też Kalinowski, *Polski proces*, 1971, s. 199; W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1996, s. 240; J. Skorupka, w: *System*, t. IV, s. 246.

⁴⁰⁷ C. Kulesza, w: Kruszyński i inni, *Wykład*, 2003, s. 157; M. Siewierski, w: Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie*, 1971, s. 55; E. Skrętowicz, w: Kmieciak, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 145; Kalinowski, *Polski proces*, 1971, s. 198.

⁴⁰⁸ Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 222.

⁴⁰⁹ T. Grzegorzcyk, w: Grzegorzcyk, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 274.

⁴¹⁰ W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1996, s. 238.

⁴¹¹ Tamże, s. 239.

⁴¹² T. Grzegorzcyk, *Strony...*, s. 8–9; T. Grzegorzcyk, w: Grzegorzcyk, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 274; W. Posnow, w: Świda, Skorupka, *Postępowanie. Część ogólna*, s. 163. W doktrynie prawa cywilnego procesowego nie ma jednolitych poglądów w kwestii, jakie relacje zachodzą między pojęciem zdolności sądowej (będącej odpowiednikiem zdolności procesowej w postępowaniu karnym) a zdolności prawnej. W myśl pierwszej koncepcji przyjmuje się, że zdolność sądowa jest procesowym odpowiednikiem zdolności prawnej. Każdy więc, kto został przez ustawodawcę objęty zdolnością sądową, równocześnie posiada zdolność sądową i odwrotnie: każdy, kto legitymuje się zdolnością sądową, posiada zdolność prawną. Wskazuje się również, że podstawową funkcją zdolności sądowej jest zapewnienie podmiotowi na drodze sądowej możliwości skutecznego wykonywania prawa i obowiązków procesowych, a zatem zdolność sądowa pełni rolę instrumentalną wobec zdolności prawnej, służy jej realizacji. Zgodnie z inną koncepcją między pojęciami zdolności sądowej i zdolności prawnej nie występują żadne więzi. Przyjmuje się, że między zdolnością sądową a zdolnością sądową nie występuje żadna relacja. Koncepcja trzecia zakłada, że zdolność sądowa jest wyłączną konsekwencją zdolności prawnej, przy czym nie występuje relacja zwrotna od zdolności sądowej do zdolności prawnej. Następstwa tych założeń mają się sprowadzać do następujących tez: każdy podmiot, który został objęty zdolnością sądową, posiada zdolność sądową; istnieją jednostki organizacyjne, które posiadają zdolność sądową mimo braku zdolności prawnej – zob. P. Kaczmarek, *Zdolność sądowa...*, s. 44, 46–47. Należy stwierdzić, że wspólną cechą koncepcji pierwszej i trzeciej jest to, że posiadanie przez dany podmiot zdolności prawnej powoduje przyznanie mu zdolności sądowej.

w ramach zdolności procesowej czynnej. Występując jako strona bierna, osoba fizyczna może być podejrzanym, oskarżonym, podmiotem pociągniętym do odpowiedzialności posiłkowej. Przy określaniu zdolności procesowej osoby fizycznej występuje asymetria między zdolnością procesową czynną a bierną. W wypadku zdolności procesowej czynnej osoba fizyczna nabywa ją w chwili urodzenia (art. 8 k.c.). Stosownie do art. 9 k.c. istnieje domniemanie urodzenia się żywym⁴¹³. Jednocześnie nie ma legalnej definicji człowieka⁴¹⁴. W związku z tymi uregulowaniami pojawia się pytanie o status prawny *nasciturusa*. Należy nadmienić, że w prawie cywilnym status *nasciturusa* jest sporny. Mimo przyjęcia poglądu o przyznaniu *nasciturosowi* ochrony prawnej, ustawodawca nie zdecydował się na uznanie dziecka poczętego za osobę fizyczną i nadanie mu zdolności prawnej⁴¹⁵. Skoro art. 49 § 1 k.p.k., definiując pokrzywdzonego, posługuje się pojęciem osoby fizycznej, to przyjmuje się, że na gruncie tego przepisu dziecko poczęte nie może być uznane za osobę fizyczną, mimo że jego życie jest przedmiotem ochrony prawnokarnej⁴¹⁶. Prawdliwość tej tezy jest jednak kwestionowana⁴¹⁷.

Zdolność procesowa przysługuje do śmierci, bowiem z tą chwilą wygasa podmiotowość prawa, w tym podmiotowość wyrażająca się w zdolności procesowej w postępowaniu karnym⁴¹⁸. Osoba fizyczna uzyskuje zdolność procesową bierną po ukończeniu lat 17 (art. 10 § 1 k.k., art. 5 § 1 k.k.s.). Stosownie jednak do treści art. 10 § 2 k.k. nieletni, który po ukończeniu 15 lat dopuszcza się czynu zabronionego określonego w kodeksie karnym w: art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 3 lub 4, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2, art. 280, może odpowiadać na zasadach określonych w tym kodeksie, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne.

Zgodnie z art. 1 § 1 pkt 2 u.p.n. w postępowaniach w sprawach o czyny karalne jako nieletni może wystąpić osoba, która dopuściła się tego czynu po

⁴¹³ A. Zieliński, w: A. Zieliński, K. Flaga-Gieruszyńska, *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 140.

⁴¹⁴ Tak S. Szolucha, w: *Kodeks...*, red. J. Skorupka, s. 187.

⁴¹⁵ Zob. S. Strzebińczyk, w: *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, s. 35–36 i przytaczaną tam literaturę.

⁴¹⁶ Tak S. Szolucha, w: *Kodeks...*, red. J. Skorupka, s. 187–188.

⁴¹⁷ Zob. A. Siostrzonek-Sergiel, *Nasciturus jako pokrzywdzony...*, s. 16–22 i wskazaną tam literaturę. Wątpliwości zgłosił J. Potulski, *Glosa do postanowienia SN z 26 marca 2009 r., I KZP 2/09, GSP-Prz.Orz.* 2009, nr 4, s. 133–138.

⁴¹⁸ W. Daszkiewicz, *Pokrzywdzony przestępstwem...*, s. 175.

ukończeniu lat 13, ale nie ukończyła lat 17. Rozważając kwestię zdolności procesowej biernej w postępowaniu w sprawach nieletnich, należy uwzględnić nowelizację tej ustawy dokonaną w sierpniu 2013 roku⁴¹⁹ i powstały nowy stan prawny po 2 stycznia 2014 r. Tak jak wcześniej wskazano, zgodnie z art. 20 znowelizowanej ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, stosuje się odpowiednio przepisy kodeksu postępowania cywilnego właściwe dla spraw opiekuńczych. Przepisy kodeksu postępowania karnego są stosowane w następujących wypadkach: w zakresie zbierania, utrwalania i przeprowadzania dowodów przez Policję oraz powoływania i działania obrońcy (art. 20 § 1 u.p.n.); przeprowadzania czynności dowodowych z udziałem osób małoletnich innych niż nieletni (art. 20 § 2 u.p.n.); do rzeczy zatrzymanych w toku postępowania (art. 20 § 3 u.p.n.). Ponadto na podstawie przepisów k.p.k. jest prowadzone śledztwo przez prokuratora w szczególnie uzasadnionych wypadkach, gdy czyn karalny nieletniego pozostaje w ścisłym związku z czynem osoby dorosłej, a dobro nieletniego nie stoi na przeszkodzie łącznemu prowadzeniu sprawy (art. 16 § 2 u.p.n.); jeżeli zachodzą podstawy do orzeczenia wobec nieletniego kary na podstawie art. 10 § 2 k.k. oraz gdy postępowanie przeciwko nieletniemu, który dopuścił się czynu karalnego, o którym mowa w art. 1 § 2 pkt 2 lit. a u.p.n., wszczęto po ukończeniu przez nieletniego lat 18⁴²⁰.

Zdolność sądową posiada również osoba ubezwłasnowolniona całkowicie lub częściowo. Może ona zatem występować jako strona. Wydane w takiej sprawie orzeczenie dotyczy zatem tej osoby jako strony, a nie przedstawiciela ustawowego ubezwłasnowolnionego albo osoby, pod której stałą pieczęd po-krzywdzony, ewentualnie oskarżony pozostaje (art. 51 § 2 i art. 76 k.p.k.)⁴²¹.

Zgodnie z art. 33 k.c. osobami prawnymi są Skarb Państwa i jednostki organizacyjne, którym przepisy szczególne przyznają osobowość prawną. Osoby prawne nabywają zdolność procesową z momentem uzyskania osobowości prawnej, co następuje albo z chwilą, w której ustawa powołuje konkretny podmiot do życia, albo od stwierdzenia – w trybie przewidzianym dla określonej grupy podmiotów – że konkretny podmiot do takiej grupy należy, np. w drodze wpisu dokonanego do odpowiedniego rejestru⁴²². Przyjmuje się,

⁴¹⁹ Ustawa z 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1165).

⁴²⁰ P. Górecki, *Rola i zadania obrońcy nieletniego...*, s. 149. Zob. też uwagi P. Góreckiego, *Postępowanie poprawcze...*, s. 82.

⁴²¹ Zob. też A. Zieliński, w: A. Zieliński, K. Flaga-Gieruszyńska, *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 141.

⁴²² M. Jędrzejewska, K. Weitz, w: T. Ereciński, J. Gudowski, M. Jędrzejewska, K. Weitz, *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 238.

że ogłoszenie upadłości osoby prawnej nie powoduje utraty przez nią zdolności sądowej w procesie cywilnym⁴²³. Adaptując tę regułę do postępowania karne-
go, należy stwierdzić, że w razie wystąpienia tych okoliczności, nie pozbawia to ową osobę zdolności procesowej.

Zgodnie z art. 33¹ § 1 k.c., dodanym przez ustawę z 14 lutego 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw⁴²⁴, do jednostek organizacyjnych niebędących osobami prawnymi, którym usta-
wa przyznaje zdolność prawną, stosuje się odpowiednio przepisy o osobach prawnych. Do bytów prawnych, należących do omawianej kategorii zaliczono uregulowane w kodeksie spółek handlowych spółki osobowe: spółkę jawną, partnerską, komandytową oraz komandytowo-akcyjną⁴²⁵. Według A. Kidyby regulacja zawarta w art. 8 § 1 k.s.h. zawierająca stwierdzenie, że spółka oso-
bowa może we własnym imieniu nabywać prawa i zaciągać zobowiązania nie pozostawia w tym względzie żadnych wątpliwości⁴²⁶. Zgodnie ze znowelizo-
wanym przez art. 1 pkt 9 lit. a ustawy o z 27 września 2013 r. art. 49 k.p.k., pokrzywdzonym jest oprócz osoby fizycznej, osoba prawna oraz niemająca osobowości prawnej instytucja państwowa lub samorządowa lub inna jed-
nostka organizacyjna, której odrębne przepisy przyznają osobowość prawną. Dokonana nowelizacja art. 49 § 2 k.p.k. uwzględniła wprowadzenie do ko-
deksu cywilnego art. 33¹ § 1. W następstwie owej zmiany nie ma przeszkód do przyznania statusu pokrzywdzonego spółkom osobowym prawa handlowego: spółce jawnej, partnerskiej, komandytowej oraz komandytowo-akcyjnej⁴²⁷. Ponadto za pokrzywdzonego uważa się zakład ubezpieczeń w zakresie, w ja-
kim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu przez przestępstwo lub jest zobowiązany do jej pokrycia. Występująca zatem w procesie karnym oso-
ba prawna albo inne podmioty wskazane w tym przypisie, niebędące osobą fizyczną, mają zdolność procesową czynną do wystąpienia w roli pokrzyw-

⁴²³ Tak SN w postanowieniu z 9 lutego 1999, I CKN 882/98, OSNC 1999, nr 7–8, poz. 142. Stanowisko to zaaprobowali M. Jędrzejewska i K. Weitz, w: T. Ereciński, J. Gudowski, M. Jędrzejewska, K. Weitz, *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 238 oraz A. Zieliński, w: A. Zieliński, K. Flaga-Gieruszyńska, *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 142.

⁴²⁴ Dz.U. Nr 49, poz. 408.

⁴²⁵ A. Kidyba, w: A. Kidyba, Z. Gawlik, A. Janiak, A. Jedliński, K. Kopaczyńska-Pieczniak, E. Niezbecka, T. Sokołowski, *Kodeks cywilny...*, s. 155.

⁴²⁶ Tamże.

⁴²⁷ Przed nowelizacją art. 49 k.p.k. SN w postanowieniu z 21 lipca 2011 r., I KZP 7/11, OSNKW 2011, nr 8, poz. 67, stwierdził, że pokrzywdzonym może być spółka jawna, choć jest jednostką organizacyjną nieposiadającą osobowości prawnej. Zob. szersze uwagi w tej kwestii zamieszczone wyżej w uwagach dotyczących strony zbiorowej. Zdaniem S. Waltoś (Waltoś, Hofmański, *Proces*, 2016, s. 185) orzeczenie to stworzyło asumpt do twierdzenia, że także pozostałe osobowe spółki prawa handlowego mogą w procesie występować w charakterze pokrzywdzonego.

dzionego oraz jako oskarżyciel posiłkowy lub prywatny. Na podstawie art. 53 § 41 k.k.s. wyprowadza się wniosek, że zdolność procesową do wystąpienia po stronie czynnej w roli interwenienta w postępowaniu karnym skarbowym posiadają nie tylko osoby fizyczne czy osoby prawne, ale również jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej⁴²⁸.

Osoby prawne, jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej nie mają w procesie karnym zdolności procesowej biernej. Zdolność procesowa bierna przysługuje natomiast tym podmiotom w postępowaniu karnym skarbowym w sprawach o przestępstwa skarbowe, gdy zostały wezwane do udziału jako podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej (art. 24 § 1 i 2 k.k.s., art. 53 § 40 k.k.s., art. 125 § 1–4 k.k.s.).

Zdolność procesowa (w rozumieniu prawa karnego procesowego) przysługuje również rodzicom lub opiekunowi nieletniego w postępowaniu w sprawach nieletnich, gdy postępowanie wobec nieletniego toczy się według przepisów kodeksu postępowania karnego w sytuacjach, o których była mowa wyżej.

1.3.2. ZDOLNOŚĆ PROCESOWA A LEGITYMACJA DO PROCESU

W piśmiennictwie występuje powszechne rozróżnienie między zdolnością procesową a legitymacją procesową (legitymacją do procesu). Zdaniem S. Śliwińskiego legitymowanym do procesu jest ten, komu prawo procesowe rzeczywistość daną rolę procesową przydziela, kogo „uprawnia” do wystąpienia w danej roli w procesie⁴²⁹. Owa różnica polega na tym, że o ile zdolność procesowa to zdolność o charakterze abstrakcyjnym, która nie jest związana z konkretnym procesem, o tyle legitymacja procesowa to uprawnienie do bycia stroną, ewentualnie do występowania w danej roli w konkretnym procesie⁴³⁰. Określa się ją również jako faktyczną podstawę upoważniającą określony podmiot do wystąpienia w charakterze strony w danym postępowaniu⁴³¹. W odniesieniu do oskarżonego tę faktyczną podstawę stanowi hipoteza popełnienia czynu

⁴²⁸ L. Wilk, J. Zagrodnik, *Prawo i proces...*, s. 388.

⁴²⁹ Śliwiński, *Polski proces*, 1959, s. 159.

⁴³⁰ W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1996, s. 241; Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. II, s. 19; T. Grzegorzczak, *Strony...*, s. 9; T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 275; Kalinowski, *Polski proces*, 1971, s. 199; Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 223; M. Siewierski, w: Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie*, 1971, s. 82; E. Skrętowicz, w: Kmieciak, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 145.

⁴³¹ W. Posnow, w: Świda, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 160; W. Posnow, w: Świda, Skorupka, *Postępowanie. Część ogólna*, s. 164.

przestępczego, a w stosunku do pokrzywdzonego ową podstawą faktyczną jest hipoteza bezpośredniego naruszenia lub zagrożenia przez przestępstwo dobra prawnego chronionego przez przepisy prawa karnego materialnego⁴³². Należy podzielić zatem pogląd, że źródłem legitymacji procesowej jest zaistnienie określonego faktu, z którym prawo procesowe łączy uprawnienie do występowania w procesie⁴³³. Legitymację procesową mają osoby fizyczne, prawne oraz niemające osobowości prawnej instytucje państwowe lub samorządowe lub inne jednostki organizacyjne, którym odrębne przepisy przyznają osobowość prawną, wymienione w ustawie jako strony, po spełnieniu określonych warunków formalnych niezbędnych do występowania w danej sprawie karnej⁴³⁴. Legitymacja procesowa oskarżyciela publicznego wynika z samego faktu bycia prokuratorem lub innym upoważnionym przez przepisy szczególne organem (art. 45 § 1 i 2 k.p.k.)⁴³⁵. Podkreśla się, że legitymacja procesowa nie ma nic wspólnego z prawem materialnym⁴³⁶.

W piśmiennictwie występuje zróżnicowanie poglądów odnośnie do rozumienia pojęcia legitymacji procesowej. Zgodnie z wąskim rozumieniem legitymacja procesowa (legitymacja do procesu) łączy się z uprawnieniem do bycia określoną stroną w konkretnym procesie⁴³⁷. W ujęciu szerokim legitymacja procesowa stanowi tytuł prawny do wystąpienia w konkretnym procesie w oznaczonej roli procesowej⁴³⁸. Odnosi się ona zatem do stron oraz innych uczestników postępowania i nawiązuje do pojęcia zdolności karno-procesowej. Owo zróżnicowanie poglądów w kwestii rozumienia legitymacji procesowej jest konsekwencją różnic w definiowaniu zdolności procesowej.

⁴³² W. Posnow, w: Świda, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 160; W. Posnow, w: Świda, Skorupka, *Postępowanie. Część ogólna*, s. 164.

⁴³³ K. Woźniewski, *Prawidłowość czynności...*, s. 91.

⁴³⁴ Zob. E. Skrętowicz, w: Kmieciak, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 145.

⁴³⁵ W. Posnow, w: Świda, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 160; W. Posnow, w: Świda, Skorupka, *Postępowanie. Część ogólna*, s. 164.

⁴³⁶ E. Skrętowicz, w: Kmieciak, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 145.

⁴³⁷ T. Grzegorzczak, *Strony...*, s. 9; T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 275; Schaff, *Proces*, s. 287; Kalinowski, *Polski proces*, 1971, s. 199; E. Skrętowicz, w: Kmieciak, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 145; M. Sobolewski, P.K. Sowiński, w: Artymiak, Rogalski, *Proces. Część ogólna*, s. 109; Do tej grupy poglądów należy również zaliczyć stanowisko wyrażone przez J. Skorupkę (*System*, t. IV, s. 250), który na wstępie rozważań dotyczących legitymacji procesowej stwierdził, że problematyka legitymacji procesowej dotyczy uczestnictwa danego podmiotu w konkretnym procesie, co mogłoby sugerować nieograniczenie legitymacji procesowej tylko do udziału stron w konkretnym procesie. W innym miejscu jednak stwierdził, że legitymację procesową mają tylko te osoby, które są w ustawie wymienione jako strony procesowe – zob. J. Skorupka, w: *System*, t. IV, s. 253.

⁴³⁸ W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1996, s. 240; Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. II, s. 19; Marzsał, *Zagadnienia*, 2013, s. 223; L. Wilk, J. Zagrodnik, *Prawo i proces karny skarbowy*, s. 377; K. Woźniewski, *Prawidłowość czynności...*, s. 91.

Stosownie do podziału zdolności na procesową czynną i bierną wyróżnia się legitymację po stronie biernej oraz czynnej⁴³⁹.

1.4. ZDOLNOŚĆ DO CZYNNOŚCI PROCESOWYCH

Kodeks postępowania karnego nie zawiera ustawowej definicji pojęcia zdolności do czynności procesowych⁴⁴⁰. Zagadnienie zdolności do czynności bywa łączone ze zdolnością postulacyjną, legitymacją do działania w procesie, zdolnością do osobistego działania, faktyczną możliwością działania w procesie. W piśmiennictwie można odnotować pewne różnice poglądów w sposobie definiowania tych pojęć.

Według S. Śliwińskiego zdolność do działań procesowych oznacza prawną możliwość osobistego działania w procesie, możliwość osobistego przedsięwzięcia czynności procesowych⁴⁴¹. Również inni autorzy, definiując pojęcie zdolności do czynności procesowych, zdolność do podejmowania czynności procesowych, zdolność do działania, akcentują możliwość osobistego wykonywania czynności⁴⁴².

Analizując wypowiedzi zawarte w piśmiennictwie dotyczące zdolności do czynności procesowych, można dostrzec różnice w tym, do których podmiotów odnoszone jest to pojęcie. Zdaniem niektórych Autorów jest ono adresowane wyłącznie do stron⁴⁴³. W piśmiennictwie wypowiedane są też poglądy, według których pojęcie zdolności do czynności procesowych nie powinno być

⁴³⁹ T. Grzegorzczak, *Strony...*, s. 9; T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 275; Kalinowski, *Polski proces*, 1971 s. 199; Kalinowski, *Postępowanie. Zarys części ogólnej*, s. 189; E. Skrętowicz, w: Kmiecik, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 145; Z. Sobolewski, P.K. Sowiński, w: Artymiak, Rogalski, *Proces. Część ogólna*, s. 109.

⁴⁴⁰ Zob. uwagi K. Woźniewskiego, *Prawidłowość czynności...*, s. 85. W procedurze cywilnej zdolność do czynności procesowych określana jest jako zdolność procesowa, zob. art. 65 k.p.c.

⁴⁴¹ Śliwiński, *Polski proces*, 1948, s. 285; Śliwiński, *Polski proces*, 1959, s. 157.

⁴⁴² W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1996, s. 238; Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. II, s. 17; T. Grzegorzczak, *Strony...*, s. 10; T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 275; Kalinowski, *Postępowanie, Zarys części ogólnej*, s. 188, 191; Kalinowski, *Polski proces*, 1971, s. 199–200; H. Paluszkiwicz, w: K. Dudka, H. Paluszkiwicz, *Postępowanie karne...*, s. 172; W. Posnow, w: Świda, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 160; W. Posnow, w: Świda, Skorupka, *Postępowanie. Część ogólna*, s. 164; Schaff, *Proces*, s. 288; J. Skorupka, w: *System*, t. IV, s. 248; Z. Sobolewski, P.K. Sowiński, w: Artymiak, Rogalski, *Proces. Część ogólna*, s. 109; E. Skrętowicz, w: Kmiecik, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 145.

⁴⁴³ T. Grzegorzczak, *Strony...*, s. 10; T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 275; W. Posnow, w: Świda, Ponikowski, Posnow, *Postępowanie*, s. 160; W. Posnow, w: Świda, Skorupka, *Postępowanie. Część ogólna*, s. 164.

łączone wyłącznie ze stronami. Według L. Schaffa zdolność do działań procesowych jest to możliwość osobistego przedsięwzięcia czynności procesowych – w procesach w ogóle⁴⁴⁴. Z kolei S. Kalinowski⁴⁴⁵, E. Skrętowicz⁴⁴⁶ stwierdzili, że zdolność do działań procesowych to możliwość podejmowania czynności osobiście lub przez pełnomocnika. Zdaniem S. Kalinowskiego strona, która ma zdolność do działania w procesie, ma także prawo do udzielania upoważnienia do obrony, do udzielania pełnomocnictwa pełnomocnikom, którzy będą działali w jej imieniu⁴⁴⁷. H. Paluszkiewicz, definiując pojęcie zdolności do czynności, zaadresowała je do podmiotu bez bliższej jego charakterystyki⁴⁴⁸. J. Skorupka rozważając kwestię zdolności postulacyjnej, będącej odpowiednikiem zdolności do działania, stwierdził, że owa zdolność odnosi się wyłącznie do procesowych działań strony lub innego podmiotu⁴⁴⁹.

Według M. Siewierskiego zdolność prawna do osobistego działania jest związana z osobistymi przymiotami prawnymi danej osoby i wpływa z norm procesowych, w oparciu o zasady prawa cywilnego, związane przede wszystkim z wiekiem danej osoby, nadto z ewentualnym jej ubezwłasnowolnieniem⁴⁵⁰.

Zdaniem W. Daszkiewicza zdolność do czynności procesowych polega na prawnej możliwości osobistego podejmowania ich w swoim lub cudzym imieniu⁴⁵¹. W. Daszkiewicz nie ograniczył pojęcia zdolności do czynności procesowych do stron i ich przedstawicieli. Stwierdził, że ową zdolność mogą mieć inne osoby niż strony i ich przedstawiciele, w granicach określonych przez ustawę, np. ma ją osoba, której przysługuje zażalenie na postanowienie co do dowodów rzeczowych (art. 323 § 2 k.p.k.), osoba ukarana karą porządkową (art. 290 § 2 k.p.k.), w postępowaniu przygotowawczym każda osoba uprawniona do złożenia zażalenia na czynności naruszające jej prawa (art. 302 § 1 k.p.k.) oraz osoba podejrzana w razie zatrzymania (art. 246 k.p.k.)⁴⁵². Zdecydowanie opowiedział się za przytoczonym poglądem W. Daszkiewicza K. Woźniewski⁴⁵³. Stwierdził, że zdolność do czynności procesowych przysługuje stronom procesowym: pokrzywdzonemu, oskarży-

⁴⁴⁴ Schaff, *Proces*, s. 288.

⁴⁴⁵ Kalinowski, *Postępowanie. Zarys części ogólnej*, s. 189; Kalinowski, *Polski proces*, 1971, s. 199.

⁴⁴⁶ E. Skrętowicz, w: Kmiciek, Skrętowicz, *Proces*, 2009, s. 145.

⁴⁴⁷ Kalinowski, *Postępowanie. Zarys części ogólnej*, s. 189; Kalinowski, *Polski proces*, 1971, s. 199.

⁴⁴⁸ H. Paluszkiewicz, w: K. Dudka, H. Paluszkiewicz, *Postępowanie karne...*, s. 172.

⁴⁴⁹ J. Skorupka, w: *System*, t. IV, s. 248.

⁴⁵⁰ M. Siewierski, w: Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie*, 1971, s. 82.

⁴⁵¹ W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1996, s. 238; Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. II, s. 17.

⁴⁵² Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. II, s. 18–19; zob. też W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1996, s. 240.

⁴⁵³ K. Woźniewski, *Prawidłowość czynności...*, s. 85–86.

cielom posiłkowym (ubocznym i subsydiarnym), prywatnym, publicznym, oskarżonemu, stronom szczególnym (rodzicom lub opiekunom nieletniego, interwenientowi, podmiotowi pociągniętemu do odpowiedzialności posiłkowej) przedstawicielom (obrońcom, pełnomocnikom, przedstawicielom ustawowym), rzecznikom interesu społecznego, prokuratorowi występującemu z wnioskiem o zobowiązanie oskarżonego do naprawienia szkody (art. 46 k.k.) oraz innym podmiotom występującym w procesie, którym przysługuje prawo do podejmowania określonych czynności. Autor zaliczył do tej ostatniej grupy zatrzymanego niebędącego podejrzanym do złożenia zażalenia i dochodzenia odszkodowania za niesłuszne zatrzymanie, osobę wysuwającą roszczenie do zabranych jej rzeczy lub zajętych przedmiotów podczas przesłuchania⁴⁵⁴. Uwzględniając stan prawny przed 1 lipca 2015 r., K. Woźniewski uznał, że zdolność do czynności procesowych przysługiwała podmiotowi określonemu w art. 416 k.p.k., prokuratorowi w postępowaniu adhezyjnym⁴⁵⁵.

Ustosunkowując się do tej kwestii, należy sięgnąć do definicji czynności karnoprosesowej. Czynność procesowa to jakiegokolwiek zachowanie uczestnika procesu, z którym prawo łączy skutki procesowe⁴⁵⁶. Zgodnie z inną definicją czynność procesowa w postępowaniu karnym to określone przez prawo karne procesowe zachowanie się uczestnika postępowania wywołujące przewidziane przez to prawo skutki prawne⁴⁵⁷. Wspólne dla tych definicji jest to, że podmiotem dokonującym czynności procesowych jest uczestnik postępowania⁴⁵⁸. Warto w tym miejscu przytoczyć również pogląd M. Cieślaka⁴⁵⁹. Autor posłużył się wprawdzie pojęciem zdolności procesowej, lecz z kontekstu wypowiedzi wynika, że jest ono równoważne pojęciu zdolności do działań (czynności) prawnych. M. Cieślak użył pojęcia zdolności procesowej w znaczeniu nadawanym w literaturze cywilnoprosesowej. Stwierdził, że chociaż w literaturze procesowej na ogół wiąże się zdolność procesową wyłącznie ze stronami procesowymi, to jednak istnieje potrzeba rozciągnięcia tego pojęcia na wszelkich uczestników procesu (zdolność procesowa *sensu largo*), albowiem w stosunku do każdego uczestnika aktualne jest pytanie: czy ma on wymagane przez prawo warunki, aby ważnie dokonywać czynności w określonej przez prawo roli procesowej? Posługując się zatem pojęciem zdolności do czynności (dzia-

⁴⁵⁴ Tamże, s. 86.

⁴⁵⁵ Tamże.

⁴⁵⁶ Cieślak, *Podstawowe założenia*, 1984, s. 49.

⁴⁵⁷ T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 382.

⁴⁵⁸ Na ten aspekt czynności zwraca się uwagę np. K. Schäfer, *Strafprozeßrecht...*, s. 129; T. Kleinknecht, K. Meyer, *Strafprozeßordnung...*, s. 19; R. Hauser, E. Schweri, K. Hartmann, *Schweizerisches Strafprozessrecht...*, s. 180; S. Knecht, *Willensmängel...*, s. 9.

⁴⁵⁹ M. Cieślak, w: M. Cieślak, K. Spett, A. Szymusik, W. Wolter, *Psychiatria...*, s. 105–106.

łań) procesowych, należałoby je odnieść do uczestnika postępowania, a nie wyłącznie do strony. Wydaje się, że zawężenie owej zdolności do możliwości dokonywania czynności przez stronę może wynikać z roli tych uczestników w toku procesu, którzy przez swą aktywność oddziałują przede wszystkim na rezultat procesu. Jednak z powodów wskazanych wyżej owo zawężenie zdolności do czynności procesowych tylko do tej kategorii uczestników postępowania może być dyskusyjne.

W piśmiennictwie podkreślono, że zdolność postulacyjna (zdolność do działania) stanowi pojęcie niezależne od prawa materialnego. Odnosi się ono wyłącznie do procesowych działań strony lub innego podmiotu⁴⁶⁰. Świadczy o tym również przykład podany przez S. Śliwińskiego. Według Autora, jeżeli ktoś obcy niebędący pokrzywdzonym wystąpi przed sądem w roli oskarżyciela prywatnego, to w razie wydania wyroku umarzającego z powodu zaprzeczenia legitymacji do procesu ów oskarżyciel może wnieść rewizję, walcząc o swoje prawo procesowe⁴⁶¹. Podzielając tę tezę, należy jednak podnieść, że owa niezależność nie jest zupełna. Zaaprobować trzeba bowiem pogląd M. Siewierskiego, że zdolność prawna do osobistego działania w procesie związana jest z osobistymi przymiotami prawnymi danej osoby i wypływa z norm procesowych, w oparciu o zasady prawa cywilnego, związane przede wszystkim z wiekiem danej osoby, nadto z ewentualnym jej ubezwłasnowolnieniem⁴⁶². Również inni autorzy wskazywali, że zdolność do czynności procesowych może mieć w zasadzie tylko osoba posiadająca zdolność do czynności prawnych w rozumieniu prawa cywilnego (art. 10–15 k.c.), a więc pełnoletni i nieubezwłasnowolniony⁴⁶³. Zgodnie z art. 11 k.c. pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się z chwilą uzyskania pełnoletności. Ową pełnoletność posiada ten, kto ukończył lat osiemnaście. Ponadto uzyskanie pełnoletności, a tym samym i pełnej zdolności do czynności prawnych, następuje przez zawarcie małżeństwa przez małoletniego (art. 10 k.c.). Artykuł 10 k.r.o. stanowi, że mężczyzna może zawrzeć małżeństwo dopiero po ukończeniu lat 18, a kobieta z ważnych powodów, po uzyskaniu zezwolenia sądu opiekuńczego, po ukończeniu lat 16⁴⁶⁴. W sytuacji gdy małżeństwo zawarł mężczyzna nie-

⁴⁶⁰ J. Skorupka, w: *System*, t. IV, s. 248.

⁴⁶¹ Śliwiński, *Polski proces*, 1959, s. 160.

⁴⁶² M. Siewierski, w: Siewierski, Tylman, Olszewski, *Postępowanie*, 1971, s. 82.

⁴⁶³ T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 275; W. Posnow, w: Świada, Ponikowski, W. Posnow, *Postępowanie*, s. 160; W. Posnow, w: Świada, Skorupka, *Postępowanie. Część ogólna*, s. 164.

⁴⁶⁴ Prawo kanoniczne przewiduje niższy wiek dla zawierających związek małżeński. Dla mężczyzny wynosi on 16, a dla kobiety 14 lat. Konferencja Episkopatu ma prawo ustalić wyższy wiek do godziwego zawarcia małżeństwa – kanon 1083 kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. Konferencja

mający lat 18 (z reguły bez zezwolenia sądu, ponieważ takiego zezwolenia w świetle art. 10 k.r.o. sąd wydać nie może) lub kobieta w wieku poniżej lat 16 (bez zezwolenia sądu), takiego małżeństwa nie można uznać za nieistniejące ani też za nieważne z mocy prawa⁴⁶⁵. Podlega ono unieważnieniu w trybie art. 10 § 2 k.r.o.⁴⁶⁶ Przyjmuje się, że osoby, które zawarły małżeństwo mimo niemożności uzyskania zezwolenia sądu opiekuńczego, uzyskują pełnoletność z dniem zawarcia małżeństwa⁴⁶⁷.

Zgodnie z art. 13 § 1 k.c. osoba, która ukończyła lat 13, może być ubezwłasnowolniona całkowicie, jeżeli wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, nie jest w stanie kierować swym postępowaniem. Warto również podnieść, że ograniczoną zdolność do czynności prawnych mają małoletni, którzy ukończyli lat 13 oraz osoby ubezwłasnowolnione częściowo (art. 15 k.c.). Do ważności czynności, przez którą osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych zaciąga zobowiązanie lub rozporządza swoim prawem, potrzebna jest zgoda jej przedstawiciela ustawowego (art. 17 k.c.). W procesie cywilnym przyjmuje się, że ograniczona zdolność procesowa (w znaczeniu zdolności do czynności procesowych) polega na posiadaniu zdolności procesowej w pełnym zakresie, ale jedynie w sprawach, które wynikają z tych czynności, które – w myśl założeń prawa materialnego – mogą być przez osoby posiadające ograniczoną zdolność do czynności prawnych dokonywane samodzielnie⁴⁶⁸, a zatem bez zgody przedstawiciela ustawowego. Dotyczy to umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach z życia codziennego (art. 20 k.c.), rozporządzania swoim zarobkiem, chyba, że sąd opiekuńczy z ważnych powodów inaczej postanowi (art. 21 k.c.), rozporządzania przedmiotami majątkowymi, które przedstawiciel ustawy oddał do swobodnego użytku (art. 22 k.c.), nawiązywania stosunku pracy oraz dokonywania czynności prawnych, które dotyczą tego stosunku pra-

Episkopatu Polski ustaliła, że od 15 listopada 1998 r. wiek wymagany do godziwości zawarcia każdego – a więc nie tylko konkordatowego – małżeństwa wynosi osiemnaście lat, zarówno w przypadku kobiety, jak i mężczyzny, dostosowując w ten sposób przepisy kanoniczne do norm kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (art. 10) – zob. *Codex Iuris Canonici...*, s. 799–800. Zob. też A. Kaznowski, *Udział pokrzywdzonego małoletniego...*, s. 78.

⁴⁶⁵ P. Nazaruk, w: J. Ciszewski, K. Jędrzej, G. Karaszewski, J. Knabe, P. Nazaruk, B. Ruszkiewicz, G. Sikorski, A. Stepien-Sporek, *Kodeks cywilny...*, s. 42.

⁴⁶⁶ Tamże.

⁴⁶⁷ Tamże; J. Strzebińczyk, w: *Kodeks cywilny...*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, s. 40 i wskazana tam literatura.

⁴⁶⁸ M. Jędrzejewska, K. Weitz, w: T. Erciński, J. Gudowski, M. Jędrzejewska, K. Weitz, *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 243. Zob. też S. Ładoś, *Pozycja prawna oskarżonego...*, s. 167.

cy (art. 22 § 2 k.p.)⁴⁶⁹. Można zatem przyjąć, że w postępowaniu cywilnym osoba ubezwłasnowolniona całkowicie nie posiada zdolności do dokonywania czynności procesowych, zaś ubezwłasnowolniona częściowo posiada tę zdolność w bardzo ograniczonym zakresie⁴⁷⁰. Taką samą zdolność do czynności mają również małoletni, którzy ukończyli 13 lat.

W związku z tymi regulacjami pojawia się pytanie, czy wskazane reguły mogą być wykorzystane w postępowaniu karnym. Zdaniem S. Ładosia przytoczone wyżej unormowania dotyczące zdolności do czynności prawnych osób ubezwłasnowolnionych mają zastosowanie w procesie karnym wyłącznie do stron niebędących oskarżonymi⁴⁷¹. Mimo zaaprobowania tezy, że unormowania te nie mają zastosowania do oskarżonego, wydaje się, że dosłowne zaakceptowanie tego stwierdzenia prowadzi do przyjęcia poglądu, że osoby niepełnoletnie po ukończeniu 13 lat oraz ubezwłasnowolnione częściowo miałyby ograniczoną zdolność do czynności procesowych, a zatem mogłyby dokonywać czynności procesowych. Należy podnieść, że poglądy mające na celu rozszerzenie możliwości działania pokrzywdzonego niepełnoletniego były artykułowe w piśmiennictwie⁴⁷². Zdaniem H. Rajzmana⁴⁷³ przy wykonywaniu praw niepełnoletniego pokrzywdzonego przez przedstawiciela ustawowego występowało zastępstwo w oświadczeniu. Według Autora zamieszczenie normy o działaniu za małoletniego (art. 63 k.p.k. z 1928 r.) w księdze o stronach, obrońcach, pełnomocnikach pozwalało na przyjęcie, że przy ściganiu na wniosek występowało zastępstwo w znaczeniu proceduralnym, a więc wyłącznie jako reprezentowanie powziętej przez pokrzywdzonego woli ścigania. Sięgnięcie do regulacji zawartych w prawie cywilnym, a konkretnie do art. 3 dekretu z 29 sierpnia 1945 r. – Prawo osobowe⁴⁷⁴, pozwoliło H. Rajzmanowi na wyprowadzenie wniosku, że dziecko przed ukończeniem 7 lat nie miało wcale zdolności do działań prawnych, zaś w przedziale wiekowym między siedmioma a siedemnastoma latami – zdolność ograniczoną. Za dziecko do lat 7 decydował wyłącznie przedstawiciel ustawowy i to on mógł wystąpić z wnioskiem o ściganie. Natomiast za małoletniego, który ukończył 7 lat, a nie miał 17 lat, wolę wyrażał przedstawiciel ustawowy, gdy dotyczyło to dóbr materialnych (art. 8 dekretu). Małoletni zatem mógł wyrazić wolę ścigania z powodu naruszenia zagroże-

⁴⁶⁹ M. Jędrzejewska, K. Weitz, w: T. Ereciński, J. Gudowski, M. Jędrzejewska, K. Weitz, *Kodeks postępowania cywilnego...*, 243.

⁴⁷⁰ Tak S. Ładoś, *Pozycja prawna oskarżonego...*, s. 168.

⁴⁷¹ Tamże.

⁴⁷² Zob. szerzej w tej kwestii T. Grzegorzczak, *Wnioskowy tryb ścigania...*, s. 152–154 i wskazana tam literatura.

⁴⁷³ H. Rajzman, *Ściganie karne...*, s. 75.

⁴⁷⁴ Dz.U. Nr 40, poz. 223.

nia dóbr osobistych niezależnie od woli rodziców, czy opiekuna. W sprawach o przestępstwa ścigane na wniosek, a polegające na pokrzywdzeniu o charakterze czysto osobistym, władze powołane do prowadzenia postępowania karnego miałyby obowiązek upewnienia się, czy w wypadku pokrzywdzonego małoletniego w wieku pomiędzy 7. a 17. rokiem życia, wszczęto to postępowanie zgodnie z wolą takiego pokrzywdzonego. Rozwiązanie to zostało krytycznie ocenione przez T. Grzegorzcyka⁴⁷⁵. Zastrzeżenia uzasadnił on głównie oparciem się na rozwiązaniach cywilistycznych, które nie uwzględniały specyfiki regulacji karnoprosesowych, zgodnie z którymi ustawowy przedstawiciel zastępuje reprezentowanego nie tylko w zakresie wyrażania powziętej woli, lecz również i w powzięciu woli⁴⁷⁶. Także A. Kaftal odwołując się do ograniczonej zdolności procesowej do czynności procesowych, twierdził, że pokrzywdzony w wieku między 13. a 18. rokiem życia oraz osoba pełnoletnia, ale ubezwłasnowolniona częściowo mogłaby sama złożyć wniosek o ściganie z tym, że dla skuteczności tego aktu składający musiałby uzyskać akceptację od swego przedstawiciela lub opiekuna⁴⁷⁷. Tak sformułowana teza została zakwestionowana. Zdaniem T. Grzegorzcyka, analiza art. 17 k.c. prowadzi do wniosku, że dotyczy on wyłącznie czynności o charakterze cywilnoprawnym, odnoszących się do sfery majątkowej. Autor aprobuje tezę, że kodeks cywilny uzależnia ważność czynności osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych od zgody przedstawiciela jedynie wówczas, gdy są to czynności zwiększające pasywa majątku tej osoby⁴⁷⁸. Zgodzić się trzeba z T. Grzegorzcykiem, że trudno w kategoriach czynności zwiększających pasywa traktować złożenie wniosku o ściganie w odniesieniu do czynów karalnych⁴⁷⁹. Ponadto złożenie wniosku o ściganie nie można zaliczyć do tych czynności, które osoba niepełnoletnia lub ubezwłasnowolniona częściowo może dokonywać samodzielnie według regulacji zawartych w kodeksie cywilnym. Ponadto według J. Grajewskiego⁴⁸⁰ teza, że dopuszczalne jest złożenie wniosku o ściganie przez małoletniego, który ukończył 13 lat lub ubezwłasnowolnionego częściowo, pozostaje w sprzeczności ze stanowiskiem Sądu Najwyższego, który przyjął, że pokrzywdzony małoletni nie jest uprawniony do złożenia wniosku o ściganie przestępstwa ściganego na wniosek⁴⁸¹. W innym orzeczeniu SN stwierdził, że ściganie przestępstwa

⁴⁷⁵ T. Grzegorzcyk, *Wnioskowy tryb ścigania...*, s. 153 oraz wskazana tam literatura.

⁴⁷⁶ Tamże.

⁴⁷⁷ A. Kaftal, *Niektóre zagadnienia ścigania na wniosek...*, s. 27.

⁴⁷⁸ T. Grzegorzcyk, *Wnioskowy tryb ścigania...*, s. 154.

⁴⁷⁹ Tamże, s. 155.

⁴⁸⁰ J. Grajewski, *Ściganie na wniosek...*, s. 139.

⁴⁸¹ Tak SN w uchwałie siedmiu sędziów z 17 grudnia 1970 r., VI KZP 43/68, OSNKW 1971, nr 7–8, poz. 101.

zgwałcenia następuje na wniosek pokrzywdzonego. Jeśli pokrzywdzony jest małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo, wniosek taki ma prawo złożyć jego ustawowy przedstawiciel albo osoba, pod której stała pieczęć pokrzywdzony pozostaje⁴⁸². Zdaniem J. Grajewskiego brak akceptacji stanowiska, że dopuszczalne jest złożenie wniosku o ściganie przez małoletniego, który ukończył lat 13 lub ubezwłasnowolnionego częściowo, należy uznać za trafny⁴⁸³. Autor podniósł, że z faktu, iż ustawa karna procesowa używa określeń cywilnoprawnych nie wynika jeszcze, że łączy się to z obowiązkiem przejęcia do procesu karnego wszelkich konsekwencji w zakresie cywilistycznych uprawnień określonych uczestników postępowania⁴⁸⁴. To stwierdzenie koresponduje z poglądem wyrażonym w piśmiennictwie karnoprosesowym, zgodnie z którym prawo karne procesowe nie zna częściowej zdolności do czynności prawnych⁴⁸⁵. W postępowaniu karnym skutek ubezwłasnowolnienia pokrzywdzonego jest jednakowy, bez względu na to czy występuje ubezwłasnowolnienie całkowite, czy częściowe⁴⁸⁶. Stosownie bowiem do art. 51 § 2 k.p.k., jeżeli pokrzywdzonym jest małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo, prawa jego wykonuje przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stała pieczęć pokrzywdzony zostaje. Zgodzić się trzeba z poglądem J. Grajewskiego, że przepis ten byłby zbędny, gdyby ustawodawca nie zamierzał odmiennie regulować powyższej problematyki⁴⁸⁷. Zdaniem Autora artykuł 51 § 2 k.p.k. (art. 42 § 2 d.k.p.k.) nie odsyła do przepisów prawa cywilnego, ze względu na ich nieprzydatność dla postępowania karnego. Przejęcie ograniczonej zdolności do czynności prawnych małoletniego lub ubezwłasnowolnionego częściowo powodowałoby, że dla swej skuteczności wniosek o ściganie pochodzący od tych uczestników wymagałby akceptacji przedstawiciela ustawowego, a w konsekwencji i tak wola przedstawiciela ustawowego w kwestii ścigania karnego byłaby decydująca⁴⁸⁸. J. Grajewski trafnie stwierdził, że takie rozwiązania należałoby rozciągnąć też na inne czynności, których np. mógł dokonywać małoletni pokrzywdzony, np. polegające na wnoszeniu aktu oskarżenia w postępowaniu z oskarżenia prywatnego⁴⁸⁹.

⁴⁸² Wyrok z 10 maja 1972 r., IV KR 57/72, OSNPG 1972, nr 12, poz. 199.

⁴⁸³ J. Grajewski, *Ściganie na wniosek...*, s. 139.

⁴⁸⁴ Tamże.

⁴⁸⁵ W. Daszkiewicz, *Pokrzywdzony przestępstwem...*, s. 181.

⁴⁸⁶ Tamże.

⁴⁸⁷ J. Grajewski wyraził ten pogląd w stosunku do art. 42 § 2 k.p.k., który był odpowiednikiem obecnego art. 51 § 2 k.p.k. Mimo zmiany kodeksu stwierdzenie J. Grajewskiego zachowuje aktualność – zob. J. Grajewski, *Ściganie na wniosek...*, s. 139.

⁴⁸⁸ Tamże, s. 139–140.

⁴⁸⁹ Tamże, s. 140.

Stosownie zatem do treści art. 51 § 2 k.p.k. należy przyjąć, że gdy pokrzywdzony jest małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo, to przedstawiciel ustawowy lub osoba, pod której pieczęcią pokrzywdzony pozostaje, zastępują reprezentowanego w podjęciu woli⁴⁹⁰, a więc pokrzywdzony nie może skutecznie wyrażać swej woli.

W piśmiennictwie wskazano, że przedstawione wyżej reguły dotyczące zdolności do czynności procesowych nie mają zastosowania wobec oskarżonego (podejrzanego). Zdolność do czynności procesowych oskarżonego nie jest uzależniona od jego pełnoletności ani od tego, czy posiada on zdolność do działań prawnych według prawa cywilnego⁴⁹¹. Przyjmuje się, że oskarżony zachowuje zdolność do podejmowania czynności procesowych, nawet jeśli jest nieletni lub ubezwłasnowolniony⁴⁹². Wskazano, że ewentualne odchylenia od normy psychicznej oskarżonego nie powodują utraty jego zdolności procesowej, nie odbierają mu możliwości podejmowania czynności procesowych⁴⁹³. Należy zaakceptować pogląd, że podejmowanie czynności przez przedstawiciela ustawowego oskarżonego lub osobę, pod której pieczęcią oskarżony pozostaje, w sytuacji gdy jest nieletni lub ubezwłasnowolniony (art. 76 k.p.k.), nie pozbawia oskarżonego możliwości samodzielnego działania⁴⁹⁴. Przedstawiciel ustawowy oskarżonego nie działa zamiast strony, ale obok niej⁴⁹⁵.

Zdaniem M. Cieślaka polskie prawo karne procesowe wiąże zdolność procesową (w znaczeniu zdolności do dokonywania czynności) w stosunku

⁴⁹⁰ T. Grzegorzcyk, *Wnioskowy tryb ścigania...*, s. 155.

⁴⁹¹ W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1996, s. 239; Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. II, s. 18.

⁴⁹² M. Cieślak, w: M. Cieślak, K. Spett, A. Szymusik, W. Wolter, *Psychiatria...*, s. 108; W. Daszkiewicz, *Glosa do wyroku SN z 5 stycznia 1973 r.*, III KR 192/72, PiP 1973, z. 8–9, s. 272; T. Grzegorzcyk, *Strony...*, s. 10; T. Grzegorzcyk, w: Grzegorzcyk, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 275; S. Ładoś, *Pozycja prawna oskarżonego...*, s. 168.

⁴⁹³ M. Cieślak, w: M. Cieślak, K. Spett, A. Szymusik, W. Wolter, *Psychiatria...*, s. 107–108.

⁴⁹⁴ W. Daszkiewicz, *Proces karny...*, 1996, s. 239; Daszkiewicz, *Zagadnienia*, t. II, s. 18. Zob. też K.T. Boratyńska, w: Boratyńska, Górski, Sakowicz, Ważny, *Kodeks*, s. 213; Z. Gostyński, w: Gostyński i inni, *Kodeks*, t. I, 1998, s. 330; Grzegorzcyk, *Kodeks*, 2001, s. 227; Grzegorzcyk, *Kodeks*, t. I, s. 338; tenże, *Strony...*, s. 10; tenże, w: Grzegorzcyk, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 275; Grzeszczyk, *Kodeks*, 2010, s. 94; Hofmański, Sadzik, Żgryzek, *Kodeks*, t. I, 2011, s. 518–519; Marszał, *Zagadnienia*, 2013, s. 264; W. Posnow, w: *Kodeks postępowania karnego...*, red. J. Skorupka, s. 262–263; Waltoś, *Proces*, 2009, s. 202; Waltoś, Hofmański, *Proces*, 2016, s. 196. Podzielić trzeba pogląd T. Grzegorzcyka, że przyznanie oskarżonemu nieletniemu lub ubezwłasnowolnionemu zdolności do czynności procesowych nie dotyczy czynności cywilnoprawnych, których może dokonać tylko przedstawiciel – zob. Grzegorzcyk, *Kodeks*, t. I, s. 338. To zastrzeżenie akceptuje również W. Posnow, w: *Kodeks postępowania karnego...*, red. J. Skorupka, s. 262–263.

⁴⁹⁵ J. Grajewski, w: Grajewski, Skrętowicz, *Kodeks*, 1996, s. 89; Grzegorzcyk, *Kodeks...*, 2001, s. 227; Grzegorzcyk, *Kodeks*, t. I, s. 338; tenże, *Strony...*, s. 10; tenże, w: Grzegorzcyk, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 275; Grzeszczyk, *Kodeks*, 2010, s. 94; W. Posnow, w: *Kodeks postępowania karnego...*, red. J. Skorupka, s. 262.

do pokrzywdzonego z faktem ubezwłasnowolnienia lub nieposiadaniem odpowiedniego wieku, ale nie z samym odchyleniem od normy psychicznej⁴⁹⁶. Potwierdzeniem tej tezy jest stanowisko Sądu Najwyższego zawarte w wyroku z 5 stycznia 1973 r., III KR 192/72⁴⁹⁷, w którym wyrażono pogląd, że osoba upośledzona umysłowo w postaci debilizmu, jeżeli nie została ubezwłasnowolniona, może złożyć skuteczny wniosek o ściganie sprawców zgwałcenia⁴⁹⁸. Z uzasadnienia orzeczenia wynika, że pokrzywdzona zdawała sobie sprawę ze znaczenia wniosku o ściganie i miała w tym czasie realną zdolność do czynności prawnych. Zbieżny pogląd został zawarty w wyroku SN z 30 kwietnia 1981 r., Rw 120/81, w którym stwierdzono, że niepełnowartościowość psychiczna osoby pokrzywdzonej, o ile osoba ta nie została całkowicie lub częściowo ubezwłasnowolniona, nie ma wpływu na skuteczność zgłoszonego przez nią wniosku o ściganie sprawcy przestępstwa określonego w art. 168 k.k. z 1969 r.⁴⁹⁹ Pogląd wyrażony w wyroku SN z 30 kwietnia 1981 r., Rw 120/81, spotkał się z niejednorodną oceną⁵⁰⁰. T. Grzegorzczak nie podzielił jednak w pełni poglądu sformułowanego w tym wyroku. Stwierdził, że z formalnoprawnego punktu widzenia Sądu Najwyższego niewątpliwie ma rację, ponieważ nie ma w ustawie wyrażonej normy ograniczającej prawa procesowe osoby nie w pełni sprawnej psychicznie. Jeżeli jednak uwzględnimy się *ratio legis* ścigania wnioskowego – wywodzi T. Grzegorzczak – to można mieć wątpliwości, czy każdy niesprawny psychicznie pokrzywdzony składa, przynajmniej potencjalnie, świadomie swój wniosek o ściganie, po rozważeniu swej sytuacji, jaką działa-

⁴⁹⁶ M. Cieślak, w: M. Cieślak, K. Spett, A. Szymusik, W. Wolter, *Psychiatria...*, s. 106, 109–110.

⁴⁹⁷ OSNKW 1973, nr 4, poz. 49.

⁴⁹⁸ Pogląd SN został zaaprobowany w: M. Cieślak, Z. Doda, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie postępowania karnego za rok 1973*, Pal. 1974, nr 12, s. 61; M. Cieślak, w: M. Cieślak, K. Spett, A. Szymusik, W. Wolter, *Psychiatria...*, s. 107; J. Grajewski, S. Steinborn, w: Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. I, 2013, s. 233; T. Grzegorzczak, *Wnioskowy tryb ścigania...*, s. 156; T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania...*, 2014, s. 108; Hofmański, Sądziak, Zgrzyzek, *Kodeks*, t. I, 2011, s. 137; J. Misztal-Konecka, *Roszczenia majątkowe...*, s. 41; P. Niedzielski, K. Petryna, w: A. Kryże, P. Niedzielski, K. Petryna, T.E. Wirzman, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 68; Prusak, *Komentarz*, t. I, s. 79; J. Skorupka, w: *Kodeks postępowania karnego...*, red. J. Skorupka, s. 58. Zob. też uwagi W. Daszkiewiczza, *Głosa do wyroku SN z 5 stycznia 1973 r...*, s. 271–277 oraz K. Woźniewskiego, *Prawidłowość czynności...*, s. 86–87.

⁴⁹⁹ Orzeczenie przytoczone przez T. Kacperskiego i H. Kmiecika (*Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego materialnego i procesowego za I półrocze 1981*, WPP 1981, nr 4, s. 504).

⁵⁰⁰ Pogląd SN zaakceptowali: co do zasady T. Kacperski, H. Kmiecik, *Przegląd orzecznictwa...*, s. 504–505, lecz mieli zastrzeżenia odnośnie do prawidłowości rozstrzygnięcia sądu w niniejszej sprawie. Zob. P. Kruszyński, *Z problematyki wszczęcia postępowania...*, s. 11; K. Woźniewski, *Prawidłowość czynności...*, s. 87; P. Niedzielski, K. Petryna, w: A. Kryże, P. Niedzielski, K. Petryna, T.E. Wirzman, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 68.

niem tym wywoła. Należy podnieść, że zdolność do czynności prawnych osób z zaburzeniami psychicznymi, które są nieubezważasnowolnione, nie oznacza automatycznie ważności dokonanych czynności⁵⁰¹.

W stosunku do niektórych innych ról procesowych nawet ubezważasnowolnienie całkowite nie ma wpływu na zdolność procesową (w znaczeniu zdolności do dokonywania czynności procesowych)⁵⁰². Za takim rozwiązaniem ma przemawiać specyfika prawa karnego procesowego. Zdaniem M. Cieślaka konstrukcja zdolności procesowej funkcjonująca na gruncie procesu cywilnego ma na celu głównie ochronę interesów danej osoby poprzez odebranie znaczenia prawnego – a więc także związania w stosunku do strony przeciwnej – jej czynnościom dokonany w warunkach niegwarantujących jej w pełni sprawnej obrony tych interesów⁵⁰³. Autor podkreślił, że działanie danej osoby w procesie może mieć znaczenie również z punktu widzenia innych interesów aniżeli indywidualny interes danej osoby, zwłaszcza z punktu widzenia trafnego wymiaru sprawiedliwości. Stwierdził także, że z tego powodu konstrukcja zdolności procesowej, odbierając prawny walor czynnościom osoby uznanej za „niezdolną”, wykazuje z tego punktu widzenia istotny mankament⁵⁰⁴. Z tego względu M. Cieślak wyprowadza wniosek, że prawo karne procesowe, w którym podstawową rolę odgrywa zasada trafnej reakcji karnej, a zwłaszcza jej formuła negatywna, stanowiąca, że nikt niewinny nie powinien zostać ukarany, a także postulat wychowawczego oddziaływania na społeczeństwo (art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k. z 1969 r.), nie odbiera zdolności procesowej osobom wykazującym odchylenia od normy psychicznej, a nawet ubezważasnowolnieniu i brakowi odpowiedniego wieku przynajmniej mniejsze znaczenie niż procedura cywilna⁵⁰⁵.

Ustosunkowując się do tej kwestii, należy stwierdzić, że we współczesnym piśmiennictwie idea trafnej reakcji karnej nie jest traktowana jako odrębna zasada procesowa⁵⁰⁶. Nie oznacza to, że idea sprawiedliwości, owej trafnej reakcji karnej uległa dezaktualizacji lub zmarginalizowaniu. Kodeks postępowania karnego z 1997 r. zarówno w wersji sprzed noweli z 27 września 2013 r., jak również według stanu prawnego po noweli z 27 września 2013 r. wyraża dyrektywę, że nikt niewinny albo osoba, której nie udowodniono winy, nie ponosi odpowiedzialności⁵⁰⁷. Nie sposób również na podstawie obowiązującego

⁵⁰¹ Zob. A. Siostrzonek-Sergiel, *Niektóre zagadnienia...*, s. 27–28.

⁵⁰² M. Cieślak, w: M. Cieślak, K. Spett, A. Szymusik, W. Wolter, *Psychiatria...*, s. 106.

⁵⁰³ Tamże.

⁵⁰⁴ Tamże.

⁵⁰⁵ Tamże, s. 106–107.

⁵⁰⁶ Zob. *System*, t. III, s. 43–898; *System*, t. III, cz. 2, s. 939–1687.

⁵⁰⁷ Zob. J. Skorupka, w: *Kodeks postępowania...*, red. J. Skorupka, s. 8.

kodeksu postępowania karnego zakwestionować postulat wychowawczego oddziaływania na społeczeństwo (art. 2 § 1 pkt 2 k.p.k.). Ponadto należy uwzględnić pogląd, że prawo do obrony osobistej jest filarem zasady prawa do obrony, wynikającej z treści przepisu art. 6 k.p.k., art. 42 ust. 2 Konstytucji RP oraz art. 6 ust. 3 lit. c EKPCz i art. 14 ust. 3 lit. d MPPOiP⁵⁰⁸. Przyjmuje się, że treścią prawa do obrony osobistej jest przysługujące oskarżonemu uprawnienie do własnego i indywidualnego działania w procesie w celu umożliwienia mu podjęcia działań zmierzających do procesowej obrony przed stawianymi zarzutami⁵⁰⁹. Z tego powodu oskarżony powinien zachowywać zdolność do podejmowania czynności mimo choroby psychicznej lub nawet ubezwłasnowolnienia.

Aprobując pogląd, że zdolność do czynności procesowych dotyczy również uczestników postępowania niebędących stronami, należy wspomnieć o kontrowersyjnej kwestii uprawnienia świadka małoletniego do złożenia oświadczenia o odmowie zeznań lub uchylenia się od odpowiedzi na pytanie. Zdaniem Sądu Najwyższego określone w art. 182 § 1 k.p.k. prawo do odmowy zeznań przysługuje świadkowi małoletniemu⁵¹⁰. Teza ta opiera się na stwierdzeniu, że art. 182 § 1 k.p.k. określa osobiste prawo świadka do odmowy zeznań, które to prawo nie doznaje żadnych ograniczeń ze względu na wiek świadka. W uzasadnieniu uchwały z 19 lutego 2003 r. Sąd Najwyższy, nawiązując do uzasadnienia uchwały z 20 grudnia 1985 r., VI KZP 28/85⁵¹¹, stwierdził, że ograniczeń w zakresie tego prawa przysługującego świadkowi, nie można wywodzić z unormowań karnej ustawy procesowej, dotyczących pokrzywdzonego, ponieważ odrębne przepisy w niej zawarte odnoszą się wyłącznie do świadka, niezależnie od tego, czy jest on jednocześnie pokrzywdzonym. Zdaniem SN nie stanowi istotnego argumentu to, że osoba w wieku do lat 13 oraz ubezwłasnowolniona całkowicie nie ma zdolności do czynności prawnych oraz to, że osoba ta nie ponosi prawnej odpowiedzialności za złożenie fałszywych zeznań⁵¹². Ponadto Sąd wywodził, że gdyby przyjąć rozwiązanie odmienne, to w każdym wypadku zeznawania świadka w wieku zarówno poniżej 13 lat, jak również wtedy, gdy przekroczył 13. rok życia, powinna być podjęta decyzja przez przedstawiciela ustawowego. Decyzja przedstawiciela

⁵⁰⁸ P. Wiliński, *Zasada prawa do obrony...*, s. 291.

⁵⁰⁹ Tamże.

⁵¹⁰ Zob. wyrok SN z 19 listopada 2015 r., II KK 212/15, LEX nr 1929082; uchwałę SN z 19 lutego 2003 r., I KZP 48/02, OSNKW 2003, nr 3–4, poz. 23; uchwałę SN z 20 grudnia 1985 r., VI KZP 28/85; wyrok SA w Rzeszowie z 12 października 1995 r., II AKr 91/95, Prok. i Pr. 1996, nr 7–8, poz. 23.

⁵¹¹ OSNKW 1986, nr 5–6, poz. 30.

⁵¹² Zob. uzasadnienie uchwały z 19 lutego 2003 r.

ustawowego o nieskorzystaniu z prawa do odmowy zeznań nie może jednak spowodować zmuszenia małoletniego świadka do złożenia zeznań. Jeżeli małoletni zostanie przekonany, że powinien zeznawać, to także zadecyduje sam o tym, że nie korzysta z prawa do odmowy zeznań. Tylko w wypadku, gdy wbrew woli przedstawiciela ustawowego chce składać zeznania, stanowisko tego ostatniego może mieć znaczenie. Jeżeli pokrzywdzony małoletni chce zeznawać, to według SN nie sposób znaleźć argumentu dla podjęcia przez przedstawiciela ustawowego albo sąd opiekuńczy decyzji o nieskładaniu zeznań⁵¹³. Sąd Najwyższy stwierdził, ponadto, że jeżeli czynność ta nie stanowi nadmiernej dolegliwości psychicznej dla tak szczególnego świadka, to żaden interes, także społeczny, nie przemawia na rzecz pobawienia wymiaru sprawiedliwości tak istotnego dowodu. W konkluzji Sąd przyjął, że nie ma uzasadnienia dla podejmowania decyzji dotyczącej prawa do odmowy złożenia zeznań przez przedstawiciela ustawowego małoletniego świadka.

Stanowisko Sądu Najwyższego spotkało się z rozbieżną oceną w piśmiennictwie⁵¹⁴. Można przyjąć, że zdaniem SN świadek małoletni w zakresie złożenia oświadczenia woli w kwestii skorzystania z prawa do odmowy zeznań posiada pełną zdolność do czynności prawnych. Krytykując pogląd wyrażony w przytoczonych orzeczeniach, wskazano, że SN nie uwzględni regulacji zawartych w prawie cywilnym normujących kwestię zdolności do czynności osób fizycznych⁵¹⁵. Zdaniem A. Gaberlego kwestia ta powinna być rozwiązana na podstawie przepisów prawa cywilnego (art. 12, 14 i 15 k.c.), które mają zastosowanie w procesie karnym. Jeżeli zatem osoba, która nie ukończyła 13 lat, nie ma prawa do czynności prawnych, a czynność dokonana przez nią jest nieważna (art. 14 k.c.), to wola świadka w tym wieku do odmowy składania zeznań albo ich złożenia nie ma znaczenia prawnego. Według Autora tylko

⁵¹³ Tamże.

⁵¹⁴ Stanowisko SN zaaprobowali: D. Gruszecka, w: *Kodeks...*, red. J. Skorupka, s. 427; Hofmański, Sadzik, Zgryzek, *Kodeks*, t. I, 2011, s. 1014; G. Kachel, *Glosa do uchwały SN z 19 lutego 2003 r.*, I KZP 46/02, GSP-Prz.Orz. 2007, nr 2, s. 141; A. Kaznowski, *Udział pokrzywdzonego małoletniego...*, s. 85; M. Kornak, *Małoletni jako świadek...*, s. 31; Z. Młynarczyk, *Glosa do uchwały SN z 20 grudnia 1985 r.*, VI KZP 28/85, Prob. Praw. 1987, nr 1, s. 63–65; L.K. Paprzycki, w: Grajewski, Paprzycki, Steinborn, *Kodeks*, t. I, 2013, s. 620–621; F. Prusak, *Przegląd orzecznictwa...*, s. 84. Krytycznie do stanowiska SN ustosunkowali się: Z. Doda, A. Gaberle, *Dowody...*, s. 217–219; A. Gaberle, *Dowody...*, 2010, s. 336–338; T. Grzegorzczak, *Dowody...*, s. 55; Grzegorzczak, *Kodeks*, t. I, s. 182; T. Grzegorzczak, w: Grzegorzczak, Tylman, *Postępowanie*, 2014, s. 495–496; J. Mętel, *Prawo do odmowy zeznań...*, s. 181–182; K. Paszek, K. Pawelec, *Prawo małoletniego...*, s. 122; P.K. Sowiński, *Prawo świadka...*, s. 52; R.A. Stefański, *Przegląd uchwał Izby Karnej Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego za 2003 r.*, WPP 2004, nr 2, s. 98–104; Z. Wrona, *Glosa do uchwały SN z 20 grudnia 1985 r.*, VI KZP 28/85, OSPiKA 1986, z. 11–12, s. 499–500.

⁵¹⁵ Tak A. Gaberle, *Dowody...*, s. 337.